

Գործ օրվել
ԱՆԱՍՆԱՖԵՐՄԱ

ԳՄԴ 84.4ֆր-4

Զ 174

Կազմեց և խմբագրեց
ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆԸ

Զ 174 Հինգ վիպակ

/Ա. Բամյու, Թ. Վուլֆ, Ջ. Օրվել, Ռ. Բախ, Գ. Մարկես/ (բնագրից
թարգմ. Գր. Բեշիշյանը, Ա. Ջիվանյանը, Ա. Էմինը, Ն. Հարություն-
յանը, Հ. Սահակյանը) .— Եր.: Ապոլոն, 1991.—228 էջ:

Գրքում ամփոփված են ստեղծագործություններ,
որոնք խոր հետք են թողել 20-րդ դարի գեղարվեստական
մտածողության վրա:
Բոլոր գործերը հրատարակվում են առաջին անգամ:

Ու. ՄԱՔՍ ԷՌՆԱՍ. «Մարդիկ դրա մասին ոչինչ չեն իմանալու», 1923

Բ $\frac{4703000000}{749(01)1991}$...91

ISBN 5-8079-0277-7

«Ապոլոն» հրատարակչություն, թարգմա
նության, կազմելու և նկատի ունենալով համար, 1991

ՋՈՐՋ ՕՐԿԵԼ ԱՆԱՍՆԱՖԵՐՄԱ

Անգլերենից թարգմանեց
ԱՐՏԱՇԵՍ ԷՄԻՆԸ

Գիշերվա դեմ «Մենը» ֆերմայի տեր Ջոնզը կողպեց հավաքը-ները, սակայն չափից դուրս հարբած էր, որպեսզի հիշեր գոմերը փակել: Շորորալով, լապտերի լույսը դետուդեն պար տալով, նա ետնամուտքի մոտ դեն շպրտեց սապոզները և, վճացքասենյակի տակառից մի վերջին կուժ գարեջուր քաշելով, դիմեց վեր, ուր արդեն խոմփում էր միսիս Ջոնզը:

Ննջասենյակի լույսը մարելուն պես՝ ֆերմայի կառույցներով մեկ իրարանցում սկսվեց: Տերեկով խոսք էր տարածվել, թե ծեր Գնդապետը, մրցանակակիր ձերմակ կինձը, նախորդ գիշեր արտասովոր մի երագ է տեսել և ուզում է այն հաղորդել մնացած անասուններին: Որոշվել էր հավաքվել մեծ ամբարում, հենց որ միստր Ջոնզը բարով խերով քաշվի մի կողմ: Մեր Գնդապետը (նրան միշտ այդպես էին կոչում, չնայած նա ցուցադրվում էր ուրիշ անվան տակ՝ Վիլինգդոնյան Հրաշք) ֆերմայում այնքան մեծ հարգանք էր վայելում, որ ամեն ոք հոժարաբար զոհեց իր մեկ ժամվա բունը՝ նրա ասելիքը լսելու համար:

Ամբարի մի ծայրում, հեծանից կախված լապտերի տակ, Գնդապետն արդեն թիկն էր տվել ծղոտին, բեմի նման մի հարթակի վրա: Նա տասներկու տարեկան էր և վերջերս բավական գիրացել էր, բայց և այնպես դեռևս սքանչելի տպավորություն գործող մի խոզ էր, իմաստուն և բարյացակամ տեսքով, չնայած այն հանգամանքին, որ նրա ժանիքները երբեք չէին կտրվել: Շատ չանցած սկսեցին ժամանել նաև մյուս անասունները և իրենց հարմար ձևով տեղավորվել: Առաջինը երեք շներն էին՝ Ջանգակը, Չեսին և Փինչըրը, ապա՝ խոզերը, որոնք ծղոտին փռվեցին անմիջապես հարթակի կողքին: Հավերը թառեցին պատուհաններին, աղավնիները թևածելով ծվարեցին կտուրի շեղ գերաններին, ոչխարներն ու կովերը պառկեցին խոզերի հետևում ու սկսեցին որոճալ: Երկու գրաստները՝ Դմբուզն ու Երեքնուկը, ներս մտան միասին, դանդաղ ու զգուշորեն զցելով իրենց փրշոտ սմբակները, որ հանկարծ հարդի մեջ մի մանր էակի չտրորեն: Երեքնուկը կյանքի կեսը բոլորող պարարտ մի գամբիկ էր, որն իր չորրորդ բուռակից հետո այդպես էլ չէր վերականգնել նախկին կեցվածքը: Դմբուզը հսկա մի գազան էր, համարյա տասսո:թ թիզ բարձրությամբ՝ երկու սովորական ձիու ուժի տեր: Քթով իջնող սպիտակ բիծը նրան փոքր-ինչ տխմար տեսք էր տալիս. ինչևէ, նա օժտված չէր առաջնակարգ բանականությամբ, սակայն համատարած հարգանք էր վայելում որպես կայուն նկարագրի և անսահման աշխատունակության տեր: Չիերից հետո ներս մտան Մյուրիելը՝ սպիտակ այծը, և Բենիամինը՝ էջը: Բենիամինը ֆերմայի ամենաերկարակյաց անասունն էր և՛ ամենադժվարահաճը: Նա սակավախոս էր, իսկ խոսելիս սովորաբար ցինիկ մի դիտողություն

եր անում, օրինակ, ասում էր, որ Աստված իրեն պոչ է պարզել ճանճերին քշելու համար, սակայն ինքը կնախընտրեր, որ ոչ պոչը լիներ, ոչ էլ ճանճերը: Նա միակն էր ֆերմայի անասուններից, որը երբեք չէր ծիծաղում: Պատճառը հարցնելիս, նա պատասխանում էր, որ ծիծաղելու առիթ չի տեսնում: Բաց և այնպես, առանց բացեիբաց այդ ընդունելու, նա նվիրված էր Դեբուզին, և հաճախ երկուսը կիրակիներն անց էին կացնում միասին՝ բուստանի հետևից փոքրիկ ցանկապատած հողամասում կողք-կողքի լուռ կանգնելով:

Հազիվ էին երկու ձիերը տեղավորվել, երբ ամբար լցվեց մորը կորցրած բաղիկների մի երամ՝ կամացուկ ծվծվալով, նրանք դես ու դեն էին անում, որ ոտքի տակ չընկնեն: Երեքնուկն իր հսկա ոտքով նրանց պատսպարեց, և բաղիկները տեղնուտեղը պառկեցին ու քուն մտան: Վերջին րոպեին, մի կտոր շաքարը բերնին, կոտրատվելով ներս ճեմեց Մուլլին, սիրունիկ ու հիմար զամբիկը, որը քաշում էր միստր Ջոնզի երկանիվ կառքը: Նա տեղ գրավեց առջևում և սկսեց տարուբերել իր ճերմակ բաշը՝ հուսալով ուշադրություն հրավիրել մազերին հյուսված կարմիր ժապավենին: Կատուն եկավ ամենավերջում, սովորականի պես նայեց շուրջը՝ ամենատաքուկ տեղը փնտրելով, և վերջապես խցկվեց Դեբուզի և Երեքնուկի միջև, ինքնագոհ մոմռալով Գնդապետի ճառի ամբողջ ընթացքում՝ առանց ականջ դնելու վերջինիս և ոչ մի խոսքին:

Հիմա արդեն ներկա էին բոլոր անասունները, բացի Մովսեսից, ձեռնասուն ագռավից, որը քնում էր ետնամուտքի կողքի ցցին թռած: Համոզվելով, որ բոլորը, հարմար դիրք ընդունած, ուշադիր սպասում են, Գնդապետը կոկորդը մաքրեց և սկսեց.

— Ընկերներ, դուք արդեն լսել եք անցյալ գիշեր իմ տեսած արտասովոր երազի մասին: Սակայն դրան ես կանդրադառնամ ավելի ուշ: Նախքան այդ ես ուրիշ ասելիք ունեմ: Ես չեմ կարծում, ընկերներ, որ դեռ շատ ամիսներ ունեմ ձեզ հետ անցկացնելու, բայց նախքան մեռնելը ես իմ պարտքն եմ համարում ձեզ փոխանցել ունեցած-չունեցածս փորձը: Բավական երկար ապրելով՝ ես շատ ժամանակ եմ ունեցել գոմում մենակ պառկած մտածելու և, թերևս, իրավունք ունեմ հավակնելու, որ աշխարհիս կյանքը հասկանում եմ ցանկացած այլ կենդանուց ոչ պակաս: Եվ այդ մասին է ահա, որ այժմ կցանկանայի խոսել ձեզ հետ:

Ո՛րեմն, ընկերներ, հինչ է իրենից ներկայացնում մեր այս կյանքը: Եկեք ծուռ նստենք, բայց շիտակ խոսենք. մեր կյանքը ողորմելի է, տքնաշան և կարճատև: Մենք ծնվում ենք, մեզ մի բուռ լափ են տալիս՝ ինչ է, թե շունչներս չփչենք, նրանց, ովքեր ընդունակ են, անխնա բանեցնում են, քամելով ուժերի վերջին կաթիլը, և այն նույն պահին, երբ մեր պիտանիությունը սպառվում է, մեզ հրեշավոր անգթությամբ մողթում են: Մեկ տարին բոլորած և ոչ մի կենդանի Անգլիայում չգիտե, թե ինչ է երջանկությունը կամ հանգիստը: Անգլիայում և ոչ մի կենդանի ազատ չէ: Կենդա-

նու կյանքն անցնում է թշվառության և ստրկության մեջ՝ ահա գուտ եղելությունը:

Սակայն արդյո՞ք սա է իրերի բնականոն ընթացքը: Միթե մեր այս երկիրն այնքան աղքատիկ է, որ ի վիճակի չէ ապահովել իր բնակիչների պատշաճ կյանքը: Ոչ, ընկերներ, հազար անգամ ոչ: Անգլիայի հողը բերրի է, եղանակը՝ նպաստավոր: Մեր երկիրն այժմ կարող է պարենով լիովի ապահովել իրեն բնակեցնող կենդանիներից բազմապատիկ ավելիին: Հենց միայն մեր ֆերման կկերակրեր տասնյակ ձիերի, քսան կովի, հարյուրավոր ոչխարների և այն էլ՝ կյանքի այնպիսի հարմարավետ ու արժանավայել պայմաններում, որոնք այժմ գրեթե վեր են մեր երևակայությունից: Ապա ինչո՞ւ է, ուրեմն, շարունակվում մեր այս ողորմելի վիճակը: Որովհետև մեր աշխատանքի համարյա ամբողջ արդյունքը բռնագրավվում է մարդկային ցեղի կողմից: Ահա, ընկերներ, մեր բոլոր հարցերի պատասխանը: Այն պարփակված է միակ բառի մեջ՝ Մարդ: Մարդն է մեր ունեցած միակ թշնամին: Վերացրեք ասպարեզից մարդուն, և մեր քաղցի ու շահագործման հիմնական պատճառը կչքվի հավիտյան:

Մարդը միակ արարածն է, որը սպառում է առանց արտադրելու: Նա ոչ կաթ է տալիս, ոչ՝ ձու, նա գուլթանը քաշելու ուժ չունի, նա անկարող է անգամ ընկնել նապաստակների հետևից: Եվ չնայած դրան, նա բոլոր կենդանիների տերն է: Նա անխնա բանեցնում է կենդանիներին, վերադարձնելով նրանց արտադրածի չնչին մի մասնիկը՝ նվազագույնը սովամահ չլինելու համար, և յուրացնում մնացածը: Մեր ջանքերով հողը մշակվում է, մեր թրիքով՝ պարարտացվում, բայց մեզանից և ոչ մեկը չի տիրում ոչնչի, սեփական կաշվից բացի: Ահա դուք, կովեր, որ նստած եք իմ առջև, քանի հազար լիտր կաթ եք տվել թեկուզ հենց վերջին տարում: Իսկ հինչ եղավ այդ կաթը, որը պիտի ժիր հորթուկներ սներ: Դրա ամեն մի կաթիլ լցվեց մեր թշնամիների կոկորդը: Իսկ դուք, հավեր, քանի ձու եք անել այս տարում, և քանիսից են երբևէ ձտեր դուրս եկել: Մնացածը տարվեց շուկա, որ Ջոնզի ու իր մարդկանց համար փող բերի: Իսկ դու, Երեքնուկ, որտեղ են քո բերած չորս բուռակները, որ ծերության օրոք պիտի քո գորավիզն ու միսթարությունը լինեին: Նրանցից ամեն մեկը տարին չբոլորած հանվեց վաճառքի՝ դու նրանց էլ երբեք չես տեսնի: Եվ հինչ ես դու ստացել քո քառակի երկունքի ու չարքաշ աշխատանքի դիմաց՝ ոչինչ, չնչին օրաբաժնից ու գոմից բացի:

Ավելին՝ ողորմելի այս կյանքի բնական տևողությունն իսկ բռնադատվում է: Ես ինձ համար չեմ տրտնջում՝ ես երջանիկ բացառությունների թվին եմ պատկանում: Ես տասներկու տարեկան եմ և ունեցել եմ չորս հարյուրից ավել զավակներ: Եվ դա է խոզի բնական կյանքը: Սակայն ոչ մի կենդանու չի հաջողվում վերջում փրկվել անգութ դաժնակից: Դուք, ջահել գոճիներ, որ նստած եք իմ առջև, ձեզանից ամեն մեկը մի տարի չանցած վնգստալու է սպանդանոցում: Եվ այդ արհավիրքը վիճակված է բոլորիս՝ կովերին, խոզերին,

հավերհն, ոչխարներին, բոլորին: Անգամ ձիերն ու շները չեն արժանանա ավելի լավ բախտի: Այ դու, Դմբուզ, այն նույն օրը, երբ քո վիթխարի մկանները կորցնեն իրենց ուժը, Ջոնզը կծախի քեզ քերթողին, որ քեզ կտոր-կտոր անեն ու խաշեն որսաշների համար: Ինչ վերաբերում է շներին՝ երբ ծերությունից նրանց ատամները թափվեն, Ջոնզը նրանց վզից աղյուս կկապի ու կխեղդի մոտակա ջրափոսում:

Միթե պարզից էլ պարզ չէ, ուրեմն, ընկերներ, որ մեր կյանքը բոլոր չարիքները մարդու բռնակալության հետևանք են: Վերացրե՛ք մարդուն, և մեր աշխատանքի պտուղները մեզ կմնան: Գրեթե մեկ օրում մենք ազատ ու հարուստ կդառնանք: Ո՛րեմն ինչ անել Անշուշտ՝ գիշեր ու ցերեկ, հոգով ու մարմնով, ջանք չխնայե՛ք մարդկային ցեղը տապալելու համար: Ահա իմ պատգամը ձեզ ընկերներ՝ Ապստամբություն: Ես չգիտեմ, թե երբ կգա Ապստամբությունը, գուցե մի շաբաթից կամ թերևս հարյուր տարուց, բայց ես գիտեմ, նույնքան ստույգ, ինչպես տեսնում եմ ոտքիս տակի հարդը, որ վաղ թե ուշ կհաստատվի արդարությունը: Մի մոռացե՛ք այդ մասին, ընկերներ, ձեր կյանքի չնչին մնացողների ընթացքում: Եվ, ամենակարևորը, փոխանցե՛ք իմ այս պատգամը ձեզ հաջորդողներին, որպեսզի ապագա սերունդները պայքարը շարունակեն մինչև հաղթանակ:

Հիշե՛ք, ընկերներ, որ ոչինչ չի կարող սասանել ձեր հաստատակամությունը: Ոչ մի փաստարկ չպետք է ձեզ ուղուց շեղի: Մի լսե՛ք, երբ ձեզ հորդորեն, թե Մարդն ու կենդանիներն ընդհանուր շահեր ունեն, թե մեկի բարգավաճումը նաև մյուսի բարգավաճումն է: Բոլորը սուտ է: Մարդն ուրիշ ոչ մի էակի շահ չի հետապնդում, բացի իրենից: Թող և մեր՝ կենդանիներիս միջև կատարյալ միասնություն տիրի, կատարյալ ընկերություն հանուն պայքարի: Բոլոր մարդիկ թշնամի են: Բոլոր կենդանիներն ընկեր են:

Այդ պահին իսկական մի իրարանցում սկսվեց: Գնդապետի ճառի ընթացքում չորս մեծ առնետ դուրս էին սողացել իրենց ծակուռներից և, հետև թաթերին նստած, ականջ էին դնում: Շները հանկարծ նկատել էին նրանց, և առնետներին փրկել էր միայն կայծակնային փախուստը: Գնդապետը բարձրացրեց տոտիկը, լռության հրավիրելով:

— Ընկերներ,— ասաց նա,— այդ հարցը պետք է բննել: Արդյո՞ք վայրի էակները, ինչպես, օրինակ, առնետներն ու նապաստակները, մեր բարեկամն են, թե՞ թշնամին: Եկեք քվեարկենք: Ժողովին առաջարկում են հետևյալ հարցը. բարեկամ են արդյոք առնետները:

Տեղնուտեղը քվեարկելով, ճնշող մեծամասնությամբ որոշվեց, որ առնետները բարեկամ են: Այլախոհներն ընդամենը չորսն էին՝ երեք շներն ու կատուն, որն, ինչպես պարզվեց հետագայում, երկու կողմից էլ քվեարկել էր: Գնդապետը շարունակեց.

— Ես ուրիշ ասելիք համարյա չունեմ: Պարզապես կրկնում եմ՝ երբեք չմոռանաք մարդու և նրա հետ կապված ամեն ինչի հանդեպ թշնամության պատգամը: Ամեն երկոտանի թշնամի է: Ամեն չոր-

քոտանի կամ թևավոր ընկեր է: Հիշեցե՛ք նաև, որ Մարդու դեմ պայքարելով, մենք չպետք է նմանվենք նրան: Անգամ նրան նվաճելով, մի որդեգրե՛ք նրա արատները: Ոչ մի կենդանի երբևէ չպետք է ապրի տան մեջ, կամ քնի անկողնում, հագուստ կրի, գործածի ոգելից խմիչքներ, ծխի, շփվի փողի հետ կամ առևտուր անի: Մարդու բոլոր սովորությունները չարիք են: Եվ, ամենից կարեւորը՝ ոչ մի կենդանի երբևէ չպետք է բռնանա իր նմանների վրա: Ո՛րժեղ, թե տկար, խելոք, թե միամիտ, մենք բոլորս եղբայրներ ենք: Ոչ մի անասուն երբևէ չպետք է սպանի մի ուրիշ անասունի: Բոլոր կենդանիները հավասար են:

Իսկ այժմ, ընկերներ, ես կպատմեմ ձեզ երեկվա իմ երազը: Ես չեմ կարող այն ձեզ նկարագրել: Դա մի երազ էր այն երկրի մասին, որը կլինի, երբ վերանա Մարդը: Այդ երազն ինձ հիշեցրեց վաղուց մոռացված մի բան: Շատ տարիներ առաջ, երբ ես փոքրիկ մի խոճկոր էի, մայրս և ուրիշ մերունները մի հին երգ էին երգում, որի միայն մեղեդին գիտեին և առաջին երկու բառը: Ես էլ էի իմացել այդ մեղեդին, բայց այն վաղուց արդեն ջնջվել էր իմ հիշողությունից: Բայց և այնպես անցյալ գիշեր երագում ես նորից այն գտա: Դեռ ավելին՝ խոսքերը նույնպես վերադարձան: Վստահ եմ, որ կենդանիներն անհիշելի ժամանակներից են երգել այդ երգը, բայց հետագա սերունդները կորցրել են խոսքերը: Ընկերներ, հիմա ես ձեզ համար կերգեմ այդ երգը: Ես ծեր եմ և իմ ձայնը՝ խռպուտ, բայց երբ ես ձեզ մեղեդին սովորեցնեմ, դուք ավելի լավ կերգեք: Երգը կոչվում է «Անգլիայի գազաններ»:

Մեր Գնդապետը մաքրեց կոկորդն ու սկսեց երգել: Չայնը, ինչպես և նա զգուշացրել էր, խռպուտ էր, բայց նա բավական լավ էր երգում, իսկ մեղեդին հուզիչ էր՝ «Clementine»-ի և «La Cucuracha»-ի միջև ընկած մի բան: Բառերը հետևյալն էին.

Օ՛, գազաններ Անգլիայի
Եվ գազաններ ողջ աշխարհի,
Ավետիսն եմ բերել ես ձեզ
Մեր գալիքի ոսկեդարի:

Շուտով անդարձ կտապալվի
Բռնակալ Մարդը չարանենդ,
Եվ բերրի հողն Անգլիայի
Մենք, միայն մենք կկոխկրտենք:

Կրկնի լուծը մեր ուսերից,
Կժանգոտեն սանձ ու լկամ,
Կփշրվե՛ն բիրտ մտրակներն
Ո՛ր շղթաները ստրկական...

Այդ օրը մերը կլինեն
Լափն ու կերը ողջ աշխարհի —
Առվույտ լինի, թարմ ճակնդեղ,
Թե անհատնում խոտ ու գարի...

Ազատության այդ մեծ տոնին
Ջրերն ուրախ կկարկաչեն,
Լույսն ավելի վառ կշողա,
Դաշտ ու արոտ կկանաչեն:

Կովեր, ձիեր, սագ ու հավեր,
Առանց հանուն ազատության,
Եթե անգամ մարտում զոհվենք,
Չտեսած օրն այդ փրկության:

Օ՛, գազաններ Անգլիայի
Եվ գազաններ ողջ աշխարհի,
Ավետիսն եմ բերում ես ձեզ
Մեր նոր կյանքի ոսկեդարի:

Երգն ավելոծեց կենդանիներին: Գնդապետը դեռ չէր հասցրել վերջացնել, երբ նրանք իրենք սկսեցին երգել: Նույնիսկ ամենից տխմարներն ընկալել էին մեղեդին և որոշ խոսքերը, իսկ խելացիները՝ ինչպես, օրինակ, խոզերը կամ շները, ամբողջ երգն արդեն անգիր էին արել: Ի վերջո, մի քանի նախնական փորձից հետո, ամբողջ ֆերման միաձայն պոռթկաց «Անգլիայի գազանները»: Կովերն այն բառաչում էին, շները՝ կողկանձում, ոչխարները՝ մայում, ձիերը՝ խրխնջում, բաղերը՝ կռկռում: Երգն այն աստիճան բոլորի սրտովն էր, որ այն երգեցին հինգ անգամ անընդմեջ, և թերևս շարունակեին ամբողջ գիշեր, եթե նրանց չընդհատեին:

Դժբախտաբար աղմուկն արթնացրել էր միստր Ջոնզին, որն անկողնուց վեր էր ցատկել, միանգամայն վստահ, թե բակն աղվես է մտել: Նա ձանկեց ննջարանի անկյունում մշտապես դրված իր հրացանն ու 6 համարի կոտորակը պարպեց մթության մեջ: Գրնդակները մխրձվեցին ամբարի պատը, և ժողովը շտապ կարգով ցրվեց: Ամեն մեկը պատսպարվեց իր ընելու տեղում: Թռչունները ցատկեցին իրենց թառերին, անասունները թաղվեցին հարդի մեջ, և քիչ անց ամբողջ ֆերման խորը բուն մտավ:

ԳԼՈՒԽ 2

Երեք գիշեր անց ծեր Գնդապետը քնի մեջ խաղաղ վախճանվեց: Նրան թաղեցին բոստանում:

Մարտի սկիզբն էր: Հաջորդ երեք ամիսները լցվեցին ակտիվ ընդհատակյա գործունեությամբ: Գնդապետի ձառը ֆերմայի առավել խելացի անասուններին հիմնովին նոր աշխարհայացք էր պարզել: Նրանք չգիտեին, թե երբ է գալու Գնդապետի կանխագուշակած Ապստամբությունը և հիմքեր չունեին կարծելու, թե այն պիտի հենց իրենց կյանքի ընթացքում լինի, սակայն նրանք պարզ գիտակցում էին այն նախապատրաստելու իրենց պարտքը: Մնացածներին կազմակերպելու և քարոզելու աշխատանքը բնակա-

նաբար վիճակվեց խոզերին, որոնք բոլորի կողմից ճանաչված էին որպես անասուններից ամենախելացիները: Խոզերի մեջ ամենից շատ աչքի էին ընկնում երկու երիտասարդ արու՝ Չնագնդին ու Նապոլեոնը, որոնց միստր Ջոնզը բուծում էր վաճառքի հանելու համար: Նապոլեոնը խոշոր, կատաղի տեսքով բերքչիրյան մի կինձ էր, ֆերմայում բերքչիրյան ցեղի միակ նմուշը, սակավախոս, բայց իր ուզածին հասնողի համբավով: Չնագնդին ավելի աշխույժ մի խոզ էր, ավելի պերճախոս և հնարամիտ, սակայն, ըստ ընդհանուր կարծիքի, պակաս կուռ խառնվածքի տեր: Ֆերմայի բոլոր մնացած արու խոզերը մսացու էին: Դրանց միջի ամենահայտնին Ջոանն էր, փոքրիկ գիրուկ մի խոզ, կլոր այտերով, պրպտուն աչքերով, փր շարժունակ և բացառիկ զիլ ձայնով: Նա փայլուն բանախոս էր, և, որևէ խրթին հարց ըննելիս, սովորություն ուներ տեղից տեղ ցատկել և պոչը շարժել, որը բավական համոզիչ էր: Ջոաննի մասին ասում էին, որ նա կարող է սևը սպիտակ դարձնել:

Երեքով նրանք մշակեցին ծեր Գնդապետի ուսմունքը, վերածելով մի ավարտուն, բանական համակարգի, որն անվանեցին Անասնիզմ: Շաբաթական մի քանի գիշեր, երբ միստր Ջոնզը բուն էր մտնում, նրանք ամբարում գաղտնի ժողովներ էին վարում, լուսաբանելով Անասնիզմի հիմունքները: Սկզբում նրանք դեմ առան բացառիկ տխմարության ու անտարբերության: Անասուններից ոմանք վկայակոչում էին միստր Ջոնզին հավատարիմ մնալու պարտքը, «Տեր» կոչելով վերջինիս, մյուսները տարրական դիտողություններ էին անում, ինչպես, ասենք. «Միստր Ջոնզը կերակրում է մեզ: Եթե նա չլինի, մենք սովամահ կլինենք»: Ուրիշներն ասում էին. «Մեր քնի գործն է, թե մեր մահից հետո ինչ կլինի», կամ հարցնում. «Եթե Ապստամբությունն անխուսափելի է, էլ ինչ տարբերություն, մենք դրա համար կպայքարենք, թե ոչ»: Խոզերից մեծ ջանքեր էր պահանջվում պարզաբանելու համար, որ այդ ամենը հակասում է Անասնիզմի ոգուն: Ամենից տխմար հարցերը տալիս էր Մոլլին, սպիտակ զամբիկը: Չնագնդուն ուղղված նրա առաջին իսկ հարցն էր. «Ապստամբությունից հետո շաբար կլինի»:

— Ոչ,— վճռական ասաց Չնագնդին,— մենք այս ֆերմայում շաբար արտադրելու հնարավորություն չունենք: Բացի այդ, դուք շաբարի կարիք չեք էլ ունենա: Դուք ինչքան հարկն է գարի ու հարդ կունենաք:

— Իսկ ինձ թույլ կտրվի բաշխ մեջ ժապավեններ կրել:— Հարցրեց Մոլլին:

— Ընկեր,— ասաց Չնագնդին,— ձեր սրտին այդքան մոտ ժապավենները ստրկության կնիքն են: Միթե չեք կարող հակա-

նալ, որ ազատությունը ժապավեններից ավել արժե:
Մոլլին համաձայնվեց, սակայն այնքան էլ համոզված տեսք չունեց:
Խոզերը ստիպված էին անգամ ավելի դժվարին պայքար մղել Մովսեսի՝ ձեռնասուն ազոսովի տարածած ստերի դեմն առնելու համար: Մովսեսը, միստր Ջոնզի սիրեցյալը, լրտես էր ու փչան,

բայց միննույն ժամանակ նաև խելացի հետոր էր: Նա պնդում էր, որ գիտե խորհրդավոր մի երկրի՝ Շաքարաբլուր Լեռան գոյություն մասին, ուր մահից հետո հայտնվում են բոլոր անասունները: Երկիրն այդ գտնվում էր ինչ-որ տեղ, երկնքում, ամպերից քիչ վեր, ասում էր Մովսեսը: Շաքարաբլուր Լեռան վրա շաքարակալան յոթ օր կիրակի է, կլոր տարի կանաչում է երեքնուկը, իսկ թփերի վրա աճում են կտոր շաքար ու կտավատի սերմերից կեքսեր: Անասունները Մովսեսին չէին սիրում, որովհետև նա հեքիաթներ էր պատմում ու չէր աշխատում, բայց ովանք հավատում էին Շաքարաբլուր Լեռանը, և խոզերը ստիպված էին բացատրական ակտիվ աշխատանք տանել համոզելու համար, որ նման վայր գոյություն չունի:

Նրանց ամենահավատարիմ աշակերտները երկու լծկան ձիերն էին՝ Դմբուզն ու Երեքնուկը: Այս երկուսը մեծագույն դժվարությամբ էին սեփական մտքեր ծնում, սակայն, խոզերին ուսուցիչ ընդունելուց հետո, նրանք հեշտությամբ ընկալեցին ուսմունքը և տարրական փաստարկների միջոցով սկսեցին տարածել մնացած անասունների մեջ: Նրանք անխտիր ներկա էին բոլոր գաղտնի ժողովներին և առաջինն էին սկսում «Անգլիայի գազանները», որով միշտ ավարտվում էին այդ ժողովները:

Այնպես ստացվեց, որ Ապստամբությունը գլուխ եկավ շատ ավելի վաղ և դյուրին, քան որևէ մեկը կարող էր ակնկալել: Անցյալում միստր Ջոնզը, չնայած իր անխղճությանը, ընդունակ ֆերմեր էր, սակայն վերջերս նրա համար վատ օրեր էին սկսվել: Դատական գործի հետ կապված զգալի գումար կորցնելով, նա թևաթափ էր եղել և սկսել էր խմել ավելին, քան կարող էր տանել: Երբեմն նա օրերով մնում էր խոհանոցի իր աթոռին փռված, լրագրեր կարդալով, խմելով և մեկ-մեկ էլ Մովսեսին գարեջրի մեջ թաթախած հացի փշրանքներ տալով: Նրա աշխատավորները ծուլ էին ու խարդախ, դաշտերը՝ մոլախոտերով լի, շինությունները նորոգման կարիք էին զգում, ցանկապատերը բարձիթողի վիճակում էին, իսկ անասունները՝ սոված:

Հուսիսին հասավ խոտհնձի ժամանակը: Շաքար օրով միստր Ջոնզը գնաց Վիլինգդոն և այնպես հարբեց գինետանը, որ տուն չհասավ մինչև հաջորդ կեսօր: Նրա աշխատավորներն առավոտյան կովերին կթել ու թողել-գնացել էին նապաստակ բռնելու, առանց անասուններին կերակրելու: Տուն գալուն պես միստր Ջոնզը փռվեց հյուրասենյակի թախտին, **Աշխարհի լուրերը** դեմքին խամփացնելով, այնպես որ իրիկնամուտին անասուններին դռնու ոչ ոք չէր կերակրել: Վերջիվերջո նրանց համբերությունը հատնեց: Կովերից մեկը պոզահարեց շտեմարանի դուռը, և անասունները հարձակվեցին պաշարների վրա: Ահա այստեղ էր, որ միստր Ջոնզն արթնացավ: Հաջորդ ակնթարթին նա իր աշխատավորներ-

ի հետ արդեն շտեմարանում էր, չորս կողմը մտրակելով: Դրան դիմանալը քաղցած անասունների ուժերից վեր էր: Միասնական մի պողոթնում, չնայած նախօրոք ոչ մի նման բան չէր ծրագրված, նրանք նետվեցին իրենց կեղեքիչների վրա: Ջոնզն ու իր մարդիկ հանկարծ հայտնվեցին քացի տվող ու պոզահարող շրջանի կենտրոնում: Նրանք այլևս չէին տնօրինում իրավիճակը: Անասունների նման վարքագիծ նրանք երբեք չէին տեսել և քիչ էր մնում վախից խելքները կորցնեին այն էակների անսպասելի ըմբոստացումից, որոնց մինչ այդ սովոր էին քեֆներն ուզածի պես մտրակել ու քամահրել: Մեկ-երկու պահ չանցած՝ նրանք դադարեցրին պաշտպանվելու ապարդյուն փորձերը և թողեցին-փախան: Հաջորդ րոպեին բոլոր հինգը լեղապատառ սուրում էին մայրուղի տանող ճանապարհով, իսկ անասունները ցնծագին հետապնդում էին նրանց:

Միսիս Ջոնզը, այդ ամենը տեսնելով ննջարանի պատուհանից, հապճեպ մի երկու փալաս հավաքեց և ուրիշ ճանապարհով ֆերմայից դուրս սպրդեց: Մովսեսն իր ցցից վեր թռավ ու հետևեց նրան, բարձր կռկռալով: Այդ ընթացքում անասունները Ջոնզին ու իր մարդկանց արդեն ֆերմայի սահմաններից դուրս էին քշել, նրանց հետևից շրխկացնելով հնգահեծան դարպասը: Այսպիսով, դեռ ոչ ոք չհասցնելով գիտակցել կատարվածը, Ապստամբությունն ամենայն հաջողությամբ իրագործվեց՝ Ջոնզը վնդված էր, և «Մենք» ֆերման իրենցն էր:

Առաջին րոպեներին անասուններն իրենց բախտին չէին հավատում: Նախ և առաջ նրանք բոլորը միասին վազբով շրջանցեցին ամբողջ ֆերման, ասես համոզվելու համար, որ ոչ մի մարդ այնտեղ չի ծպտվել, ապա հետ վազեցին շինությունների մոտ, որպեսզի բնաջնջեն Ջոնզի ատելի իշխանության վերջին հետքերը: Նրանք ջարդեցին գոմի պահասենյակի դուռը՝ կլամները, բթօղակները, շների շղթաները, անգուր դանակները, որոնցով Ջոնզը կռտում էր խոզերին ու գառներին, այդ ամենը նետվեց ջրհորը: Սանձերը, ակնակապերը, նվաստացուցիչ քթապարկերը շարտվեցին բակում վառվող աղբախարույկի մեջ: Դրանց հետևեցին նաև մտրակները: Բոլոր անասունները թռչկոտում էին ցրն-ծությունից, տեսնելով մտրակները խժռող բոցը: Չնազանիս կրակի մեջ զցեց նաև շուկա գնալիս սովորաբար ձիերի բաշերը զարդարող ժապավենները:

— Ժապավենները, — ասաց նա, — համարվելու են հագուստ, իսկ դա մարդու հատկանիշ է: Բոլոր անասունները պետք է մերկ լինեն:

Այդ լսելով, Դմբուզը բերեց փոքրիկ ծղոտե մի գլխարկ, որն

ամռանը պաշտպանում էր նրա ականջները ճանճերից, և մնացածի հետ այն նետեց խարույկի մեջ:

Շատ չանցած անասունները ոչնչացրին այն ամենը, ինչ հիշեցնում էր միտոր Ջոնզի մասին: Դրանից հետո Լապոլեոնը նրանց առաջնորդեց շտեմարան և բոլորին կրկնակի բաժին հացահատիկ բաշխեց, իսկ շներին՝ երկուական բլիթ: Ապա նրանք յոթ անգամ ծայրից ծայր երգեցին «Անգլիայի գազանները», որից հետո պառկեցին և քնեցին այնպես, ինչպես մինչ այդ երբեք չէին քնել:

Սովորականի պես առավոտյան արթնանալով և հանկարծ վերհիշելով փառավոր եղելությունը, բոլորը միասին դուրս վազեցին արոտավայր: Դաշտի մեջ մի բլրակ կար, որից երևում էր համարյա ամբողջ ֆերման: Անասունները նետվեցին բլրակի գագաթը և այգաբացի ջինջ լույսի ներքո սկսեցին չորս կողմ նայել: Այո, այն ամենն, ինչ նրանք տեսնում էին, իրենցն էր: Այդ մտքի բերկրանքից նրանք անդադար թռչկոտում էին բլրակի շուրջը, հսկա ցնծագին ոստյուններով օդ նետվելով: Նրանք թավալվում էին եղյամի մեջ, ամառային բաղջր խոտ ճաշակում, վեր էին նետում սևահողն ու ըմբռչխնում նրա թարմ հոտը: Նրանք ստուգալցով շրջեցին ամբողջ ֆերման, անխոս հիացմունքով դիտելով վարելահողը, արոտը, բոստանը, լճակը, անտառուտը, ասես առաջին անգամ տեսնելով և նույնիսկ այժմ չհավատալով, որ այդ ամենն իրենց է պատկանում:

Ապա նրանք վերադարձան ֆերմայի կառույցների մոտ և կանգ առան տան մուտքի առջև: Տունը նույնպես իրենցն էր, չնայած վախենում էին ներս մտնել: Ինչևէ, հաջորդ պահին Լապոլեոնը և Չնագնդին ուսերով հրեցին դուռը, և անասունները շարքով ներս մտան, որևէ բան վնասելու երկյուղից ծայր աստիճան զգույշ շարժվելով: Կճղակների ծայրերի վրա նրանք շրջեցին սենյակից սենյակ, վախենալով բարձր խոսել, մի տեսակ երկյուղածությամբ դիտելով անհավատալի շքեղությունը՝ փետուրե ներքևակներով անկողինները, հայելիները, բազմոցը, բոյուսեյան խալին, Վիկտորիա թագուհու վիմագրությունը՝ հյուրասենյակի բուխարու վրա: Նրանք արդեն իջնում էին աստիճաններով, երբ հայտնաբերեցին, որ պակասում է Մոլլին: Հետ վերադառնալով, նրան գտան ննջասենյակում: Միսիս Ջոնզի գարդասեղանից մի կապույտ ժապավեն դնելով ուսին, նա հայելու մեջ գմայլվում էր իր հիմար արտացոլումով: Մնացածները խստիվ հանդիմանեցին նրան, և բոլորը միասին տնից դուրս եկան: Ճանապարհին վերցրին խոհանոցում կախված ապխտած բզբերը և դուրս տարան թաղելու, իսկ Դմբուզը սմբակով ծակեց լվացքասենյակի գարեջրի տակառը: Մնացած ամեն ինչ մնաց անձեռնամուխ: Տեղում միաձայն որոշում ընդունվեց տունը պահպանել որպես թանգարան: Բոլորը համաձայնվեցին, որ ոչ մի անասուն տանը երբեք չպիտի ապրի:

Լախաճաշից հետո Չնագնդին և Լապոլեոնը նորից բոլորին հավաքեցին:

— Ընկերներ,— ասաց Չնագնդին,— դեռևս վեցն անց կես է և առջևում մեզ երկար օր է սպասում: Այսօր մենք սկսում ենք խոտհունձը: Սակայն մինչ այդ մենք ևս մեկ խնդիր ունենք:

Այստեղ խոզերը բացահայտեցին, որ անցած երեք ամսվա ընթացքում նրանք աղբակույտում գտած Ջոնզի երեխաների նախկին այբբենարանով գրել և կարդալ են սովորել: Լապոլեոնն ուղարկեց սև և սպիտակ ներկի հետևից և բոլորին առաջնորդեց հնգահեծան դարպասի մոտ: Ապա Չնագնդին (քանի որ ամենագրաագետը նա էր) վրձինը սեղմեց իր տոտիկի երկու հողերի միջև, դարպասի վերին գերանից ջնջեց «ՄԵՆԸՐ ՖԵՐՄԱ» գրությունը և փոխարենը գրեց. «ԱՆԱՍՆԱՖԵՐՄԱ»: Այդուհետև ֆերման այդպես էր կոչվելու: Դրանից հետո նրանք վերադարձան շինությունների մոտ, ուր Չնագնդին և Լապոլեոնը կարգադրեցին սանդուղք բերել և դեմ տալ ամբարի պատին: Նրանք բացատրեցին, որ անցած երեք ամսվա պրպտումներից հետո խոզերին հաջողվել է Անասնիգմի հիմունքները շարադրել Յոթ Պատվիրաններում: Այժմ այդ Յոթ Պատվիրանները պիտի գրանցվեն պատին, վերածվելով անխախտ մի օրենքի, որով Անասնաֆերմայի բոլոր անասունները պարտավոր են այսուհետև առաջնորդվել հավիտյան: Որոշ դժվարությամբ (քանի որ խոզի համար հեշտ չէ սանդուղքի վրա հավասարակշռություն պահպանելը) Չնագնդին վեր բարձրացավ և անցավ գործի, մինչ Ջոանը փոքր-ինչ ներքև ներկի դուլյն էր պահել: Պատվիրանները սև պատի վրա գրվեցին խոշոր սպիտակ տառերով, որոնք կարդացվում էին երեսուն մետրից.

ՅՈՒՐ ՊԱՏՎԻՐԱՆՆԵՐ

1. Բոլոր երկոտանիները թշնամի են:
2. Բոլոր չորքոտանիները կամ թևավորները բարեկամ են:
3. Անասունը երբեք հագուստ չի հագնի:
4. Անասունը երբեք անկողնում չի քնի:
5. Անասունը երբեք ոգելից խմիչք չի գործածի:
6. Անասունը երբեք ուրիշ անասունի չի սպանի:
7. Բոլոր անասունները հավասար են:

Ամեն ինչ լավ էր գրված, և, եթե չհաշվենք, որ «բարեկամ»-ը գրված էր «բարիկամ», իսկ «տ»-երից մեկը շուռ էր տրված, ուղղագրությունն անթերի էր: Չնագնդին բոլորի համար բարձրաձայն կարդաց գրությունը: Բոլոր անասունները գլխով էին անում ի նշան հավանության, իսկ ամենից խելացիները սկսեցին հենց տեղում անգիր անել Պատվիրանները:

— Իսկ այժմ, ընկերներ,— ասաց Չնագնդին, վրձինը ցած 141

նետելով,— դեպի դաշտ: Եկեք մեր պատվի խնդիրը դարձնենք խոտը հնձել ավելի արագ, քան կարող էին Ջոնզն ու իր մարդիկ:

Սակայն այդ պահին երեք կովերը, որոնք արդեն բավական ժամանակ անհանգիստ էին, սկսեցին բարձրաձայն բառաչել: Նրանց արդեն քսանչորս ժամ չէին կթել, և նրանց կուրծքը քիչ էր մնում պայթեին: Որոշ մտորումներից հետո խոզերն ուղարկեցին դուլլեր բերելու և կովերին բավական հաջող կթեցին՝ նրանց ստոիկներն այդ գործի համար հարմար էին:

— Իսկ կաթն ինչ է լինելու:— Հարցրեց ինչ-որ մեկը:

— Ջոնզը երբեմն մի քիչ խառնում էր մեր կուտին:— Ասաց հավերից մեկը:

— Այժմ էականը կաթը չէ, ընկերներ:— Գոռաց Նապոլեոնը, դուլլերի առջև կանգնելով:— Դրանով կզբաղվեն: Խոտի ունձը հիմա ավելի կարևոր է: Ընկեր Ջնագնդին ձեզ կառաջնորդի: Մի քանի րոպեից ես կմիանամ ձեզ: Առաջ, ընկերներ: Արտը մեզ է սպասում:

Եվ այսպես անասունները գնացին արտ խոտի ունձը սկսելու, իսկ երբ երեկոյան վերադարձան, կաթը անհետացել էր:

ԳԼՈՒԽ 3

Պիտի տեսնեիք, թե ինչպես էին նրանք քրտնաջան աշխատում խոտը հնձելու համար: Սակայն նրանց ջանքերը լիովին վարձատրվեցին, որովհետև խոտի ունձն ավելի հաջող ընթացավ, քան ակնկալվում էր:

Դժվարություններ կային՝ չէ որ գործիքները նախատեսված էին մարդու համար, ոչ թե անասունների, և այն փաստը, որ նրանցից ոչ մեկն ի վիճակի չէր կանգնել հետևի ոտքերի վրա, մեծ թերություն էր ներկայացնում: Բայց խոզերն այնքան խելացի էին, որ ամեն դժվարությունից գտնում էին համապատասխան ելքը: Ինչ վերաբերում է ձիերին, ապա նրանք ճանաչում էին դաշտի ամեն մի թիզը, և, փաստորեն, հնձելու ու դիզելու գործն ավելի լավ գիտեին, քան երբևէ կկարողանային Ջոնզն ու իր մարդիկ: Խոզերը որոշակի աշխատանք չէին կատարում, բայց վերահսկում ու ղեկավարում էին մնացածներին: Նրանց հարուստ գիտելիքներով հանդերձ միանգամայն բնական էր, որ հենց իրենք պիտի ստանձնեին ղեկավարությունը: Դմբուզն ու Երեքնուկը լծվում էին հնձանին (լկամի կամ սանձերի կարիք, ինչ խոսք, այդ օրերին չէր զգացվում) ու դոփում դաշտով մեկ: Նրանց հետևից քայլում էր խոզերից մեկն ու ըստ հանգամանքների բացականչում «Ընկեր, չո՛ռ», կամ «Ընկեր, հո՛»: Անասուններից ամեն մեկը, անգամ ամենից նվաստները, օգնում էին խոտը հնձելուն ու դիզելուն: Նույնիսկ բաղերն ու հավերը ամբողջ օրն արևի տակ դես ու դեն էին անում, կտուցներում ծղոտներ կրելով: Ի վերջո նրանք խոտի ունձն ավարտեցին

Ջոնզի և իր մարդկանց սովորական ժամկետից երկու օրով շուտ: Ինչ ավելին՝ կուտակված հարդն ամենաշատն էր ֆերմայի ամբողջ պատմության ընթացքում: Ոչինչ չէր կորել՝ հավերն ու բաղերն իրենց կտուցներով ու սուր աչքերով հավաքել էին վերջին ծղոտն անգամ: Անասուններից ոչ մեկը կես բերան անգամ չէր յուրացրել:

Ամբողջ ամառ ֆերմայի աշխատանքներն ընթանում էին ժամացույցի ճշտությամբ: Անասունները երջանիկ էին իրենց երբևէ երևանկայած հնարավորից առավել: Ամեն կերակուր սուր հաճույքի աղբյուր էր՝ այժմ, երբ ամբողջ ուտելիքն իսկապես իրենցն էր, սեփական աշխատանքի արդյունքը, և ոչ թե բաշխվում էր տիրոջ դժկամ ձեռքով: Պորտաբույծ ու անպետք մարդկանց վերանալու հետ նաև ավելացել էր սննդի քանակը: Ազատ ժամանակը նույնպես շատացել էր, չնայած անասուններն այդ հարցում դեռևս անփորձ էին: Ավելի ուշ, բերքահավաքին, անասունները բազմաթիվ դժվարությունների առնչվեցին, օրինակ ստիպված եղան իացահատիկը սմբակներով ծեծել և թեփն անջատել փչելով, քանի որ ֆերմայում կալսիչ չկար, բայց խոզերն իրենց խելքով և Դեմբուզն իր ամեհի մկաններով ամեն անգամ փրկում էին իրադրությունը: Բուրդը գմայլվում էին Դմբուզի վրա: Նա լավ աշխատող էր նույնիսկ Ջոնզի ժամանակներում, իսկ այժմ կարծես երեք ձի դարձած լինե՛ր՝ պատահում էին օրեր, երբ ֆերմայի ամբողջ աշխատանքը նրա ամուր ուսերին էր: Առավոտից երեկո նա քաշում էր ու ձգում, միշտ հայտնվելով այնտեղ, ուր աշխատանքն ամենից ծանրն էր: Նա պայմանավորվել էր քելորներից մեկի հետ, որ վերջինս իրեն արթնացնի մնացածներից կես ժամ շուտ, և այդ ընթացքում կամավոր որևէ պիտանի գործ էր անում, նախքան ստորյա աշխատանքներն սկսելը: Ցանկացած հարցի, ամեն դժվարության նա պատասխանում էր մի նախադասությամբ. «Ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ», դարձնելով այն իր անձնական սշանաբանը:

Ամեն մեկն աշխատում էր ուժերի ներածին չափ: Հավերն ու բաղերը, օրինակ, բերքահավաքի ընթացքում թափված հատիկները հավաքելով, հինգ բուշել ցորեն խնայեցին: Ոչ ոք չէր գողանում, ոչ ոք իր բաժնի վրա չէր փնթփնթում: Հին կյանքի համար բնական զգվտոցն ու նախանձը համարյա վերացել էին: Գլուխ պահողներ կային կամ գրեթե չկային: Ճիշտ է, Մուլլին լուսաբացին արթնանում էր դժկամությամբ, իսկ աշխատանքից հեռանում էր սովորականից շուտ, պատրվակ բռնելով սմբակի միջի քարը: Կատվի վարքագիծը նույնպես յուրօրինակ էր: Շուտով նկատեցին, որ գործ լինելու դեպքում նրան ոչ մի կերպ գտնել չէր լինում: Կատուն ժամերով չքվում էր, սակայն միշտ, կարծես թե ոչինչ չի եղել, հայտնվում էր ճաշի կամ հանգստի ժամերին, երբ ամեն ինչ արդեն արված էր լինում: Բայց նա միշտ անթերի պատճառաբանություններ էր ներկայացնում և այնքան սիրալիր էր մոլորում, որ նրա

մտադրությունների ազնվությունը կասկածի տակ առնել հնարավոր չէր: Ծեր Բենիամինը, ավանակը, թվում էր, թե Ապստամբության օրերից ամենևին չէր փոխվել: Նա աշխատում էր նույն համար դանդաղ կոտորյամբ, ինչ և Ջոնզի ժամանակ, առանց գլուխ պահելու, բայց և առանց ավելորդ խանդավառության: Ապստամբության և նրա արդյունքների մասին նա ոչ մի կարծիք չէր հայտնում երբ հարցնում էին, թե արդյոք նա ավելի երջանիկ չէ հիմա, երբ Ջոնզը չկա, նա սոսկ ասում էր. «Էջերը շատ երկար են ապրում Ձեզանից ոչ մեկը դեռ սատկած էշ տեսած չկա»: Բոլորը ստիպված էին բավարարվել այդ առեղծվածային պատասխանով:

Կիրակի օրերն աշխատանք չկար: Նախաճաշը մեկ ժամով ու էր լինում, որից հետո սկսվում էր անխտիր ամեն շաբաթ անցկացվող արարողությունը: Սկզբում բարձրացվում էր դրոշը: Գոմ պահասենյակում Չնագնդին գտել էր միտր Ջոնզի հին կանաչ սիռնոցը և վրան սպիտակ ներկով կճղակ ու պոզ էր նկարել: Ամեն կիրակի առավոտ դրոշը հանդիսավոր կերպով բարձրացվում էր տան հետևի պարտեզում: Դրոշի կանաչ գույնը, բացատրում էր Չնագնդին, մարմնավորում է Անգլիայի արտոները, իսկ կճղակ ու պոզը խորհրդանշում են ապագա Անասնական Հանրապետությունը, որը պիտի հաստատվեր մարդկային ցեղի վերջնական տապալումից հետո: Դրոշի արարողությունից հետո բոլոր անասունները լցվում էին մեծ ամբարը ընդհանուր հավաքի, որը կոչվում էր Միտինգ Այստեղ պլանավորվում էր գալիք շաբաթվա աշխատանքը, առաջարկվում և քննարկվում էին բանաձևերը: Բանաձևերը միշտ խոզերն էին առաջ քաշում: Մյուս անասունները հասկացել էին քվեարկելու եությունը, բայց իրենք երբեք բանաձև հորինել չէին կարողանում Քննարկումների ընթացքում ամենամեծ ակտիվությունը ցուցաբերում էին Չնագնդին ու Նապոլեոնը: Ստացվել էր այնպես, որ այս երկուսն էրբեք համաձայնության չէին գալիս՝ եթե մեկը մի առաջարկ էր անում, մյուսն անպայման դրան հակադրվում էր: Երբ որոշվեց (որի ինքնին ոչ ոք չէր կարող հակադրվել) բոստանի հետևի փոքրիկ ցանկապատած տարածքը հատկացնել որպես տարիքն առած անասունների հանգստավայր, անգամ այդ դեպքում փոթորկոտ բանավեճ բռնկվեց անասունների տարբեր դասերի հանգստի անցնելու ճշգրիտ տարիքների շուրջ: Միտինգները միշտ ավարտվում էին «Անգլիայի գազանները» երգով, և օրվա մնացած մասը նվիրվում էր հանգստին:

Պահասենյակը խոզերն առանձնացրին որպես սեփական շտաբ: Այստեղ նրանք երեկոները տնից բերված գրքերով ուսում նասիրում էին դարբնություն, փայտամշակում և այլ անհրաժեշտ արհեստներ: Չնագնդին նաև զբաղվում էր մյուս անասունների կազմակերպելով իր այսպես կոչված Անասնական Կոմիտեներ մեջ, երբեք չհոգնելով այդ աշխատանքից: Նա կազմեց Չվաստեղ Կոմիտե հավերի համար, Մաքուր Պոչերի Միություն կովերի համար, Վայրի Ընկերների Վերապատրաստման Կոմիտե (վերջինի

նպատակն առնետներին ու նապաստակներին ընտելացնելն էր), Առավել Ճերմակ Բրդի Կոմիտե ոչխարների համար և նման շատ ուրիշներ, չհաշված գրել-կարդալու դասընթացները: Ընդհանուր ամամբ, սակայն, այդ նախաձեռնությունները հաջողությամբ չըպասկվեցին: Վայրի ընկերներին ընտելացնելու փորձը ձախողվեց հենց սկզբից: Նրանք իրենց շարունակում էին առաջվա պես պահել, պարզապես օգտվելով կոմիտեի առատաձեռնությունից: Կատուն անդամագրվեց Վերապատրաստման Կոմիտեին և որոշ ժամանակ ակտիվ աշխատանք էր ծավալել: Նրան տեսել էին կտուրին նստած ծիծեռնակների հետ բացատրական աշխատանք տանելիս: Նա պատմում էր, որ բոլոր կենդանիներն արդեն ընկերներ են, և որպես ապացույց ցանկացած ծիծեռնակ կարող է գալ ու հանգիստ թառել թեկուզ իր թաթին: Ծիծեռնակները նախընտրում էին չմոտենալ:

Ինչևէ, գրել-կարդալու դասընթացները մեծ հաջողություն էին վայելում: Աշնան դեմ համարյա բոլոր անասուններն արդեն քիչ թե շատ գրագետ էին:

Ինչ վերաբերում է խոզերին, ապա նրանք կատարելապես տիրապետել էին գրագիտությանը: Շները նույնպես բավական լավ էին կարդում, բայց Յոթ Պատվիրաններից բացի ուրիշ ոչ մի ընթերցանությամբ չէին հետաքրքրվում: Մյուրիել այժմ շներից փոքր-ինչ լավ էր կարդում և երբեմն երեկոյան մյուսների համար կարդում էր աղբակույտում գտած լրագրերի պատառները: Բենիամինը խոզերից պակաս գրագետ չէր, սակայն երբեք չէր բանեցնում իր իմացությունը: Որբանով որ ինքը գիտի, ասում էր նա, կարդալու արժանի ոչ մի բան չկա: Երեքնուկն ամբողջ այբուբենը սովորել էր, բայց բառեր կազմել չէր կարողանում: Դմբուզը Դ տառից այն կողմ չէր անցնում: Նա փոշու մեջ իր խոշոր սմբակով գծում էր Ա, Բ, Գ, Դ, ապա, ականջները ցցած՝ հայացքը հառում այդ տառերին, երբեմն թափ տալով բաշը, ամբողջ ուժով ջանալով ու չկարողանալով վերհիշել, թե ինչ է գալիս հետո: Թեպետ մի բանի անգամ նրան իսկապես հաջողվել էր սովորել է, Զ, Է, Թ-ն, բայց նա միշտ հայտնաբերում էր, որ այդ դեպքում արդեն չի հիշում Ա, Բ, Գ և Դ-ն: Վերջապես նա որոշեց բավարարվել առաջին չորս տառով և օրը մեկ-երկու անգամ դրանք գրում էր, որ հիշողությունը թարմացնի: Մոլլին հրաժարվեց սովորել իր անունը գրելու համար պահանջվող հինգ տառից ավելին: Նա փոքրիկ ճյուղերից խնամքով շարում էր անունը, ապա ծաղիկներով զարդարում ու զմայլվելով պտտվում շուրջը:

Ճերմայի մնացած անասուններից ոչ մեկը չկարողացավ Ա տառից այն կողմ անցնել: Պարզվեց նաև, որ առավել բթամիտ անասունները, ինչպես, օրինակ, ոչխարները, հավերն ու բադերը, ի վիճակի չէին Յոթ Պատվիրաններն անգիր անել: Երկար խորհրդածություններից հետո Չնագնդին ազդարարեց, որ Յոթ

Պատվիրանները, փաստորեն, կարելի էր հանգեցնել մի ասույթի, մասնավորապես. «Չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ»: Այդ ասույթը, ասաց նա, պարունակում է Անասնիզմի հիմնարար սկզբունքը: Դրան կատարելապես տիրապետողն արդեն ապահով է մարդկային ազդեցություններից: Սկզբում թռչուններն առարկում էին, քանի որ նրանց թվաց, թե իրենք նույնպես երկու ոտք ունեն, սակայն Ձնագնդին նրանց ապացուցեց, որ դա այդպես չէ:

— Թռչնի թևը, ընկերներ,— ասաց նա,— շարժման և ոչ թե գործառույթյան օրգան է: Այդպիսով առկա են բոլոր հիմքերը այն ոտք համարելու: Մարդու որոշիչ հատկանիշը ձեռքն է, չարիք գործելու նրա հարմարանքը:

Թռչունները Ձնագնդու ասածից բան չհասկացան, բայց բացատրությունն ընդունեցին, և բոլոր բթամիտ անասունները սկսեցին անգիր անել նոր ասույթը: ՉՈՐՍ ՈՏՔ ԼԱՎ, ԵՐԿՈՒ ՈՏՔ ՎԱՏ գրվեց ամբարի պատին, Յոթ Պատվիրանների վերևում և ավելի խոշոր տառերով: Անգիր անելով, ոչխարները խիստ հավանեցին այդ ասույթը և դաշտում պառկած բոլորը միասին սկսում էին մկկալ. «Չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ, չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ» և այդպես շարունակ, երբեք չհոգնելով:

Նապոլեոնը Ձնագնդու կոմիտեներով չէր հետաքրքրվում: Նա ասաց, որ մատող սերնդի դաստիարակությունը շատ ավելի կարևոր խնդիր է, քան այն, ինչ կարելի է անել արդեն հասունացածների համար: Այնպես պատահեց, որ բերքահավաքից անմիջապես հետո Ջանգակն ու Ջեսին ցնկնեցին, երկուսը միասին ինը ժիր քոթոթ բերելով: Ծծից կտրելուց անմիջապես հետո Նապոլեոնը մայրերից նրանց անջատեց, ասելով, որ նրանց դաստիարակության համար ինքն է պատասխանատու: Նա քոթոթներին տարավ աղավնատուն, ուր կարելի էր հասնել միայն պահասենյակից բարձրացող սանդուղքով, և այնտեղ նրանց պահեց այնպիսի մեկուսացման մեջ, որ շուտով ֆերման նրանց գոյության մասին մոռացավ:

Կաթի անհայտանալու առեղծվածը որոշ ժամանակ անց պարզվեց: Այն ամեն օր ավելացնում էին խոզերի լափին: Վաղահաս խնձորներն արդեն լցվել էին, և պարտեզի խոտին ցիրուցան էին եղել քամուց թափված պտուղները: Անասունները բնականաբար ենթադրեցին, որ դրանք կբաժանվեն իրենց միջև, սակայն մի օր հրահանգ ստացվեց թափված խնձորները հավաքել և տեղափոխել պահասենյակ խոզերի համար: Այստեղ մնացած անասուններից ոմանք մրթմրթացին, բայց ապարդյուն: Տվյալ կետում խոզերը ոչ մի տարաձայնություն չունեին, անգամ Ձնագնդին ու Նապոլեոնն էին համերաշխ: Ջոանին ուղարկեցին մնացածներին անհրաժեշտ բացատրությունները տալու:

— Ընկերներ,— բացականչեց նա,— հուսով եմ, որ դուք չեք կարծում, թե մենք, խոզերս, այդ անում ենք եսասիրության ու

արտոնվածության ոգով դրդված: Մեզանից շատերն իրականում չեն սիրում կաթը և խնձորները: Ես ինքս դրանք չեմ հավանում: Դրանք վերցնելիս մեր միակ մտահոգությունը մեր առողջության ապահովումն է: Կաթը և խնձորները (դա ապացուցված է գիտության կողմից, ընկերներ) պարունակում են խոզերի բարեկեցության համար վճռականապես անհրաժեշտ նյութեր: Մենք, խոզերս, մտքի աշխատավորներ ենք: Ֆերմայի կազմակերպչական և վարչական ամբողջ աշխատանքը մեր ուսերին է: Մենք գիշեր-ցերեկ մտահոգված ենք ձեր բարեկեցությամբ: Մեզ համար չէ, որ մենք խմում ենք կաթն ու ուտում այդ խնձորները: Գիտեք, թե ինչ կլինեք, եթե խոզերը թերանային իրենց պարտականություններում: Ջոնը կվերադառնար: Այո, Ջոնը կվերադառնար: Անշուշտ, ընկերներ,— համարյա պաղատագին վնասուց Ջոանը, պոչը շարժելով,— ձեր մեջ, իհարկե, չկա մեկը, որը ցանկանար Ջոնի վերադարձը:

Եթե կար մի բան, որում անասունները միանգամայն վստահ էին, դա այն էր, որ Ջոնի վերադարձը ոչ ոք չի ուզում: Երբ հարցը դրվեց այդ կտրվածքով, նրանք այնս ասելիք չունեին: Խոզերի առողջությունը հոգալու անհրաժեշտությունը չափից ավելի ակնհայտ էր: Եվ այդպիսով, առանց հետագա վիճաբանության որոշվեց, որ կաթը և քամուց թափված խնձորները (ինչպես նաև համուն խնձորների հիմնական բերքը) առանձնացվելու են միայն խոզերի համար:

ԳԼՈՒԽ 4

Աշնան դեմ Անասնաֆերմայի դեպքերի լուրը տարածվեց երկրով մեկ: Ամեն օր Նապոլեոնն ու Ձնագնդին աղավնիների երամներ էին ուղարկում, որոնց հանձնարարված էր մերվել հարևան ֆերմաների անասուններին, պատմել նրանց Ապստամբության մասին և սովորեցնել «Անգլիայի գազանների» մեղեդին:

Այդ ընթացքի մեծ մասը միստր Ջոնզը անց էր կացնում Վիլինգդոնի Կարմիր Առյուծ գինետանը, լսել ցանկացողներին գանգատվելով զարհուրելի անարդարությունից, որի պատճառով սեփական ֆերմայից վռնդվել էր անբան անասունների ոհմակի կողմից: Մնացած ֆերմերները սկզբունքորեն նրան համակրում էին, բայց տակավին առանձնապես մեծ աջակցություն չդրսնորեցին: Հոգու խորքում ամեն մեկը միտք էր անում, թե ինչպես մի ձև գտնի Ջոնի դժբախտությունից օգուտ քաղելու: Բարբախտաբար Անասնաֆերմային կից երկու տնտեսությունների տերերը վաղուց ի վեր գտնված էին: Դրանցից մեկը, Ֆոքսվուդը, մի խոշոր, բարձրիճողի վիճակում գտնվող հնաճ ագարակ էր՝ մեծ մասն անտառապատ,

անխնամ արոտներով ու խարխուլ ցանկապատերով: Դրա տեր միստր Փիլքինգտոնն անհոգ մի ֆերմեր էր, որն իր ժամանակի մեծ մասը նվիրում էր որսորդությանն ու ձկնորսությանը: Մյուս ֆերման, որ կոչվում էր Փինչֆիլդ, ավելի փոքր էր և ավելի բարվոք: Դրա տերը, միստր Ֆրեդրիքը, ճարպիկ ու կամակոր մի մարդ էր, որն անվերջ խառնված էր դատական գործերի մեջ և առուծախի անգերազանցելի գիտակ էր համարվում: Այդ երկուսն այն աստիճան իրար հետ չունեին, որ համաձայնության չէին գա անգամ հանուն իրենց ընդհանուր շահերի պաշտպանության:

Բայց և այնպես Անասնաֆերմայի ապստամբությունը երկուսին էլ հիմնովին վախեցրել էր, և նրանք աշխատում էին սեփական անասուններին գերծ պահել այդ մասին չափից շատ բան իմանալուց: Սկզբում նրանք ծաղրուծանակի ենթարկեցին այն գաղափարը, թե անասուններն իրենք են տնտեսություն վարելու: Այդ ամենը մի երկու ամիս էլ չի տևի, ասում էին նրանք: Նրանք լուր տարածեցին Մենըր ֆերմայի անասունների մասին («Անասնաֆերմա» անունը չհանդուրժելով, նրանք շարունակում էին այն կոչել «Մենըր ֆերմա»), թե իբր վերջիններս անընդհատ զգվող տոցների մեջ են և ուր որ է սովամահ են լինելու: Որոշ ժամանակ անց, երբ անասուններն ակներևաբար սովամահ չեղան, Ֆրեդրիքն ու Փիլքինգտոնն իրենց երգը փոխեցին ու սկսեցին պատմել Անասնաֆերմայում տիրող սոսկալի այլասերության մասին: Պարզվեց, որ անասուններն այնտեղ զբաղվում էին կանիբալիզմով, շիկացած պայտերով իրար էին խոշտանգում և էգերից օգտվում էին ընդհանուր հիմունքներով: Ահա թե ինչ է դուրս գալիս Բնության օրենքների դեմ ապստամբելուց, ասում էին Ֆրեդրիքն ու Փիլքինգտոնը:

Ինչևէ, այդ պատմություններին մինչև վերջ ոչ ոք չէր հավատում: Շարունակում էին անորոշ ու աղավաղված լուրեր տարածել հեքիաթային մի ֆերմայի մասին, որտեղից մարդիկ արտաքսված էին, և ուր անասուններն իրենք էին իրենց գլխի տերը: Այդ տարում ամբողջ երկրամասով մեկ խռովարարության ալիք անցավ: Նախկինում միշտ հեզ ցուլերը հանկարծ կատաղում էին, ոչխարները փլում էին ցանկապատներն ու սրբում երիցուկի դաշտերը, կովերը դուլը շուռ էին տալիս, որսաձիերը մեխվում էին խոչընդոտների առջև, տերերին թամբից շարտելով: Եվ ամենակարևորը՝ «Անգլիայի գազանների» մեղեդին և անգամ բռները ամենուր հայտնի էին դարձել: Այն տարածվել էր ապշեցուցիչ արագությամբ: Մարդիկ անկարող էին զսպել իրենց կատաղությունն այդ երգը լսելիս, սակայն ձևացնում էին, թե այն պարզապես ծիծաղելի է: Անհասկանալի է, ասում էին նրանք, թե ինչպես

նույնիսկ անասունները կարող են իրենց թույլ տալ երգել նման անարժան ոչնչությունը: Այդ անելիս բռնված անասունները տեղ-նուտեղը մտրակահարվում էին: Բայց և այնպես այդ երգն անպարտելի էր: Կեռնեխներն այն ծվվում էին թփուտներում, աղավնիները սուլում էին ծփիների վրա, այն լսվում էր դարբնոցների աղմուկի մեջ և եկեղեցական զանգերի ղողանջում: Մարդկանց սիրտն այդ երգից ծածուկ դող էր ընկնում՝ նրանք լսում էին իրենց կործանման մարգարեությունը:

Հուլիսի սկզբին, երբ հացահատիկն արդեն հավաքված ու կապված էր, իսկ որոշ մասը՝ նաև կալսված, աղավնիների ծայր աստիճան հուզված մի երամ վայրէջք կատարեց Անասնաֆերմայի բակում: Չունճն ու իր աշխատավորները և նրանց հետ Ֆոքսվուդից ու Փինչֆիլդից մի տասնյակ մարդիկ ներս էին անցել հնգահեծան դարպասից ու այժմ առաջնորդվում էին ֆերմայի կողմը: Բոլորը զինված էին փայտերով, բացի Չունզից, որ, հրացանը ձեռքին, քայլում էր առջևից: Կասկած չկար, որ նրանք մտադիր էին ֆերման հետ գրավել:

Այդ ամենը վաղուց էր ակնկալվում, և անհրաժեշտ պատրաստություններն արված էին: Չնազնդին, որն ուսումնասիրել էր Հուլիոս Կեսարի արշավների մասին տանը հայտնաբերված հին գիրքը, դարձավ պաշտպանական միջոցառումների պատասխանատուն: Նա շտապ հրահանգներ արձակեց, և երկու բուլե չանցած ամեն անասուն արդեն իր տեղում էր:

Երբ մարդիկ մոտեցան ֆերմայի շինություններին, Չնազնդին նախաձեռնեց առաջին գրոհը: Բոլոր երեսունչորս աղավնիները սկսեցին դեռ ու դեռ անել մարդկանց գլխավերևում և նրանց վրա ծրտել, մինչ թփերում թաքնված սագերը դուրս պրծան ու սկսեցին քինոտ կոցել մարդկանց սրունքները: Բայց և այնպես դա ընդամենը թեթև մի ընդհարում էր իրարանցում ստեղծելու նպատակով, և մարդիկ սագերին հեշտությամբ բռնեցին փայտերով: Այժմ Չնազնդին մարտի կոչեց երկրորդ շարասյունը: Մյուրիելը, Բենիամինը և ոչխարները Չնազնդու գլխավորությամբ նետվեցին առաջ և սկսեցին չորս կողմից պոզահարել ու հարվածել մարդկանց, մինչ Բենիամինը նրանց սմբակներով հետևանց քացի էր տալիս: Սակայն այս անգամ էլ փայտերով ու նալած կոշիկներով մարդիկ ավելի ուժեղ դուրս եկան, և Չնազնդու կտրուկ վնասոտոցին ենթարկվելով, որը նահանջի նշան էր, անասունները շուռ եկան ու փախան ֆերմայի բակը:

Մարդիկ ցնծագին աղաղակներ արձակեցին: Նրանց թվաց, թե թշնամին տեղի է տալիս, և նրանք անկանոն նետվեցին առաջ: Դա հենց այն էր, ինչ նախատեսել էր Չնազնդին: Հենց որ մարդիկ

խորացան բակում, գոմում դարան մտած երեք ձիերը, երեք կովերը և մնացած խոզերը հանկարծակի դուրս պրծան և կտրեցին նահանջի ճանապարհը: Չնագնդին հարձակման նշան տվեց և ինքը նետովեց Ջոնզի վրա: Ջոնզը բարձրացրեց հրացանն ու կրակեց: Կոտորակը Չնագնդու մեջքին արյունոտ գծեր բաշեց, սպանելով ոչխարներից մեկին: Մի պահ անգամ չվարանելով, Չնագնդին իր վեց փթանոց իրանով նետովեց Ջոնզի ոտքերին: Վերջինս տապալվեց թրիքի կույտի մեջ, հրացանը վայր գցելով: Սակայն ամենից սարսազդու տեսարանը ներկայացնում էր Դմբուզը՝ հետևի ոտքերին բարձրացած, նա իսկական հովատակի պես հարվածների տարափ էր հասցնում իր սմբակներով: Առաջին իսկ հարվածը հասավ ֆոքսվուդից մի ջահել գանգին, նրան անկենդան փռելով ցեխին: Այդ տեսնելուն պես մարդկանցից ոմանք, փայտերը գցելով, փորձեցին փախչել: Նրանք խուճապի մատնվեցին, և կենդանիները սկսեցին բակով մեկ հետապնդել նրանց: Նրանց խփում էին, կծում, քացի տալիս, ոտնահարում: Ֆերմայում չմնաց ոչ մի անասուն, որն իր վրեժը յուրովի ձևով չհաներ: Նույնիսկ կատուն կտուրից անսպասելիորեն ցատկեց մեկի ուտերին ու ճանկերը մխրձեց նրա վիզը, որից վերջինս սկսեց սոսկալի աղաղակել: Հարմար պահ ընտրելով, մարդիկ բակից դուրս պրծան ու նետովեցին դեպի ճանապարհը: Այդպիսով, ներխուժումից հինգ րոպե չանցած, նրանք իրենց եկած ճամփով մատնվեցին անփառունակ նահանջի, մինչ սագերի երամը, հետևից ընկած, ֆշշացնում էր ու կտցում նրանց սրունքները:

Բոլոր մարդիկ գնացին, բացի մեկից: Բակի խորքում Դմբուզը փորձում էր սմբակով շուռ տալ երեսնիվայր ցեխի մեջ փռված ջահելին: Տղան չէր շարժվում:

— Նա մեռած է:— Ափսոսանքով ասաց Դմբուզը:— Ես այդ անելու մտադրություն չունեի: Ես մոռացել էի, որ սմբակներս պայտած են: Հավատացեք, ես դա դիտմամբ չեմ արել:

— Ոչ մի ավելորդ գթասրտություն, ընկեր:— Բացականչեց Չնագնդին, որի վերքերից արյուն էր կաթում:— Պատերազմը պատերազմ է: Լավագույն մարդը մեռած մարդն է:

— Ես չեմ ուզում ուրիշին կյանքից զրկել: Անգամ՝ մարդուն:— Կրկնեց Դմբուզը, աչքերը թաց:

— Մուլին հնչ եղավ:— Բացականչեց ինչ-որ մեկը:

Մուլին չկար: Մի պահ բոլորն իրար անցան այն վայրից, թե մարդիկ կարող էին նրան վնասած կամ փախցրած լինել: Սակայն վերջում նրան գտան գոմում թաքնված, գլուխը թաղած մուրի մեջ: Նա փախուստի էր դիմել կրակոցից անմիջապես հետո: Իսկ

երբ վերադարձան նրան փնտրելու գնացած մյուս անասունները, պարզվեց, որ բակի տղան, որը, փաստորեն, միայն շշմած էր, արդեն ուշքի է եկել ու թողել-փախել:

Բոլոր անասունները ծայր աստիճան գրգռված էին, ամեն մեկը բաձրաձայն վերապատմում էր ճակատամարտին ցուցաբերած իր մասնակցությունը: Տեղնուտեղը հանպատրաստից ծագեց հաղթանակին նվիրված տոնակատարություն: Բարձրացնելով դրոշը, բոլորը մի քանի անգամ երգեցին «Անգլիայի գազանները», ապա կատարվեց զոհված ոչխարի հանդիսավոր թաղումը: Գերեզմանին ալոճենու թուփ տնկեցին: Չնագնդին փոքրիկ ճառ արտասանեց, շեշտելով, որ բոլոր կենդանիները հարկ եղած դեպքում պետք է պատրաստ լինեն կյանքները զոհել հանուն Անասնաֆերմայի:

Անասունները միաձայն որոշում ընդունեցին սահմանել մարտական շքանշան՝ «Հերոս Անասուն, Առաջին Կարգի», և իսկույն նեթ դրանով պարգևատրեցին Չնագնդուն ու Դմբուզին: Շքանշանը պղնձ է մի մեդալ էր (պահասենյակում գտած հին թամբերի զարդերից), որը հարկ էր կրել տոն և կիրակի օրերին: Սահմանվեց նաև երկրորդ կարգի «Հերոս Անասուն», որով հետմահու պարգևատրվեց զոհված ոչխարը:

Ապա երկար քննարկում ծավալվեց այն հարցի շուրջ, թե ինչպես կոչել ճակատամարտը: Վերջիվերջո այն կոչվեց Գոմի ճակատամարտ՝ դարանի պատվին: Միստր Ջոնզն իր հրացանը թողել էր ցեխի մեջ, հայտնի էր նաև, որ տանը փամփուշտների պաշար կա: Որոշվեց հրացանը թնդանոթի պես ամրացնել դրոշի տակ և տարին երկու անգամ կրակոց արձակել՝ հոկտեմբերի տասներկուսին, Գոմի ճակատամարտի օրը, և հունիսի քսանչորսին, Ապստամբության հոբելյանին:

ԳԼՈՒԽ 5

Չմեռվա մոտենալուն պես Մուլին սկսեց անհանգստության զնալով ավելի շատ առիթներ տալ: Ամեն օր նա ուշանում էր աշխատանքից, ասելով, թե չէր կարողացել արթնանալ, և գանգատվում էր ինչ-որ խորհրդավոր ցավերից, թեպետ հրաշալի ախորժակ ու տեսք ուներ: Նա աշխատանքից խուսափելու գանգան պատրվակներ էր գտնում և գնում կանգնում էր ջրավազանի ափին, ժամերով հիմարաբար դիտելով սեփական արտացոլումը: Սակայն լուրեր էին շրջում նաև ավելի լուրջ բանի մասին: Մի օր, երբ Մուլին, իր երկար պոչն օրորելով ու մի ծղոտ ծամելով, զվարթ մտավ բակ, երեքնուկը նրան մի կողմ քաշեց:

— Մուլի,— ասաց նա,— ես քեզ շատ լուրջ ասելիք ունեմ: Այս

առավոտ ես տեսա, թե ինչպես էիր դու նայում Անասնաֆերման Ֆոքսվուդից բաժանող ցանկապատից այն կողմ: Մյուս կողմում կանգնած էր միսոր Փիլքինգտոնի մարդկանցից մեկը: Եվ... Ես բավական հեռու էի, բայց համարյա վստահ եմ, որ տեսա, թե ինչպես էր նա թեզ հետ խոսում, իսկ դու թույլ էիր տալիս քիթը շոյել: Սա հնչ է նշանակում, Մուլլի:

— Նա ոչինչ չէր անում: Ես չէի... Մուտ է:— Գոռաց Մուլլին, խլրտալով ու գետինը դոփելով:

— Մուլլի, նայիր աչքերիս: Կարո՞ղ ես ազնիվ խոսք տալ, որ այդ մարդը քիթը չի շոյել:

— Դա ճիշտ չէ:— Կրկնեց Մուլլին, բայց երեքնուկի աչքերին նայել չկարողացավ ու վարզով փախավ դաշտ:

Երեքնուկի մտքով հանկարծ մի վատ բան անցավ: Առանց մյուսներին որևէ բան ասելու, նա գնաց գոմի Մուլլիի անկյունը, և կճղակով հարդը շրջելով, շաքարի կտորներ ու մի փունջ գունավոր ժապավեններ գտավ:

Երեք օր անց Մուլլին անհայտացավ: Մի քանի շաբաթ նրա մասին ոչ մի տեղեկություն չկար, բայց հետո աղավանները հայտնեցին, որ նրան տեսել են Վիլինգոդնից այն կողմ: Նա լծված էր պանդոկի դռանը կանգնած սև ու կարմիր գեղեցիկ մի սայլակի: Վանդակավոր շալվարով, պանդոկապանի նման գիրուկ կարմրաթուշ մի տղամարդ նրան շաքար էր տալիս ու շոյում էր քիթը: Նա կոկիկ տեսք ուներ և նրա ճակատին ալ կարմիր ժապավեն էր կապված: Անասուններից ոչ մեկը այլևս երբեք Մուլլիի անունը չտվեց:

Հունվարին դաժան ցրտեր սկսվեցին: Հողը երկաթի պես կարծրացավ, և դաշտերում այլևս աշխատել չէր լինում: Միտինգների մեծ մասն անց էր կացվում մեծ ամբարում, ուր խոզերը զբաղվում էին զարնանացանի աշխատանքները ծրագրելով: Բուլոն ընդունում էին, որ խոզերը, բացահայտորեն մյուսներից խելացի լինելով, որոշելու են ֆերմայի գործունեության հետ կապված բոլոր հարցերը, թեև նրանց որոշումներն անպայման պետք է հաստատվեին մեծամասնության քվեարկությամբ: Նման կարգը բավական արդյունավետ կլիներ, եթե չհաշվեինք Չնագրնդու և Նապոլեոնի միջև անընդհատ ծագող տարաձայնությունները: Այդ երկուսը վիճում էին ցանկացած կետի շուրջ, որը դրա համար հնարավորություն էր ընձեռում: Եթե մեկն առաջարկում էր ավելի շատ գարի ցանել, մյուսն ավելի շատ վարսակ էր պահանջում, իսկ եթե մեկն ասում էր, որ այսինչ դաշտը կաղամբի համար շատ հարմար է, մյուսը հայտարարում էր, որ պտղարմատներից բացի այն ուրիշ ոչ մի բանի պետք չէ: Ամեն մեկն իր հետևորդներն

ուներ, և բանը երբեմն հասնում էր կատաղի վեճերի: Միտինգների ժամանակ Չնագրնդին հաճախ հաղթանակ էր տանում իր փայլուն ելույթներով, սակայն Նապոլեոնն ավելի լավ էր կազմակերպում իր հետևորդներին և մասնավորապես՝ ոչխարներին: Վերջերս ոչխարները սովորություն էին ձեռք բերել տեղի-անտեղի մկկալ «չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ», երբեմն դրանով ընդհատելով Միտինգը: Նկատվել էր նաև, որ առավել հաճախ նրանք այդ անում էին Չնագրնդու ձառերի ամենից վճռական պահերին: Չնագրնդին մանրամասն ուսումնասիրել էր տանը գտնված «Ֆերմեր» հանդեսի հին համարները և լի էր նորամուծությունների ու բարեփոխումների ծրագրերով: Նա գիտուն տեսքով խոսում էր դրենածի, սիլոսի ու խարամի մասին և խրթին մի սխեմա էր մշակել, ըստ որի բոլոր անասունները պիտի թրջեին ուղղակի դաշտում և ամեն օր տարբեր մի տեղ, պարարտացման գործը հեշտացնելու նպատակով: Նապոլեոնն անձամբ ոչ մի սխեմա չէր առաջարկում, հանգիստ ասելով, որ Չնագրնդու ծրագրերից ոչինչ դուրս չի գա, և կարծես սպասողական դիրք էր ընդունել: Նրանց ամենից սուր վիճաբանությունը ծավալվեց հողմաղացի շուրջը:

Շինություններից քիչ հեռու արոտավայրի մեջ կար փոքրիկ մի բլուր, որը ֆերմայի ամենաբարձր կետն էր: Տեղանքն ուսումնասիրելով, Չնագրնդին հայտարարեց, որ դա իսկը հողմաղացի տեղն է, որի աշխատեցրած դինամոն ֆերմային կապահովի էլեկտրականությամբ: Դա թույլ կտա լուսավորել ու ձմռանը ջերմացնել գոմերը, ինչպես նաև պտտասողոց, կալսիչ, ճակնդեղկտորիչ ու կթելու էլեկտրական մեքենա բանեցնել: Անասունները նման բաների մասին երբեք չէին լսել (ֆերման բավական հետամնաց էր և միայն տարրական մեխանիզմներ ուներ) և ապշահար ականջ էին դնում, իսկ Չնագրնդին նորանոր ֆանտաստիկ մեքենաներ էր խոստանում, որոնք պիտի անեին ամբողջ գործը, մինչ անասուններն իրենց քեֆին կարածեին կամ ընթերցանությամբ ու բանախոսություններով կզարգացնեին մտավոր ունակությունները:

Մի քանի շաբաթից Չնագրնդու հողմաղացի մանրամասն նախագիծը պատրաստ էր: Մեխանիկական նրբությունները հիմնականում քաղված էին միսոր Չոնգի երեք գրքերից՝ «Տնավարության հազար ու մի պիտանի խորհուրդ», «Ինքնուս որմնադիր» և «Էլեկտրականություն սկսնակների համար»: Չնագրնդին աշխատանոցի էր վերածել և ժամերով փակվում էր նախկին ինկուբատորում, որի հատակի ողորկ տախտակները շատ հարմար էին վրան գծելու համար: Բաց գրքերը քարով սեղմած, նա արագ-արագ հետ ու առաջ էր անում, տոտիկի հողերի միջև բռնած կավիճով

գծեր քաշելով ու բավականությունից խռնչալով: Աստիճանաբար ուրվագծվեց լծակների ու ատամնանիվների խրթին մի կուտակում, որը մնացած անասունների համար բացարձակապես անընթեռնելի էր և միևնույն ժամանակ՝ խիստ տպավորիչ: Բոլորն օրական առնվազն մեկ անգամ գալիս էին Ձնագնդու գծածը նայելու: Գալիս էին անգամ հավերժ ու բազրեղ, ջանալով չտրորել կավձե գծերը: Այդ ամենին անմասն էր մնում միայն Նապոլեոնը, որը հենց սկզբից հակադրվել էր հողմաղացի գաղափարին: Բայց և այնպես մի օր նա անսպասելիորեն եկավ նախագիծն ուսումնասիրելու: Նա մռայլ հետ ու առաջ արեց ինկուբատորով մեկ, ուշադիր գննեց ամեն մանրամասն, մի երկու տեղ նույնիսկ հոտոտեց ու կանգ առավ, աչքի տակից որոշ ժամանակ գնահատելով տեսածը, ապա հանկարծ ոտքը բարձրացրեց և, նախագծի վրա միգելով, առանց որևէ բան ասելու դուրս եկավ:

Հողմաղացի վերաբերյալ Ֆերմայի կարծիքները կիսվել էին: Ձնագնդին չէր ժխտում, որ այն կառուցելը հեշտ գործ չէ: Հարկ էր լինելու քար կտրել, շարել պատերն ու առագաստ կարել, որից հետո գալու էր դինամոյի և հաղորդալարերի հերթը: (Թե որտեղից էին դրանք ձարելու, նա չասաց): Սակայն Ձնագնդին պնդում էր, որ այդ ամենն իրագործելի է մեկ տարվա ընթացքում: Որից հետո, ասաց նա, այնքան ժամանակ կխնայվեր, որ անասունները կաշխատեին շաբաթական ընդամենը երեք օր: Մյուս կողմից Նապոլեոնն առարկում էր, որ ներկայիս հրատապ պահանջը սննդի արտադրության ավելացումն է, իսկ եթե ժամանակը վատնվի հողմաղացի վրա, բոլորը վերջում սովամահ կլինեն: Անասունները բաժանվեցին երկու խմբավորման, հետևյալ նշանաբաններով՝ «Կեցցե Ձնագնդին և եռօրյա աշխատանքային շաբաթը» և «Կեցցե Նապոլեոնը և լիքը կերակրատաշտը»: Բենիամինը միակ անասունն էր, որը ոչ մի խմբավորման չհարեց: Նա ոչ հավատում էր կերակրի գալիք առատությանը, չէ էլ նրան, որ հողմաղացն աշխատանք կխնայի: Հողմաղացով, թե առանց դրա, ասում էր նա, կյանքը կմնա առաջվա պես, այսինքն՝ վատ:

Հողմաղացից գատ ծագել էր նաև Ֆերմայի պաշտպանության հարցը: Բոլորը հասկանում էին, որ, Գոմի ճակատամարտում պարտություն կրելով հանդերձ, մարդիկ կարող են Ֆերման վերագրավելու ու Ջոնզին վերադարձնելու մի նոր ավելի վճռական փորձ ձեռնարկել: Նրանք լուրջ առիթներ ունեին այդ անելու, քանի որ մարդկանց պարտության լուրը տարածվել էր երկրամասով մեկ, և հարևան տնտեսությունների անասունները նախկինից ավելի անհնազանդ էին դարձել: Այդ հարցում, ինչպես միշտ, Ձնագնդին ու Նապոլեոնը տարաձայնություններ ունեին: Ըստ Նապոլեոնի, անասունները պետք է հրազեն ճարեին ու վարժվեին այն գործածելուն: Ըստ Ձնագնդու, անհրաժեշտ էր գնալով ավելի շատ աղավաղներ ուղարկել, հարևան Ֆերմաների անասուններին ապստամբության կոչելու: Մեկի կռվանն այն էր, որ եթե անասունները չկարողանան պաշտպանվել, նրանց անխուսափելիորեն

նորից կստրկացնեն: Մյուսը պնդում էր, որ եթե ամենուր ապրտամբություններ ծագեն, պաշտպանվելու կարիք չի լինի: Անասուններն ականջ էին դնում մեկ Նապոլեոնին, մեկ Ձնագնդուն և չէին կարողանում որոշել, թե ով է ճիշտը. փաստորեն, նրանք ամեն անգամ համաձայն էին նրա հետ, ով խոսում էր տվյալ պահին:

Վերջապես հասավ այն օրը, երբ Ձնագնդու նախագիծն ավարտված էր: Հաջորդ կիրակի օրվա Միտինգին քվեարկության էր դրվելու հողմաղացի աշխատանքները սկսելու անհրաժեշտության հարցը: Երբ անասունները հավաքվեցին ամբարում, Ձնագնդին ոտքի կանգնեց և, չնայած տեղ-տեղ ոչխարների մկրկոցին, շարադրեց կառույցի անհրաժեշտության իր փաստարկները: Ապա պատասխան խոսքով հանդես եկավ Նապոլեոնը: Նա շատ հանգիստ ասաց, որ հողմաղացի գաղափարն անհեթեթություն է և, խոթորոգ տալով դրա օգտին չքվեարկել, նստեց իր տեղը: Նա կես թուփ էլ չխոսեց, և թվում էր, թե գրեթե անտարբեր է իր ասածի թողած տպավորությանը: Այստեղ Ձնագնդին ոտքի ցատկեց և, ոչխարներին լռեցնելով, բոլորին դիմեց բոցաշունչ մի կոչով հօգուտ հողմաղացի: Մինչ այդ անասունների նախապատվությունները բաշխված էին հավասարապես, բայց Ձնագնդու պերճախոսությունը շատ չանցած գրավեց նրանց: Վառվուսն նախադասություններով նա պատկերեց Ֆերմայի կյանքն այն բանից հետո, երբ ծանր աշխատաքի բեռ կրնկնի անասունների ուսերից: Նրա երևակայությունն այս անգամ տարածվեց սղոցներից ու ճակնդեղկտրիչներից շատ ավելի հեռու: Էլեկտրականությունը, ասաց նա, կարող է աշխատեցնել գութաններ, խոփեր, ճմլիչներ, հնձող ու դիզոլ մեքենաներ և, բացի այդ, սեփական լույսով, ջերմությամբ և տաք ու սառը ջրով ապահովել ամեն անասունի անկյուն: Երբ նա ավարտեց իր խոսքը, ոչ մի կասկած այլևս չկար, թե ում օգտին կանցնի քվեարկությունը: Սակայն նույն այդ պահին ոտքի կանգնեց Նապոլեոնը և, կողքից տարօրինակ մի հայացք նետելով Ձնագնդու վրա, արտասովոր զիլ մի վնասոց արձակեց, որի նմանը մինչ այդ նրանից ոչ ոք չէր լսել:

Դրսից լսվեց սուկալի մի հաչոց, և պղնձե վզնոցներով ինը առեղի շուն նետվեցին ամբար: Նրանք հարձակվեցին ուղիղ Ձնագնդու վրա, որը ճիշտ ժամանակին վեր թռավ, ահարկու երախներից մազապուրծ լինելու համար: Հաջորդ պահին նա արդեն դանից դուրս նետվեց, շները հետևից: Անխոս զարմանքով ու երկյուղածությամբ, անասունները խմբվեցին դռան մոտ, որ նայեն: Ձնագնդին արոտի երկայնքով վազում էր դեպի ճանապարհը: Նա սուրում էր միայն խոզին վայել ավուսնով, սակայն շները հետ չէին մնում: Մի պահ նա սայթաքեց և թվում էր, թե ուր որ է գոհ կգնա: Թեև նա վեր ցատկեց ու վազեց ավելի արագ, քան երբևէ, շները շուտով կրկին վրա հասան: Նրանցից մեկը քիչ էր,

մնում երախը փակեր Չնագնդու պոչին, բայց նա վերջին վայրկյանին հազիվհազ հասցրեց պոչը փախցնել: Ապա նոր թափով նետվեց առաջ և, մի երկու մատնաչափի առավելությամբ, դուրս պրծավ ցանկապատի անցքից ու այլևս չէրուաց:

Լուռ ու ահաբեկված, անասունները գլխիկոր ներս մտան ամբար: Քիչ անց վազբով վերադարձան նաև շները: Սկզբում ոչ ոք չէր հավանում, թե դրանք որտեղից են հայտնվել, բայց շուտով պարզվեց, որ դրանք Նապոլեոնի կողմից մայրերից խլած և անձամբ դաստիարակած լակոտներն են: Չնայած նրանք դեռ լրիվ հասակ չէին առել, բայց ամենի շներ էին՝ գայլերի պես կատաղի տեսքով: Բոլորը նկատեցին, որ նրանք Նապոլեոնից չեն հեռանում և նրան տեսնելուն պես պոչ են խաղացնում, ինչպես մինչ այդ շներն անում էին Ջոնզի ներկայությամբ:

Նապոլեոնը շների ուղեկցությամբ բարձրացել էր այն հարթակը, ուր ժամանակին իր ճառն էր արտասանել Գնդապետը: Նա ազդարարեց, որ այսուհետև կիրակնօրյա միտինգներ չեն լինի: Դրանք ժամանակի ավելորդ վատնում են, ասաց նա: Առաջիկայում ֆերմայի տնտեսության հետ կապված բոլոր հարցերը կլուծվեն խոզերի հատուկ կոմիտեի կողմից, որի նախագահը լինելու է ինքը: Կոմիտեի ղուևփակ նիստերի որոշումները կհաղորդվեն նաև մնացածներին: Անասուններն առաջվա պես կիրակի առավոտյան կհավաքվեն դրոշի արարողությանը՝ «Անգլիայի գազանները» երգելու և շաբաթական հանձնարարություններ ստանալու, սակայն քննարկումներ այլևս չեն լինի:

Չնայած Չնագնդու վտարման առաջացրած շփոթությանը, անասուններն այդ հայտարարությունից սրտնեղեցին: Նրանցից ոմանք անգամ կբողբեին, եթե կարողանային գտնել ճիշտ փաստարկները: Նույնիսկ Դբուզը արդոտ մի անհանգստություն էր զգում: Նա ականջները հետ տարավ, մի երկու անգամ թափահարեց իր բաշը և ճգնեց մտքերն ի մի բերել, բայց ի վերջո ոչ մի ասելիք չգտավ: Բայց և այնպես հենց խոզերից ոմանք ավելի ակտիվ գտնվեցին: Դժգոհության սուր վնասոցներով, առաջին շարքից վեր թռան չորս երիտասարդ գոճի և բոլորը միանգամից սկսեցին խոսել: Իսկույն ևեթ Նապոլեոնի շուրջը նստած շներն անսպասելի բարձր ու սպառնալից գոմոռոց արձակեցին, և խոզերը սկսված նստեցին իրենց տեղերը: Դրանից հետո ոչխարները բարձրաձայն պոռթկացին «Չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ», որը շարունակվեց քառորդ ժամից ավել, վերջ դնելով որևէ քննարկության հնարավորությանը:

Որոշ ժամանակ անց Ջոանին ուղարկեցին մնացածներին բացատրելու նոր կարգը:

— Ընկերներ,— ասաց նա,— հուսով եմ, որ ամեն կենդանի ըստ արժանավույն գնահատեց ընկեր Նապոլեոնի անձնվիրությունը, որով նա իր ուսերին հավելյալ աշխատանք բարդեց: Մի կարծեք, ընկերներ, թե առաջնորդելը հաճույք է: Ընդհա-

կառակը՝ դա ծանր և խորին մի պատասխանատվություն է: Ոչ ոք վստահ չէ ընկեր Նապոլեոնից առավել, որ բոլոր անասունները հավասար են: Նա ավելի քան ուրախ կլիներ ձեզ տրամադրել սեփական որոշումներ ընդունելու հնարավորությունը: Բայց երբեմն, ընկերներ, դուք կարող եք նաև սխալ որոշումներ ընդունել՝ պատկերացնում եք, թե դա մեզ ուր կհասցնի: Ենթադրեք, թե դուք որոշեիք հետևել Չնագնդուն, իր հողմաղացի ցնորական ծրագրով, Չնագնդուն, որը, ինչպես հիմա գիտենք, ոճրագործից ոչնչով չէր տարբերվում...

— Նա քաջ կռվում էր Գոմի ճակատամարտում:— Ասաց ինչ-որ մեկը:

— Բաջությունը բավական չէ:— Ասաց Ջոանը:— Նվիրվածությունն ու հնազանդությունը շատ ավելի կարևոր են: Ինչ վերաբերում է Գոմի ճակատամարտին, ապա հավատացած եմ, կգա այն ժամանակը, երբ մենք կհասկանանք, որ նրա դերն այդ ճակատամարտում խիստ չափազանցված էր: Կարգապահություն, ընկերներ, երկաթյա կարգապահություն: Ահա այսօրվա մեր նշանաբանը: Մի սխալ քայլ, և մեր թշնամիները չեն հապաղի առիթից օգտվել: Ի՛նչ խոսք, ընկերներ, որ դուք չեք ուզում Ջոնզի վերադարձը:

Եվ վերստին այդ փաստարկն անառարկելի էր: Ոչ ոք, իհարկե, Ջոնզի վերադարձը չէր ուզում՝ եթե կիրակնօրյա քննարկումները կարող էին դրան նպաստել, ուրեմն քննարկումները պետք է դադարեցվեին: Դբուզը, որն արդեն ժամանակ էր ունեցել ամեն ինչ կշռադատելու, ի մի բերեց ընդհանուր տրամադրությունը, ասելով՝ «Եթե ընկեր Նապոլեոնն այդպես է ասում, ուրեմն ճիշտ դա է»: Այնուհետև նա որդեգրեց հետևյալ ասույթը՝ «Նապոլեոնը միշտ ճիշտ է», միացնելով այն իր անձնական նշանաբանին՝ «Ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ»:

Եղանակն արդեն փոխվում էր՝ հասել էր գարնանային հերկի ժամանակը: Իսկուբատորը, որտեղ Չնագնդին ստեղծում էր հողմաղացի իր նախագիծը, կողպվել էր՝ ենթադրվում էր, որ նախագիծը ջնջված է: Ամեն կիրակի առավոտյան ժամը տասին անասունները հավաքվում էին մեծ ամբարում հրահանգներ ստանալու: Մեր Գնդապետի գանգը պարտեզից հողահան էր արվել և այժմ տեղակայված էր դրոշի տակ, կոճղի վրա: Դրոշի բարձրացումից հետո, նախքան ամբար մտնելը, անասունները պարտավոր էին շարք կազմած պատշաճ հարգանքով անցնել գանգի կողքով: Նրանք այլևս բոլորը միասին չէին նստում, ինչպես առաջներում: Նապոլեոնը, Ջոանը և Մինիմուս անուկով մի խոզ, որը բանաստեղծություններ ու երգեր կազմելու ակնառու ձիրք էր դրսևորել, նստում էին հարթակի առջևում, ինը շների միջև, մինչ մյուս խոզերը տեղավորվում էին նրանց հետևում: Մնացած անասունները նստում էին ամբարում, դեմքով դեպի հարթակը: Նապոլեոնը թո՛ղի զինվորական ոճով շարադրում էր շաբաթվա առաջադրանքը,

և, մեկ անգամ «Անգլիայի գազանները» երգելով, բոլոր անասունները ցրվում էին:

Չնագնդու վտարման երրորդ կիրակի օրը անասունները որոշ գարմանքով Նապոլեոնից տեղեկացան, որ հողմաղացն այնուամենայնիվ կառուցվելու է: Նա ոչ մի բացատրություն չտվեց, պարզապես անասուններին զգուշացնելով, որ հավելյալ այդ նախաձեռնությունը ծանր աշխատանք է պահանջելու, և կարող է անգամ անհրաժեշտություն ծագել օրաբաժինները կրճատելու: Ինչևէ, նախագծերն արդեն պատրաստ էին՝ դրանով վերջին երեք շաբաթվա ընթացքում զբաղվել էր խոզերի հատուկ մի հանձնաժողով: Հողմաղացի և օժանդակ կառույցների շինարարությունը նախատեսված էր ավարտել երկու տարում:

Երեկոյան Ջոանը մյուս անասուններին ներքին կարգով բացատրեց, որ իրականում Նապոլեոնը հողմաղացի ծրագրին երբեք դեմ չի եղել: Ընդհակառակը, այդ գաղափարը սկզբում առաջ է քաշել հենց նա, և ինկուբատորի հատակին Չնագնդու գծած նախագիծը պարզապես գողացված էր Նապոլեոնի թղթերից: Փաստորեն, հողմաղացը հենց Նապոլեոնի գյուտն է: Ապա ինչու էր նա, հարցրեց մեկը, հողմաղացին այդքան կրքոտ առարկում: Դա, խորհրդավոր տեսքով բացատրեց Ջոանը, Նապոլեոնի խորամանկությունն էր: Նա *ձևացրել* էր հողմաղացին դեմ լինել, պարզապես ազատվելու համար Չնագնդուց, որը վտանգավոր տարր էր վնասակար ազդեցությունների կրող: Այժմ, երբ Չնագնդին այլևս չի խանգարում, ծրագիրը կարելի է իրականացնել առանց նրա միջամտության: Դա, ասաց Ջոանը, կոչվում է տակտիկա: Նա մի քանի անգամ կրկնեց՝ «Տակտիկա, ընկերներ, տակտիկա», դետուդեն անելով և ուրախ քրքիջով շարժելով պոչը: Անասունները վստահ չէին, թե հավկացել են այդ բառի իմաստը, սակայն Ջոանի խոսքն այնքան համոզիչ էր, իսկ կողքին պատահաբար հայտնված երեք շներն այնքան սպառնալից էին զմռում, որ բացատրությունն առանց ավելորդ հարցերի ընդունվեց:

ԳԼՈՒԽ 6

Այդ ամբողջ տարին անասուններն աշխատում էին ստրուկի պես: Բայց նրանք երջանիկ էին, ջանք ու եռանդ չխնայելով, քանի որ գիտեին, որ այդ աշխատանքի պտուղներն իրենց և իրենց նմանների սերունդների համար են և ոչ թե՛ անբան ավազակների մարդկային ոհմակի:

Ամբողջ գարունն ու ամառը նրանք աշխատեցին շաբաթական վաթսուև ժամ, իսկ օգոստոսին Նապոլեոնը հայտարարեց, որ կիրակի օրերը մինչև կեսօր նույնպես կլինեն աշխատանքային: Այդ օրերի աշխատանքը խստիվ կամավոր էր, սակայն բացակայողների օրաբաժինը կիսով չափ կկրճատվեր: Դրանով հանդերձ անհրաժեշտ եղավ

որոշ ծրագրեր թողնել անավարտ: Բերքահավաքը նախորդից պակաս հաջող դուրս եկավ, իսկ վաղ ամռանը պտղարմատների համար նախատեսված երկու դաշտը չցանվեցին, որովհետև ժամանակին չէին հերկվել: Կարելի էր կանխատեսել, որ ձմեռը ծանր է անցնելու:

Հողմաղացի շինարարությունն անսպասելի դժվարությունների հանգեց: Ֆերմայում կրաքարի լավ հանք կար, իսկ պահեստներից մեկում՝ բավական քանակությամբ ցեմենտ ու ավազ, այնպես որ շինանյութի պակաս չէր զգացվում: Սակայն սկզբում անասունները չէին կարողանում լուծել քարերը հարմար կտորների կիսելու հարցը: Թվում էր, թե դա հնարավոր է միայն ջլունգների ու բրիչների օգնությամբ, իսկ անասուններն այդ անել չէին կարող, քանի որ ընդունակ չէին կանգնել հետևի ոտքերի վրա: Մի քանի շաբաթվա ապարդյուն փորձերից հետո միայն ինչ-որ մեկը երկնեց ճիշտ գաղափարը, մասնավորապես՝ օգտագործել ձգողության ուժը: Քարհանքով մեկ հսկա ապառաժներ էին ցրված, որոնք որպես այդպիսին ոչ մի բանի պիտանի չէին: Դրանց շուրջը պարաններ զցելով, բոլոր անասունները՝ կովերը, ձիերը, ոչխարները, ամեն ոք, ով կարող էր պարան բռնել, — վճռական պահերին միանում էին անգամ խոզերը, — կրիայի արագությամբ ապառաժները քաշում էին քարհանքի եզրն ու ցած հրում, մանր կտորների փշրելով: Բեկորները տեղափոխում էին սայլերով, իսկ ոչխարները քաշ էին տալիս առանձին բեկորներ: Մի հին սայլակի լծվելով, իրենց լուսման էին ներդնում նույնիսկ Մյուրիելն ու Բենիամինը: Ամառվա վերջին, երբ արդեն բավականաչափ քար էր կուտակվել, խոզերի վերահսկողությամբ սկսվեց շինարարությունը:

Աշխատանքը դանդաղ ու ծանր էր ընթանում: Հաճախ մի ամբողջ օրվա ուժասպառ ջանքեր էին պահանջվում ընդամենը մեկ ապառաժ վեր հանելու համար, իսկ ցած զցելուց այն երբեմն չէր փշրվում: Առանց Դիբուզի ոչ մի բան գլուխ չէր գա, նրա ուժը գրեթե հավասար էր մնացած անասունների գումարված զորությանը: Երբ ապառաժը ցած էր սողում, իսկ անասունները սկսում էին հուսահատ ձչալ, լանջև ի վար սահելով, ամեն անգամ միայն Դիբուզն էր, որ, պարանին ուժ տալով, կասեցնում էր սողը: Ամենքը լցվում էին հիացմունքով, տեսնելով, թե ինչպես նա, կողերը քրտնաթաթախ, սմբակները հողին մխրձելով, հևալով, քայլ առ քայլ ընթանում էր վեր: Երեքնուկը նրան բազմիցս զգուշացրել էր, որ խուսափի ուժերի գերլարումից, բայց Դիբուզը նրան ականջ չէր դնում: Նրա համար իր երկու կարգախոսները՝ «Ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ» և «Նապոլեոնը միշտ ճիշտ է», բավարար պատասխան էին թվում բոլոր հարցերին: Նա անգամ պայմանավորվել էր, որ աքլորը կես ժամի փոխարեն իրեն արթնացնի մնացածներից քառասունհինգ րոպե շուտ: Իսկ իր ազատ

պահերին, որոնք վերջերս այնքան էլ շատ չէին, նա մենակ գնում էր քարհանք, բեկորներ հավաքում և առանց օգնության քարշ տալիս շինհրապարակ:

Չնայած աշխատանքի ծանրությանը, անասուններն այդ ամառն այնքան էլ վատ չանցկացրեցին: Եթե նրանց ստացած կերը Ջոնզի օրերից շատ չէր, համենայն դեպս պակաս էլ չէր: Սեփական ջանքերով կերակրվելու առավելությունը, առանց հինգ անբան մարդկանց ապրուստ ապահովելու անհրաժեշտության, այնքան զգալի էր, որ այն վարկաբեկելու համար չափից շատ ձախողություններ կպահանջվեին: Բացի այդ շատ բաներում անասունների գործելակերպը մարդկայինից ավելի արդյունավետ էր ու խնայողական: Օրինակ, բաղհանելու տիպի աշխատանքները կատարվում էին մարդու համար անհասանելի մանրախնդրությամբ: Դեռ ավելին, քանի որ ոչ մի անասուն այլևս չէր գողանում, վերացել էր արոտները դաշտերից անջատելու անհրաժեշտությունը, որից խնայվում էր ցանկապատների ու դարպասների նորոգման աշխատանքը: Չնայած այդ ամենին, աշնան գալուստի հետ սկսեցին նկատվել մի շարք չնախատեսված պակասություններ: Առաջացավ պարաֆինայուղի, մեխերի, պարանների, շների բլիթների և պայտերի պակասորդ, որը հնարավոր չէր բավարարել ֆերմայի միջոցներով: Ավելի ուշ պահանջվելու էին նաև սերմեր ու արհեստական պարարտանյութ, չհաշված բազմապիսի գործիքները և, վերջապես՝ հողմաղացի համար մեքենաներ: Ոչ ոք պատկերացում չուներ, թե ինչպես է այդ ամենը ձարվելու:

Հերթական կիրակի առավոտյան, երբ անասունները հավաքվել էին հրահանգներ ստանալու, Նապոլեոնն ազդարարեց նոր քաղաքականության սկիզբը: Այսուհետև Անասնաֆերման առևտուր էր անելու հարևան ֆերմաների հետ. անշուշտ, ոչ թե շահադիտական նկատառումներով, այլ պարզապես հրատապ անհրաժեշտություն կազմող որոշ նյութեր ձեռք բերելու համար: Հողմաղացի կարիքները պետք է գերիշխեն մնացած ամեն ինչի վրա, ասաց նա: Դա նրան ստիպում է վաճառքի հանել խոտի մեկ դեզ և ցորենի բերքի մի մասը, իսկ ավելի ուշ, եթե դրամի կարիք առաջանա, այն կծածկվի ձկերի վաճառքով, որոնք Վիլինգոնում միշտ լայն պահանջարկ ունեն: Հավերժ, ասաց Նապոլեոնը, պիտի ողջունեն այդ գոհողությունը որպես իրենց հատուկ ներդրում հողմաղացի շինարարության գործին:

Անասուններին այս անգամ էլ ինչ-որ անորոշ անհանգստություն համակեց: Երբեք գործ չբռնել մարդկանց հետ, երբեք առևտուր չանել, փողի հետ չշփվել՝ արդյո՞ք Ջոնզին վնասելուց հետո կայացած ցնծազին Միտինգում նման որոշումներ չէին ընդունվել: Բոլոր անասունները հիշում էին, որ ընդունվել են, համենայն դեպս նրանց թվում էր, թե հիշում էին: Չորս երիտասարդ գոճիները, որոնք բողոքել էին Նապոլեոնի կողմից Միտինգների վերացման դեմ, փորձեցին երկչու առարկել, բայց շների սարսազգու գոմոռը նրանց լռեցրեց: Ապա, ինչպես միշտ, ոչխարները

սկսեցին «Չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ», և փոքրիկ թյուրիմացությունը հարթվեց: Վերջապես Նապոլեոնը բարձրացրեց իր տոտիկը, լռություն պահանջելով, և հայտնեց, որ արդեն տեսել է բոլոր անհրաժեշտ պատրաստությունները: Անասուններից և ոչ մեկը կարիք չի ունենա շփվել մարդկանց հետ, որն անկասկած խիստ անցանկալի է: Նապոլեոնն ամբողջ ծանրությունը վերցնում է իր ուսերին: Ոմն միստր Վիմֆլըր, Վիլինգոնում բնակվող մի փաստաբան, համաձայնվել էր միջնորդ ծառայել Անասնաֆերմայի և արտաքին աշխարհի միջև, և ամեն երկուշաբթի պիտի առավոտյան այցելի ֆերմա հանձնարարություններ ստանալու: Նապոլեոնն իր ելույթն ավարտեց սովորական կոչով՝ «Կեցցե Անասնաֆերման», և, «Անվիայի գազանները» երգելուց հետո, անասունները ցրվեցին:

Ավելի ուշ Ջոնը ֆերմայով մեկ պտույտ գործեց, փարատելով անասունների կասկածները: Նա հավաստիացրեց, որ առևտրի և դրամի դեմ որոշում երբեք չի ընդունվել կամ անգամ առաջարկվել: Այն մաքուր երևակայության արդյունք է, որի հետքերը, թերևս, հասնում են Չնազնդու տարածած հերյուրանքներին: Անասուններից ոմանք դեռևս երկմտում էին, բայց Ջոնը նրանց կտրուկ հարցրեց՝ «Դուք վստահ եք, ընկերներ, որ այդ ամենը երազում չեք տեսել: Որտեղ է հիշատակվում նման որոշումը: Որտեղ է այն արձանագրված»: Եվ քանի որ միանգամայն ակնհայտ էր, որ նման բան ոչ մի տեղ արձանագրված չէ, անասունները ստիպված էին ընդունել, որ սխալվել են:

Ամեն երկուշաբթի միստր Վիմֆլըրն ըստ պայմանավորվածության այցելում էր ֆերմա: Նա խարդախ տեսքով ու այտմորուսով փոքրիկ մի մարդ էր, ցածրորակ փաստաբան, սակայն բավականաչափ ճարպիկ, մնացածներից շուտ հասկանալու համար, որ Անասնաֆերման միջնորդի կարիք կունենա, և որ գործը եկամտաբեր է: Անասունները որոշակի երկյուղով էին հետևում նրա անցուդարձին և նրանից հնարավորին չափ խուսափում էին: Բայց և այնպես Նապոլեոնի տեսքը, որը չորեքթաթ հրահանգներ էր տալիս երկու ոտքի վրա կանգնած Վիմֆլըրին, հպարտությամբ էր լցնում նրանց սրտերը և մասամբ հաշտեցնում նոր կարգի հետ: Նրանց հարաբերությունները մարդկային ցեղի հետ այժմ փոքր-ինչ այլ էին, քան նախկինում: Հիմա, երբ Անասնաֆերման բարգավաճում էր, մարդիկ նրան պակաս չէին ատում՝ իրականում ատում էին ավելին: Ամեն մարդ անասան հավատում էր, որ ֆերման վաղ թե ուշ կսնանկանա, իսկ հողմաղացի ծրագիրը կձախողի: Նրանք հավաքվում էին գինետներում ու գրաֆիկների միջոցով փորձում իրար ապացուցել, որ հողմաղացն ուզած-չուզած պիտի փլվի, իսկ եթե անգամ չփլվի, ապա երբեք չի գործելու: Բայց և այնպես, հակառակ իրենց կամքին, նրանք որոշակի հարգանք էին տածում սեփական գործերն արդյունավետ կերպով վարելու անասունների հատկության հանդեպ: Դրա դրսևորումներից մեկն այն էր,

որ նրանք սկսել էին Անասնաֆերման կոչել իր իսկական անունով, փոխանակ ձևացնելու, թե այն «Մենըր ֆերմա» է կոչվում: Նրանք նաև դադարել էին օգնել Ջոնզին, որը հրաժարվել էր ֆերման վերագրավելու իր հույսերից և տեղափոխվել էր ապրելու ուրիշ երկրամասում: Վիմփրին չհաշված, Անասնաֆերման արտաքին աշխարհի հետ դեռ կապեր չէր պահպանում, սակայն համառ լուրեր էին շրջում, որ Նապոլեոնն ուր որ է գործնական համաձայնություն է կնքելու Ֆոքսվուդի միստր Փիլքինգոնի կամ Փինչֆիլդի միստր Ֆրեդրիքի հետ, սակայն՝ ոչ, նշվում էր, երկուսի հետ միաժամանակ:

Մոտավորապես հենց այդ ժամանակ էր, որ խոզերը տեղափոխվեցին բնակելի տունը և հաստատվեցին այնտեղ: Անասուններին վերստին թվաց, որ ժամանակին դրա դեմ ընդունված է եղել բանաձև, սակայն Ջոանը կրկին կարողացավ նրանց համոզել, որ դա այդպես չէ: Բացարձակապես անհրաժեշտ է, ասաց նա, որպեսզի խոզերը, որոնք ֆերմայի ուղեղն են, աշխատելու հարմարավետ պայմաններ ունենան: Բացի այդ Առաջնորդին (վերջերս նա սկսել էր Նապոլեոնին անդրադառնալ «Առաջնորդ» տիտղոսով) ավելի վայել է ապրել տանը, քան գոմում: Չնայած դրան, այն լուրը, թե խոզերը ոչ միայն ուտում են խոհանոցում և հանգրստանում հյուրասենյակում, այլ նաև քնում անկողիններում, որոշ անասունների մոտ անհանգստություն առաջացրեց: Դմբուզը սովորականի պես դրան պատասխանեց՝ «Նապոլեոնը միշտ ձիշտ է», սակայն երեքնուկը, որը կարծես թե անկողինների դեմ որոշակի օրենք էր հիշում, գնաց ամբարի մոտ և փորձեց վերծանել պատին գրանցված Յոթ պատվիրանները: Չկարողանալով կարգալ առանձին տառերից ավելին, նա կանչեց Մյուրիելին:

— Մյուրիել, — ասաց նա, — կարդա ինձ համար Չորրորդ պատվիրանը: Այնտեղ ոչինչ չի՞ գրված անկողնում երբեք չքնելու մասին:

Մյուրիելը որոշ դժվարությամբ հանգերով կարդաց Պատվիրանը:

— Այսեղ գրված է՝ «Անասունը երբեք չի քնի անկողնում սավանով»:— Վերջապես հայտնեց նա:

Ջարմանալի է՝ սակայն երեքնուկը Չորրորդ պատվիրանում սավանների հիշատակություն չէր մտաբերում, բայց քանի որ դա գրված էր պատին, ուրեմն այդպես էլ կար: Ջոանը, որը մի երկու-երեք շան ուղեկցությամբ պատահաբար անցնում էր կողքով, հարցը լուսաբանեց ձիշտ անկյան տակ:

— Ուրեմն դուք, ընկերներ, — ասաց նա, — արդեն լսել եք, որ մենք, խոզերս, անկողնի մեջ ենք քնում: Իսկ ի՞նչ կա որ: Դուք, իհարկե, չէի՞ք կարծում, թե երբևէ օրենք է եղել անկողինների դեմ: Անկողին պարզապես նշանակում է քնելու տեղ: Խոտի խուրձը գոմում փաստորեն նույնպես անկողին է: Օրենքը սավանով անկողնի դեմ է, որը մարդու հնարանքն է: Մենք հանել ենք տան անկողինների սավանները և քնում ենք վերմակների միջև: Պետք է ասել, որ դրանք շատ հարմարավետ անկողիններ են: Սակայն ոչ

ավել, քան մեզ հարկավոր է, ընկերներ, հաշվի առնելով մեզանից պահանջվող մտավոր աշխատանքը: Դուք հո չեք ուզում մեզնից խլել մեր հանգիստը, ընկերներ: Դուք չեք հանդուրժի, որ մենք հոգնածության պատճառով թերանանք մեր պարտականություններում: Ձեզանից ոչ մեկն, իհարկե, չի ցանկանում Ջոնզի վերադարձը, այդպես չէ՞:

Անասուններն իսկույն հավաստեցին նրա իրավացիությունը, և անկողիններում քնելու հարցին ոչ ոք այլևս չանդրադարձավ: Իսկ երբ որոշ ժամանակ անց հայտարարվեց, որ այսուհետև խոզերն առավոտյան արթնանալու են մնացածներից մեկ ժամ ուշ, այդ հարցով նույնպես ոչ մի գանգատ չեղավ:

Աշնանն անասունները հոգնած էին, բայց երջանիկ: Դժվարին տարուց, խոտի և հացահատիկի մի մասը վաճառելուց հետո անասնակերի ձմռան պաշարն այնքան էլ առատ չէր, բայց հողմաղացը հատուցում էր այդ ամենը: Այն համարյա կիսով չափ կառուցված էր: Բերքահավաքից հետո եղանակը դեռ որոշ ժամանակ բարենպաստ էր, և անասուններն աշխատում էին ավելի եռանդուն, քան երբևէ, արդարացված համարելով ամբողջ օրը քար կրելը, եթե դրանով հողմաղացի պատերը գեթ մի քիչ պիտի բարձրանային: Դմբուզը լուսնի լույսի տակ մեկ-երկու ժամ աշխատում էր անգամ գիշերները: Ազատ պահերին անասունները ճեմում էին կիսավարտ հողմաղացի շուրջը, գմայլվելով պատերի ուղղաձիգությամբ ու ամրությամբ և հիանալով, որ ընդունակ են եղել այդքան տպավորիչ մի կառույց ստեղծել: Միայն ծեր Բենիամինն էր հրաժարվում հողմաղացով խանդավառվել, չնայած, ինչպես միշտ, ոչինչ չէր ասում, բացի իր առեղծվածային դիտողությունից, որ էշերը երկար են ապրում:

Նոյեմբերին սկսվեցին հարավ-արևմտյան կատաղի քամիները: Շինարարությունն ընդհատվեց, որովհետև ցեմենտ շաղախելու համար օդը չափից ավելի խոնավ էր: Վերջապես մի գիշեր քամին այնքան սաստկացավ, որ ֆերմայի կառույցները սկսեցին դողդալ, իսկ ամբարի տանիքից մի քանի կոմիներ պոկվեց: Հավերն արթնացան, սարսափից կշկշալով՝ նրանք երազում հրացանի հեռավոր կրակոց էին լսել: Առավոտյան գոմից դուրս գալով, անասունները հայտնաբերեցին, որ դրոշի կայմն ընկած է, իսկ բոստանի ծայրի ծփին բողկի պես արմատախիլ է արված: Հազիվ էին նրանք հասցրել դա նկատել, երբ բոլորի կոկորդից հուսահատության ճիչ դուրս թռավ: Նրանց առջև սոսկալի մի տեսարան էր: Հողմաղացն ավերված էր:

Մի ընդհանուր մղումով նրանք նետվեցին դեպի բլուրը: Նապոլեոնը, որը հազադեպ էր շտապում, վազում էր բոլորի առջևից: Այո, նրանց տքնաջան աշխատանքի արդյունքը հավասարեցված էր հողին, այդքան դժվարություններով կտրած ու կրած քարերը թափված էին շուրջ բոլորը: Չկարողանալով խոսել, բոլորը վշտա-

հար նայում էին ցաքուցրիվ քարերին: Նապոլեոնը լուռ հետ ու առաջ էր անում, երբեմն հոտոտելով գետինը: Նրա պոչը տնկվել և կտրուկ տարուբերվում էր, որը լարված մտավոր գործունեության էր վկայում: Հանկարծ նա կանգ առավ, ասես որոշում կայացնելով:

— Ընկերներ,— ասաց նա անվրդով,— գիտե՞ք, թե ո՞վ է սրա պատասխանատուն: Ո՞վ է այն թշնամին, որը գիշերով եկել ու փլել է մեր հողմաղացը: **ՉԱՊԿՆԻՆ**:— Հանկարծ բացականչեց նա ամպագորգոռ մի ձայնով:— Չնազնդին է արել այս ամենը: Բինսխնդրությունից դրդված, ցանկանալով լուծել իր անփառունակ արտաքսման վրեժը, այդ դավաճանը գիշերով սպրդել է ներս և ավերել է մոտ մեկ տարվա մեր աշխատանքի արդյունքը: Հենց այստեղ, ընկերներ, ես մահվան եմ դապատարտում **Չնազնդուն**: Երկրորդ կարգի «Հերոս Անասուն» և կես բուշել խնձոր կստանա նա, ով իրագործի դատավճիռը: Մի ամբողջ բուշել խնձոր նրան, ով դավաճանին կենդանի բռնի:

Անասուններն անսահման ցնցված էին, իմանալով, որ անգամ **Չնազնդուն** պես մեկն ընդունակ էր այդ աստիճանի չարագործության: Լսվեցին վրդովմունքի բացականչություններ, ամեն մեկը սկսեց **Չնազնդուն** բռնելու ձևեր հորինել, եթե վերջինս փորձեր վերադառնալ: Բլրակից ոչ հեռու համարյա իսկույն խոզի ոտնահետքեր հայտնաբերվեցին: Դրանք կարծես թե տանում էին ցանկապատի միջի անցքի ուղղությամբ: Հետքերը հոտոտելով, **Նապոլեոնը** հայտարարեց, որ դրանք **Չնազնդուն** են: Նրա կարծիքով, **Չնազնդին** ամենայն հավանականությամբ եկել էր **Տոքսվուդ ֆերմայի** կողմից:

— Ընկերներ, այլևս ոչ մի բոպե չենք կորցնում:— Ասաց **Նապոլեոնը**, հետքերն ուսումնասիրելուց հետո:— Անելիք դեռ շատ կա: Հենց այս առավոտից սկսում ենք հողմաղացի վերականգնումը և կշարունակենք ամբողջ ձմեռ, անկախ եղանակից: Մենք ցույց կտանք այդ ողորմելի դավաճանին, որ մեզ այդքան էլ հեշտ չէ կասեցնել: Լավ հիշեք, ընկերներ, ոչ ոք չի կարող խափանել մեր ծրագրերը՝ դրանք անշեղորեն կիրագործվեն մինչև վերջ: Առաջ, ընկերներ: Կեցցե՛ հողմաղացը: Կեցցե՛ Անասնաֆերման:

ԳԼՈՒԽ 7

Չմեռը շատ դժվարին էր: Փոթորկոտ եղանակը փոխարինվեց անձրևներով ու ձյունով, իսկ ապա՝ սառնամանիքով, որը տևեց մինչև փետրվարի կեսերը: Անասուններն ուժերի ներածին չափով շարունակում էին հողմաղացի վերականգնումը, լավ գիտակցելով, որ արտաքին աշխարհը հետևում է իրենց, և որ նախանձ մարդիկ կցնծան ու հաղթանակ կտոնեն, եթե հողմաղացը չկառուցվի ժամանակին: Մարդիկ, ի հեճուկս նրանց, ձևացնում էին, թե չեն հավատում,

որ հողմաղացն ավերել է **Չնազնդին**՝ նրանք պնդում էին, որ հողմաղացը փլվել է պատերի բարակության հետևանքով: Անասունները, սակայն, գիտեին, որ դա այդպես չէ: Այնուամենայնիվ այս անգամ որոշվեց երկու թիզի փոխարեն պատերը շարել երեք ոտք հաստությամբ, իսկ դա նշանակում էր, որ հարկավոր է անհամեմատ մեծ քանակությամբ քար հավաքել: Երկար ժամանակ քարհանքը ծածկված էր ձյունով, և ոչինչ անել հնարավոր չէր: Որոշ առաջընթաց նկատվեց դրան հաջորդած չոր սառնամանիքին, բայց դա դաժան աշխատանք էր, և անասունները դժվարությամբ էին վերականգնում իրենց առաջվա խանդավառությունը: Նրանք անընդհատ մրսում էին և սովորաբար նաև քաղցած էին: Թևաթափ չէին լինում միայն **Դբուզն** ու **Երեքնուկը**: Չռանը հիանալի ճառեր էր ասում նվիրյալ բերկրանքի և աշխատանքի արժանապատվության մասին, բայց մյուս անասուններն ավելի շատ ներշնչվում էին **Դբուզի** ուժից և նրա մշտական բացականչությունից՝ «Ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ»:

Հունվարին անասնակերը պակասեց: Հացահատիկի օրաբաժինը կտրուկ կրճատվեց և հայտարարվեց, որ փոխարենը սահմանվում է կարտոֆիլի լրացուցիչ նորմա: Սակայն պարզվեց, որ կարտոֆիլի բերքի մեծ մասը ցրտահարված է, քանի որ կուլտերը բավականաչափ հաստ շերտով չէին ծածկվել: Կարտոֆիլները փափկել էին ու դալկացել, մեծ մասն ուտելու պիտանի չէր: Անասուններն օրերով ոչինչ չէին ուտում, դարմանից ու ձակընդեղից բացի: Սովամահությունը դարձավ իրական հնարավորություն:

Այդ փաստն անհրաժեշտ էր արտաքին աշխարհից թաքցնել: Հողմաղացի փուլզուժից քաջալերվելով, մարդիկ սկսել էին նորանոր ստեր հորինել Անասնաֆերմայի մասին: Նորից պնդում էին, թե անասունները սատկում են սովից ու համաճարակներից, որ նրանք անվերջ զգվռտվում են և զբաղվում կանիբալիզմով ու մանկասպանությամբ: **Նապոլեոնը** լավատեղյակ էր այն բացասական հետևանքներին, որոնց կարող էին հասցնել անասնակերի պակասորդին վերաբերող իրական տվյալները, և նա որոշեց **Վիմփորին** օգտագործել հակառակ տպավորությունը ստեղծելու համար: Այսուհետև անասունները **Վիմփորի** շաբաթական այցելությունների ժամանակ նրա հետ բոլորովին չէին միավում: Միևնույն ժամանակ հատուկ ընտրված մի քանիսին, մեծ մասամբ ոչխարներին, ցուցումներ էր տրված նրա ներկայությամբ իմիջիայլոց նկատել, որ օրաբաժիններն ավելացել են: Բացի այդ **Նապոլեոնը** հրամայել էր համարյա դատարկ շտեմարանները բերնաբերան ավազ լցնել, իսկ վրայից ծածկել հացահատիկի ու անասնակերի մնացորդներով: Մի հարմար պատրվակով **Վիմփորին** անց էին կացրել ամբարի միջով, հնարավորություն ստեղծելով տեսնել շտեմարանները: Այդպես խաբվելով, նա շարունակում էր աշխարհին աստմե՛լ, որ Անասնաֆերմայում սննդի ակուս չի գազավում:

Բայց և այնպես հունվարի վերջին պարզ դարձավ, որ ինչ-որ տեղից անհրաժեշտ է լրացուցիչ հացահատիկ ձարել: Այդ օրերին Նապոլեոնը հազվադեպ էր հրապարակ դուրս գալիս, ժամանակի մեծ մասն անցկացնելով բնակելի տանը, որի ամեն մի դուռ պահպանում էր կատարի տեսքով մի շուն: Դուրս գալու դեպքում նրան միշտ հանդիսավոր կերպով ուղեկցում էին վեց շուն, չորս կողմից շրջապատելով և գոմառով, եթե մեկը փորձեր չափից ավելի մոտենալ: Հաճախ նա անգամ չէր հայտնվում կիրակի առավոտներին, իր հրամաններն արձակելով ուրիշ խոզերի, սովորաբար Ջոնսի միջոցով:

Մի կիրակի Ջոանը հայտարարեց, որ հավերը, որոնք ուր որ է պիտի ածեին, պարտավոր են ձվերը հանձնել: Վիմփորնի միջոցով Նապոլեոնը շաբաթական չորս հարյուր ձու մատակարարելու պայմանագիր էր կնքել: Դրանից ստացված գումարով հացահատիկ ու անասնակեր էր գնվելու մինչև ամառ, երբ պայմանները կթեթևանան:

Այդ լսելուն պես հավերը սուկալի աղաղակ գցեցին: Նրանց զգուշացրել էին նման զոհողության հավանականության մասին, բայց հավերը չէին հավատացել, որ դա հնարավոր է: Նրանք արդեն պատրաստվում էին գարնանային թուխս նստել և ընդվզեցին, պնդելով, որ ձվերի բռնագրավումը սպանություն է: Ջոնզի վտարման օրից առաջին անգամ Ֆերմայում ապստամբության պես մի բան տեղի ունեցավ: Երեք երիտասարդ սև վառեկների առաջնորդությամբ հավերը վճռական մի փորձ ձեռնարկեցին խափանել Նապոլեոնի նախաձեռնությունը: Նրանք թառեցին տանիքի հեծաններից և սկսեցին ածել այնտեղ՝ ձվերն ընկնում էին հատակին ու փշրվում: Նապոլեոնի անգուրջ պատասխանը հետևեց անհապաղ: Նա հրամայեց կտրել հավերի օրաբաժինը և մահապատիժ սահմանեց ցանկացած անասունի համար, որը կփորձի նրանց թեկուզ մեկ հատիկ տալ: Շները հետևում էին այդ հրահանգների իրագործմանը: Հինգ օր դիմանալուց հետո հավերը հանձնվեցին և վերադարձան իրենց թառերը: Ինը հավ այդ ընթացքում սատկեց: Նրանց թաղեցին բոստանում, լուր տարածելով, թե մահվան պատճառը կոկցիդիոզն էր: Վիմփորն այդ մասին ոչինչ չիմացավ, և ձվերը ժամանակին հանձնվեցին նպարավաճառին, որն այդուհետև գալիս էր ամեն շաբաթ:

Այդ ամբողջ ընթացքում Չնագնդուն ոչ ոք չէր տեսել: Ասում էին, թե նա թաքնվում է հարևան Ֆերմաներից մեկում՝ Ֆոքսվուդում կամ Փինչֆիլդում: Նապոլեոնը դրանց տերերի հետ նախկինից փոքր-ինչ ավելի լավ հարաբերություններ ուներ: Ֆերմայի բակում տաս տարուց ի վեր գերանների մի կույտ էր դարձված, որ գոյացել էր ժամանակին հաճարենու անտառուտը մաքրելուց: Փայտը լավ չորացած էր, և Վիմփորը Նապոլեոնին խորհուրդ էր տվել կույտը վաճառել՝ միստր Փիլքինգտոնը և միստր Ֆրեդրիքը երկուսն էլ ցանկանում էին այն գնել: Նապոլեոնը չէր կարողանում որոշել, թե նրանցից ում ընտրի: Նկատել էին, որ երբ նա հակվում էր Ֆրեդրիքի կողմը, հայտարարվում էր, որ Չնագնդին թաքնվում

է Ֆոքսվուդում, իսկ երբ նախապատվությունը տրվում էր Փիլքինգտոնին, Չնագնդին հայտնվում էր Փինչֆիլդում:

Վաղ գարնանն անսպասելիորեն տազնապալի մի բան հայտնաբերվեց: Չնագնդին գիշերները գաղտագողի թափանցում էր Ֆերմա: Անասուններն այն աստիճան հուզված էին, որ չէին կարողանում գոմում հանգիստ քնել: Ասում էին, որ նա մթուշայան մեջ ամեն գիշեր սողոսկում է Ֆերմա և ամեն տեսակի չարիք գործում: Նա գողանում էր ցորենը, շուն էր տալիս կաթով դուլյերը, կտրում ձվերը, տրորում էր ցանքը, կրծոտում պտղատու ծառերը: Ամեն մի ձախորդություն իսկույն կեթ վերագրվում էր Չնագնդուն: Եթե լուսամուտ էր կտրվում կամ խցանվում էր ջրատարը, մեկնում էին անպայման կասեք, որ այդ Չնագնդին է գիշերով եկել ու արել: Երբ շտեմարանների բանալին կորավ, ամբողջ Ֆերման վստահ էր, որ Չնագնդին այն գցել է ջրհորը: Նրանք շարունակում էին դրան հավատալ, անգամ այն ժամանակ, երբ բանալին գտնվեց այլուրի պարկի տակ: Կովերը միաձայն հայտարարեցին, որ Չնագնդին սպրդում է գոմ և քնի մեջ թաքուն կթում իրենց: Առնետները, որոնք այդ ձմեռ բավական նեղություն էին պատճառել, հայտարարվեցին Չնագնդու դաշնակիցներ:

Նապոլեոնն ազդարարեց Չնագնդու գործունեության համակողմանի հետաքննություն: Շների ուղեկցությամբ նա մանրամասն գննեց Ֆերմայի բոլոր շինությունները, մինչև մացած անասունները հետևում էին պատճառ հեռավորության վրա: Մի բանի քայլը մեկ Նապոլեոնը կանգ էր առնում ու հոտոտում ամեն անկյուն՝ ամբարում, գոմում, հավաքնում, բոստանում, համարյա ամեն տեղ գտնելով Չնագնդու հետքերը: Դուռը սեղմելով գետնին, նա մի բանի անգամ խորը շունչ էր քաշում և սուկալի ձայնով բացականչում՝ «Չնագնդին: Նա այստեղ էր: Ես հստակ զգում եմ նրա հոտը»: «Չնագնդի» խոսքի վրա բոլոր շները սարսռազդու գոմոցներ էին արձակում, ժանիքները ցցելով:

Անասունները սաստիկ վախեցած էին: Նրանց թվում էր, թե Չնագնդին մարմնավորում է անտեսանելի մի սպառնալիք, որը համակել է ամբողջ շրջապատը և հղի է ամեն տեսակի փորձանքով: Երեկոյան Ջոանը բոլորին կանչեց և տազնապած տեսքով սասց, որ լուրջ նորություն ունի հայտնելու:

— Ընկերներ,— բացականչեց նա, ջղալին դես ու դեն անելով,— քիչ առաջ հայտնաբերվել է սուկալի մի փաստ: Չնագնդին ծախվել է Փինչֆիլդի Ֆրեդրիքին, որը դավեր է նյութում մեր դեմ Ֆերման զավթելու նպատակով: Պատրաստվող գրոհի ժամանակ Չնագնդին ծառայելու է որպես նրա ուղեվար: Սակայն ամենավատը դեռ դա չէ: Մենք բոլորս կարծում էինք, թե Չնագնդու ըմբոստացման պատճառը նրա հավակնոտ և ունայն նկարագիրն է: Պարզվեց, ընկերներ, որ մենք մոլորվում էինք: Գիտեք, թե ինչն է իսկական պատճառը: Չնագնդին սկզբից ի վեր եղել է Ջոնզի դաշնակիցը: Այդ ամբողջ ընթացքում նա Ջոնզի գաղտնի գործա-

գալս էր: Իս ապացուցվում է նրա թողած փաստաթղթերով, որոնք մենք քիչ առաջ հայտնաբերեցինք: Ըստ իս դա շատ բան է բացատրում, ընկերներ: Չէ որ մենք ինքներս ականատես եղանք, թե ինչպես նա, բարեբախտաբար անհաջող, փորձ արեց մեզ պարտության մատնել և ոչնչացնել Գոմի ճակատամարտում:

Անասունները մնացել էին ապշած: Նման նենգությունը բազմապատիկ ավելի սոսկալի էր, քան հողմաղացի ավերումը: Որոշ ժամանակ նրանք անգամ չէին կարողանում այն լիովին ընկալել: Բոլորը հիշում էին կամ կարծում էին, որ հիշում են, թե ինչպես է Չնագնդին նրանց առաջնորդել Գոմի ճակատամարտում, ինչպես է քաջալերել և գրոհի կոչել, ինչպես մարտում մի պահ անգամ չի վարանել նույնիսկ Ջոնզի կրակոցից վիրավորվելուց հետո: Առաջին պահերին փոքր-ինչ դժվար էր հասկանալ, թե ինչպես է այդ ամենը կապվում Ջոնզի կողմնակից լինելու հետ: Նույնիսկ Դմբուզը, որը հազվադեպ էր հարցեր տալիս, զարմացած էր: Ոտքերը տակը ծալելով, նա պառկեց, փակեց աչքերն ու մեծագույն դժվարությամբ կարողացավ ձևակերպել իր միտքը:

— Ես դրան չեմ հավատում: — Ասաց նա: — Չնագնդին քաջ կռվում էր Գոմի ճակատամարտում: Ես ինքս եմ այդ տեսել: Չէ որ մենք նրան իսկույն նեթ առաջին կարգի «Հերոս Անասուն» շնորհեցինք:

— Ընկերներ, դա մեր սխալն էր: Քանի որ հիմա ստույգ հայտնի է, — այդպես է գրված մեր հայտնաբերած գաղտնի փաստաթղթերում, — որ իրականում նա փորձում էր մեզ ծուղակը գցել ու կործանել:

— Բայց չէ որ նա վիրավորվեց: — Ասաց Դմբուզը: — Բոլորս տեսանք, թե ինչպես էր նրա վերքերից արյուն կաթում:

— Դա նախնական պայմանավորվածության մասն էր կազմում: — Գոռաց Ջոանը: — Ջոնզի կոտորակը նրան ընդամենը քերծեց: Ես ձեզ ցույց կտայի իր վկայությունը, եթե դուք կարդալ կարողանայիք: Ըստ այդ դավադրության, վճռական պահին Չնագնդին պիտի փախուստի նշան տար և ռազմի դաշտը թողներ թշնամուն: Քիչ էր մնում, որ դա նրան հաջողվեր, ես անգամ կասեի, ընկերներ, որ նա անպայման հաջողության կհասներ, եթե չլիներ մեր հերոսական Առաջնորդը՝ ընկեր Նապոլեոնը: Հիշում եք, թե ինչպես ձիշտ այն պահին, երբ Ջոնզը իր մարդկանց հետ մտավ բակը, Չնագնդին հանկարծ շուռ եկավ ու փախավ, և կենդանիներից շատերը հետևեցին նրան: Ինչպես կարող եք նաև չհիշել, որ նույն այդ պահին, երբ թվում էր, թե ամեն ինչ կորել է, և արդեն խուճապ էր սկսվում, ընկեր Նապոլեոնը, «Կորչի մարդկությունը» ճիշով, առաջ ցատկեց և ատամները մխրճեց Ջոնզի ոտքի մեջ: Այդքանը հո հիշում եք, չէ, ընկերներ: — Բացականչեց Ջոանը, դեսից դեն ցատկելով:

Հիմա, երբ Ջոանն ամեն ինչ պատկերավոր նկարագրեց, անասուններին թվաց, որ նրանք իսկապես դա հիշում են: Ամեն դեպքում նրանք հիշեցին, որ ճակատամարտի վճռական պահին Չնագնդին փախուստի է դիմել: Սակայն Դմբուզը դեռևս թեթևակի անհանգստացած էր:

— Ես չեմ հավատում, որ Չնագնդին դավաճան էր հենց սկզբից: — Վերջապես ասաց նա: — Հետագայի նրա արարքներն ուրիշ բան: Բայց Գոմի ճակատամարտում նա իսկական ընկեր էր:

— Մեր Առաջնորդ ընկեր Նապոլեոնը, — դանդաղ ու հատ-հատ ազդարարեց Ջոանը, — վճռականապես հայտարարել է, — վճռականապես, ընկերներ, — որ Չնագնդին սկզբից ի վեր եղել է Ջոնզի գործակալը, այն՝ անգամ Ապստամբության գաղափարը ծագելուց շատ ավելի առաջ:

— Այ, դա ուրիշ բան: — Ասաց Դմբուզը: — Եթե ընկեր Նապոլեոնն այդպես է ասում, ուրեմն ճիշտը դա է:

— Ահա ճիշտ մոտեցումը, ընկերներ: — Բացականչեց Ջոանը, միևնույն ժամանակ իր փոքրիկ պսպղուն աչքերով ծայր աստիճան անդուր մի հայացք նետելով Դմբուզի կողմը: Նա շրջվեց, որ գնա, և ազդեցիկ ձայնով ավելացրեց: — Զգուշացնում եմ բոլոր կենդանիներին՝ աչքներդ լայն բաց պահեք: Մենք հիմքեր ունենք կասկածելու, որ հենց այս պահիս Չնագնդու ծպտված գործակալներ կան նաև մեր մեջ:

Չորս օր անց կեսօրից հետո Նապոլեոնը հրամայեց անասուններին հավաքել բակում: Երբ բոլորն եկան, Նապոլեոնը, իր երկու անշանը կապած (վերջերս նա իրեն առաջին և երկրորդ կարգի Հերոս Անասուն» էր շնորհել) տնից դուրս եկավ ինը ամեհի երի ուղեկցությամբ, որոնց սահմուկեցուցիչ գոմռոցներից անասունների մեջքով դող էր անցում: Բոլորն անխոս կծկվեցին իրենց տեղերում, կարծես կանխազգալով, որ սարսափելի մի բան է պատահելու:

Նապոլեոնը խոժոռ հայացքով աչքի էր անցկացնում ներկաներին: Հանկարծ նա զիլ մի խոհնչ արձակեց: Նույն պահին շները նետվեցին առաջ և, ականջներից բռնելով, սարսափից ու ցավից վնասուցող չորս խոզերի քարշ տվեցին Նապոլեոնի ոտքերի տակ: Խոզերի ականջները արնել էին, շները, արյուն ճաշակելով, էլ ավելի գազազեցին: Նրանցից ոմանք, ի զարմանս բոլորի, հարձակվեցին Դմբուզի վրա: Տեսնելով այդ, Դմբուզն օդի մեջ սմբակով գետնին գամեց շներից մեկին: Շուրջ կաղկանձեց,

թյուն աղերսելով, իսկ մնացածները փախան, պոչերը սեղմած նրի արանքում: Դմբուզը նայեց Նապոլեոնին, որ իմանա, շանը լսջախի, թե բաց թողնի: Այլալված Նապոլեոնը կտրուկ հրամաշանն ազատ արձակել և ճմրթված ու կաղկանձող շունը ծկվեց: Դրարանցումը խաղաղվեց: Չորս դողողացող խոզերը մեղավոր քով սպասում էին: Նապոլեոնը նրանց պատվիրեց խոստովալ իրենց հանցանքը: Դրանք հենց այն խոզերն էին, որոնք դողբել էին կիրականօրյա միտինգների վերացման դեմ: Առանց ելադրանքի նրանք խոստովանեցին, որ գաղտնի կապ են պահանել Չնագնդու հետ՝ սկսած վերջինիս արտաքսումից, օժանդակել նրան հողմաղացի կործանման գործում և դաշինք էին կնքել հետ Անասնաֆերման միստր Ֆրեդրիքին հանձնելու նպա-

տակով: Նրանք նաև ավելացրին, որ Չնագնդին ներքին կարգ ընդունել է, որ երկար տարիների ընթացքում Չնագի գործակա է եղել: Խոստովանությունից հետո շները ճարպկորեն պատռեց նրանց կոկորդները, և Նապոլեոնը սարսռազուռ ձայնով տեղեկ ցավ, թե արդյո՞ք ուրիշ անասուններ խոստովանելիք չունեն:

Չվերի ապստամբության անհաջող փորձի պարագլուխ եր հավերն առաջ եկան և խոստովանեցին, որ Չնագնդին նրա երազում հրահրել է Նապոլեոնի կարգադրություններին չենթարկվի: Սրանք նույնպես մորթվեցին: Ապա մի սագ խոստովանեց, որ անց տարվա բերքահավաքին թաքցրել ու գիշերով կերել է գարու վ հատիկ: Մի ոչխար խոստովանեց, որ Չնագնդու դրոմամբ միտ է խմելու ջրավազանի մեջ, ուրիշ երկուսն ընդունեցին, որ սպանել Նապոլեոնին հատկապես նվիրված մի ծեր խոյի, վերջինս խարույկո շուրջը վազեցելով: Բոլորին տեղնուտեղը մորթեցին: Խոստովանու յունների և մահապատիժների պատմությունը շարունակվեց, մինչ որ Նապոլեոնի առջև դիակների մի կույտ գոյացավ, և օրը 1945 արյան ծանր շնչով, որն անծանոթ էր Չնագի վտարման օրից ի վեր:

Երբ ամեն ինչ ավարտվեց, ընկճված ու ցնցված անասուններ բացի խոզերից ու շներից, առանց խոսքի թողեցին-հեռացան Նրանք չգիտեին, թե որն է ավելի սուկալի՝ Չնագնդու ու դաշնակցած անասունների դավաճանությունը, թե այն դաժն հատուցումը, որին իրենք ականատես եղան: Հին օրերին նրա հաճախ ներկա էին գտնվել ոչ սակաւ արյունահեղ տեսարաններ, սակայն բոլորին թվում էր, որ այժմ ամեն ինչ շատ ավելի վատ քանի որ տեղի է ունեցել հենց իրենց մեջ: Չնագի փախուստից մին օրս ոչ մի կենդանի ուրիշ կենդանու չէր սպանել: Անգամ առնետ ռին վնաս չէր հասցվել: Բոլորը դիմեցին դեպի կիսավարտ հողմ դացի բլրակը և, կուչ գալով, պառկեցին ու իրար սեղմվեցին, աս տաքանալու համար՝ երեքնուկը, Մյուրիելը, Բենիամինը, կովե, ոչխարները, հավերն ու սագերը, փաստորեն՝ բոլորը, բացի կավից, որն անհետացել էր ճիշտ Նապոլեոնի կանչած ժողովից առ Որոշ ժամանակ ոչ ոք չէր խոսում: Միայն Դմրուզն էր մնացել ոտ վրա: Երկար սև պոչը խփելով կողերին, նա դես ու դեն էր անջ երբեմն զարմանքից թեթևակի խրխնջալով: Վերջապես նա ասավ՝

— Ես ոչինչ չեմ հասկանում: Երբեք չէի հավատա, որ մի ֆերմայում կարող են նման բաներ պատահել: Երևի թերություն հենց մեր մեջ է: Միակ ելքն, ըստ իս, ավելի եռանդուն խատանքի մեջ է: Այսուհետև ես առավոտյան մեկ ժամով չ կարթնանամ:

Այդ ասելով, նա դիմեց դեպի քարհանքը և մինչև քուն մտնել երկու բեռ քար հավաքեց ու քարշ տվեց հողմադարձի ստու:

Անասուններն անձայն կուչ եկան երեքնուկի շուրջը: Բլրակի լայն տեսարան էր բացվում շուրջբոլորը: Անասնաֆերմայի մի մասը երևում էր՝ ճանապարհին հասնող երկար արոտը, խոտի)

արտը, անտառուտը, ջրավազանը, ցորենի կանաչ ծիլերով դաշտերը, շինությունների կարմիր կտուրները, ծխնելույզներից գալարվող ծխով: Արևի հորիզոնական ճառագայթները ոսկեգոծել էին խոտն ու թփուտների եզրերը: Դեռ երբեք ֆերման, — նրանք մի տեսակ զարմանքով հիշեցին, որ դա հենց իրենց ֆերման է՝ ծայրից ծայր անասունների սեփականությունը, — այդքան բաղձալի վայր չէր թվացել: Բլրակից ցած նայելով, երեքնուկի աչքերն արցունքով լցվեցին: Եթե նա ի վիճակի լիներ ձևակերպել իր մտքերը, ապա կասեր, որ նրանք բոլորվին այլ նպատակներ ունեին, երբ տարիներ առաջ սկսեցին պայքարել մարդու բռնակալության դեմ: Սարսափի ու կոտորածի տեսարաններ չէին, որ ակնկալել էին նրանք այն գիշերը, երբ ծեր Գնդապետը նրանց Ապստամբության կոչ արեց: Երեքնուկն այն ժամանակ ապագան պատկերացնում էր որպես սովից ու մտրակից ազատ անասունների մի հասարակարգ, ուր բոլորը հավասար էին, ամեն մեկն աշխատում էր իր ուժերի ներածին չափով, իսկ ուժեղները պաշտպանում էին թուլերին, ինչպես ինքն էր պաշտպանել բադիկներին Գնդապետի ճառի գիշերը: Փոխարենը, — և նա չգիտեր, թե ինչու, — եկել էր մի ժամանակ, երբ շուրջը ոչ ոք չէր հանդգնում արտահայտել իր կարծիքը, ամենուր կատաղած շներ էին վխտում, իսկ ընկերները, սուկալի ոճիրներ խոստանալով, աչքիդ առջև հոշոտվում էին: Երեքնուկը չէր մտածում ապստամբության կամ անհնազանդության մասին: Նա գիտեր, որ այդ ամենով հանդերձ, իրենց վիճակը շատ ավելի լավ է, քան Չնագի օրոք, և որ ամեն ինչից առաջ անհրաժեշտ է կանխել մարդկանց վերադարձը: Ինչ էլ լիներ, նա չարջունակելու է հավատարիմ մնալ, քրտնաջան աշխատել և կատարել ստացվող հրամանները, Նապոլեոնի առաջնորդության ներքո: Բայց և այնպես նա և մնացած բոլոր անասունները դրա համար չէ, որ պայքարել էին ու աշխատել: Հանուն դրա չէր, որ նրանք կառուցել էին հողմադաշն ու կուրծք տվել Չնագի գնդակներին: Ահա թե ինչ էր մտածում երեքնուկը, չկարողանալով դրան համապատասխան խոսքեր գտնել:

Վերջապես, փորձելով ինչ-որ չափով արտահայտել այն, ինչն անկարող էին իր իմացած խոսքերը, նա սկսեց երգել «Անգլիայի գազանները»: Նրան միացան շուրջը նստած անասունները, երբեք անգամ անընդմեջ երգելով այդ երգը՝ մեղմ, դանդաղ ու վշտահար՝ այնպես, ինչպես մինչ այդ երբեք չէին երգել:

Հազիվ էին նրանք ավարտել երրորդ անգամը, երբ Ջոանը, երկու շների ուղեկցությամբ, կարևոր ասելիք ունեցողի տեսքով մոտեցավ նրանց: Նա տեղեկացրեց, որ, Նապոլեոնի հատուկ հրովարտակով, «Անգլիայի գազանները» հայտարարվում է չեղյալ: Այսուհետև այդ երգն արգելված է:

Անասունները շանթահար էին:

— Ինչո՞ւ: — Գոռաց Մյուրիելը:

Երբ ես նայում եմ,— օ լափի արքա,—
Քո ղեկավարող աչքին հայրական.
Արևի պես ջերմ ու հավերժական,
Ընկեր նապոլեոն:

Ով առատաձեռն բաշխող վերին
Նրա, ինչ թանկ է քո զավակներին՝
Թավալվելու հարդ ու լափի թափոն.
Ամեն փոքր ու մեծ թռչուն ու զազան
Երջանիկ է իր որջում սեփական
Հոգատար աչքի տակ քո հայրական,
Ընկեր նապոլեոն:

Եթե իմ կինը մի խոճկոր ծներ,—
Թեկուզ գրտնակի չափ էլ նա լիներ—
Որպես օրինակ, իդեալ, էտալոն
Քեզ պիտի ընտրեր, ղեկավար ճարտար,
Քեզ իր առաջին սուրբ երգումը տար
Եվ ճղճղար քո անունն արդար՝
Ընկեր նապոլեոն:

Նապոլեոնն այդ բանաստեղծությանը հավանություն էր տվել
և պատվիրել էր հավերժացնել մեծ ամբարի պատին, Յոթ Պատ-
վիրանների դիմաց: Կողքին նապոլեոնի կիսադեմն էր, որը սպի-
տակ ներկով նկարել էր Ջոանը:

Ֆերմայի բակում դիզված փայտանյութը դեռևս չէր վաճառվել,
և նապոլեոնը, Վիմփրի միջնորդությամբ, բարդ բանակցություն-
ներ էր վարում Ֆրեդրիքի ու Փիլքինգտոնի հետ: Ֆրեդրիքը
փայտը գնելու ավելի մեծ ցանկություն ուներ, բայց հարմար գին
չէր առաջարկում: Միևնույն ժամանակ նորոգվել էին այն լուրերը,
թե Ֆրեդրիքը, որը պայթում է հողմաղացի հանդեպ նախանձից,
Անասնաֆերման գրոհելու և հողմաղացը ոչնչացնելու դավադր-
ություն է նյութում: Հայտնի էր նաև, որ Չնագնդին շարունակում
է թաքնվել Փինչֆիլդ ֆերմայում: Ամառվա կեսին անասունները
խիստ անհանգստացան, լսելով երեք հավերի խոստովանության
մասին: Չնագնդու հրահրությամբ նրանք դավադրություն էին
ծրագրել նապոլեոնին սպանելու նպատակով: Նրանց անմիջապես
մահապատժի ենթարկեցին, իսկ նապոլեոնի ապահովության հա-
մար նախաձեռնվեցին նոր միջոցներ: Գիշերով նրա անկողինը
սկսեցին հսկել չորս շուն, իսկ Կարմրուկ անունով մի խոճկորի
հանձնարարվեց նրանից առաջ համտես անել բոլոր կերակուրնե-
րը, որ հանկարծ դրանք թունավորված չլինեն:

Միևնույն ժամանակ հայտնի դարձավ, որ նապոլեոնը պայմա-
նավորվել է փայտը վաճառել Փիլքինգտոնին, վճռված էր նաև
որոշ ապրանքների կանոնավոր փոխանակություն հաստատել

Անասնաֆերմայի և Ֆոքսվուդի միջև: Նապոլեոնի և Փիլքինգտոնի
հարաբերություններն արդեն գրեթե բարեկամական էին, չնայած
իրագործվում էին բացառապես Վիմփրի միջոցով: Անասունները
Փիլքինգտոնին, որպես մարդու, չէին վստահում, սակայն նախ-
ընտրում էին նրան Ֆրեդրիքից, որից վախենում և որին ատում էին:
Ամառվա վերջերին, երբ հողմաղացի շինարարությունն արդեն
ավարտին էր մոտենում, էլ ավելի սաստկացան ֆերմային սպառնա-
ցող նենգ հարձակման մասին լուրերը: Ասում էին, որ Ֆրեդրիքը
գալու է հրացաններով զինված քսան մարդկանցով, և որ նա արդեն
կաշառել է իշխանություններին ու ոստիկանությանը, որպեսզի
անպատիժ բռնագրավի Անասնաֆերմայի փաստաթղթերը: Դեռ
ավելին, Փինչֆիլդից սարսռազու պատմություններ էին հասնում
այն կեղեքումների մասին, որոնց Ֆրեդրիքը ենթարկում էր իր
անասուններին: Նա մտրակել-սպանել էր մի ծեր ձիու, սովամահ էր
անում կովերին, շներից մեկին նետել էր հնոցը, իսկ երեկոյան
զվարճանում էր խթաններին ածելի կապած աքլորներ կռվեցնելով:
Անասունների արյունը կատաղությունից եռում էր իրենց եղբայրնե-
րի մասին նման պատմություններ լսելիս, և ժամանակ առ ժամանակ
նրանք բողբոջաձայն պահանջում էին իրենց թույլ տալ հարձակվել
Փինչֆիլդի վրա, վնդել մարդկանց ու ազատագրել իրենց եղբայր-
ներին: Սակայն Ջոանը նրանց ամեն անգամ հորդորում էր հապճեպ
բայլերի չդիմել և վստահել ընկեր նապոլեոնի ստրատեգիային:

Չնայած դրան հակաֆրեդրիքյան տրամադրությունները շա-
րունակում էին բորբոքվել: Մի կիրակի նապոլեոնն առավոտյան
անձամբ եկավ ամբար և բացատրեց, որ երբեք մտադրություն չի
ուներ ցել փայտանյութը Ֆրեդրիքին վաճառելու, ասելով, որ իր
արժանապատվությունից ցածր է համարում նման սրիկաների հետ
գործ բռնելը: Ամենուր Ապստամբություն քարոզող աղվափններին
արգելվեց ոտք դնել Ֆոքսվուդ, իսկ նրանց «Մահ մարդկանցը»
կոչը փոխարինվեց մեկ ուրիշով՝ «Մահ Ֆրեդրիքին»: Ո՛հ ճանաչե՛ր
բացահայտվեց Չնագնդու բանսարկություններից ևս մեկը: Տրե-
նի արտը մոլախոտերով լի էր՝ պարզվեց, որ իր գիշերային
այցերից մեկի ընթացքում Չնագնդին մոլախոտի սերմեր է խառնել
սերմացու ցորենին: Դավադրությանը մասնակից մի սագ խոստո-
վանվել էր Ջոանին և ինքնասպան եղել՝ թունավոր հատապտուղ
կուլ տալով: Անասունները նաև իմացան, որ Չնագնդին երբեք,
ինչպես իրենք էին մինչ այդ կարծել, առաջին կարգի «Հերոս
Անասուն» չի ստացել: Դա մի առասպել էր, որը Գոմի ճակատա-
մարտից հետո տարածել էր ինքը Չնագնդին: Նա ոչ միայն չէր
պարզևատրվել, այլև հանդիմանություն էր ստացել ճակատամար-
տում թուլամորթություն դրսևորելու համար: Անասուններից
ոմանք այս անգամ էլ քիչ էր մնում զարմանալին, բայց Ջոանը
նրանք շուտափույթ համոզեց, որ իրենց հիշողությունը կազում է:

Աշնանը, սոսկալի ջանքերի գնով,— քանի որ պետք էր ապա-

հովել նաև բերքահավաքը, — ավարտվեց հողմաղացի շինարարությունը: Մնում էր տեղադրել մեքենաները, որոնց համար Վիմփերն արդեն բանակցություններ էր վարում: Ամեն դժվարության հակառակ, չնայած փորձառության պակասին, պրիմիտիվ գործիքներին, բախտի քմահաճույքներին և ի հեճուկս Չնագնդու դավաճանությանը, աշխատանքներն ավարտվեցին ճիշտ նշանակված օրը: Ուժասպառ, բայց հպարտ, անասուններն անդադար պատվում էին իրենց գլուխգործոցի շուրջը, որն այժմ նրանց ավելի գեղեցիկ էր թվում, քան երբ կառուցվել էր առաջին անգամ: Բացի այդ պատերն այժմ նախկինից կրկնակի հաստ էին՝ այս անգամ նրանց էլ ոչինչ չէր փլի: Իսկ երբ անասունները մտածում էին, թե ինչ ծանր աշխատանք են իրենք թափել, ինչպիսի հիասթափություններ են հաղթահարել և ինչքան կփոխվի իրենց կյանքը, երբ հողմաղացի թևերը պտտվեն ու աշխատի դինամոն, նրանք, հոգնածությունը թթափելով, սկսում էին թշկոտել կառույցի շուրջն ու ցնծագին ճիչեր արձակել: Նապոլեոնը, շների և աքլորի ուղեկցությամբ, եկավ հողմաղացը զննելու և անձամբ շնորհավորեց անասուններին իրենց նվաճման առթիվ, հայտարարելով, որ կառույցը կկոչվի Նապոլեոնի Հողմաղաց:

Երկու օր անց անասուններին կանչեցին ամբար հատուկ ժողովի: Նրանք գարմանքից շանթահար եղան, լսելով Նապոլեոնի հայտարարությունը, թե փայտանյութը վաճառվել է Ֆրեդրիքին: Վաղը Ֆրեդրիքի ուղարկած սայլերով այն սկսելու էին տանել: Փիլքինգտոնի հետ իր թվացյալ բարեկամության ամբողջ ընթացքում Նապոլեոնն իրականում գաղտնի համաձայնության մեջ է եղել Ֆրեդրիքի հետ:

Ֆոքսվուդի հետ բոլոր կապերը խզվեցին, Փիլքինգտոնին վիրավորական ուղեբռներ հղվեցին: Աղավախներին հանձնարարվեց չմտնել Փինչֆիլդ և «Մահ Ֆրեդրիքին» կոչը փոխարինել «Մահ Փիլքինգտոնին» կոչով: Բացի այդ Նապոլեոնը բոլորին հավաստիացրեց, որ Անասնաֆերմայի վրա պատրաստվող հարձակման լուրերը միանգամայն սխալ են, իսկ անասունների հանդեպ Ֆրեդրիքի դաժանության մասին պատմությունները՝ խիստ չափազանցված: Այդ ամենն ըստ երևույթին Չնագնդու և նրա գործակալների տարածած բամբասանքներն էին: Պարզվեց նաև, որ Չնագնդին, ի վերջո, Փինչֆիլդում չի թաքնվում և ընդհանրապես երբևէ այնտեղ չի եղել՝ նա ապրում է (և, ասում են՝ բավական շքեղ) Ֆոքսվուդում և իրականում վաղուց ի վեր հանդիսանում է Փիլքինգտոնի վարձկանը:

Խոզերը հիացած էին Նապոլեոնի խորամանկությամբ: Փիլքինգտոնի բարեկամ ձևանալով, Նապոլեոնը Ֆրեդրիքին ստիպել էր տեսներկու ֆունտով բարձրացնել առաջարկած գինը: Սակայն Նապոլեոնի գերազանցությունը երևում էր նաև այն բանում, ասաց Ջոանը, որ նա ոչ ոքի չի վստահում՝ անգամ Ֆրեդրիքին: Ֆրեդրիքը փորձել էր փայտանյութի դիմաց չեկ դուրս գրել, որը, ասում են, վճարելու խոստումով թղթի մի կտոր է: Բայց Նապոլեոնը

հիմար չէ: Նա պահանջել է իսկական հինգանոցներ, որոնք պետք է վճարվեին ապրանքը տանելուց առաջ: Ֆրեդրիքն արդեն վճարել է, և այդ գումարը ճիշտ և ճիշտ բավական է հողմաղացի սարքավորումը ձեռք բերելու համար:

Փայտանյութը սկսեցին սայլերով շուտափույթ տանել: Երբ վերջին սայլը գնաց, մի նոր հատուկ ժողով հրավիրվեց, Ֆրեդրիքի մուծած դրամը ցուցադրելու համար: Երկու շքանշանը կրծքին, երանյալ ժպիտով, Նապոլեոնը փռվել էր հարթակի վրայի հարդին, դրամը գեղեցիկ դարսած իր կողքին, խոհանոցից բերված ճենապակյա պնակի վրա: Անասունները դանդաղ անցնում էին նրա կողքով, հերթով զննելով դրամը: Դիբուզն անգամ թղթադրամները հոտոտեց, և նրա շնչից առանձին թերթիկները շարժվեցին ու խշխշացին:

Երեք օր անց սոսկալի իրարանցում սկսվեց: Սփրթնած Վիմփերը ներս սուրաց ֆերմա, հեծանիվը գցեց բակում և նետվեց ուղիղ տուն: Հաջորդ պահին Նապոլեոնի հարկաբաժնից կատաղի մուլտոց լսվեց: Լուրը հրդեհի պես տարածվեց ֆերմայով մեկ՝ թղթադրամները կեղծ էին: Ֆրեդրիքը փայտը ձրի է տարել:

Նապոլեոնն անմիջապես անասուններին ժողովեց և ահարկու ձայնով Ֆրեդրիքին դատապարտեց մահապատժի: Բռնելու դեպքում վերջինիս հարկավոր էր կենդանի խաշել: Մինևույն ժամանակ նա զգուշացրեց, որ այդ դավաճանությունից հետո պետք է ակեկալել ամենավատը, և որ Ֆրեդրիքն ու իր մարդիկ ամեն վայրկյան կարող են իրագործել վաղուց սպասվող հարձակումը: Ֆերմայի մատույցներում դետեր նշանակվեցին: Բացի այդ Ֆոքսվուդը հաշտվողական նամակով ուղարկվեցին չորս աղավախ:

Գրոհը սկսվեց հաջորդ առավոտյան: Նախաձաշին վազելով եկան պահակայիններն ու հաղորդեցին, որ Ֆրեդրիքն իր հետեւորդներով արդեն ներս է անցել հնգահեծան դարպասից: Անասուններն արիաբար նետվեցին նրանց ընդառաջ, բայց այս անգամ մարդիկ իրար մեջ վեց-յոթ հրացան ունեին և իսկույն կրակ բացեցին: Անասունները չդիմացան սոսկալի պայթյուններին ու կոտորակին և, չնայած Նապոլեոնի ու Դիբուզի կոչերին, քիչ անց նահանջեցին: Ոմանք արդեն վիրավորված էին: Բոլորը թաքնվեցին շինություններում և սկսեցին ծակուծուկերից զգուշորեն դուրս նայել: Ամբողջ արոտավայրը, հողմաղացի հետ միասին, թշնամու ձեռքում էր: Մի պահ անգամ Նապոլեոնն էր թվում մոլորված: Նա լուռ հետ ու առաջ էր անում, ջղային ցնցելով պոչը: Ֆոքսվուդի մարդկանց օգնությամբ դեռ կարելի կլիներ ինչ-որ բան անել: Բայց այդ պահին նախորդ օրն ուղարկված աղավախները վերադարձան, Փիլքինգտոնից մի թուղթ բերելով: Թղթի վրա մատիտով րված էր. «Տեղն է ձեզ»:

Ֆրեդրիքն իր մարդկանցով կանգ էր առել հողմաղացի մոտ: 177

Ահաբեկված մրմունջով, անասունները նրանցից երկուսի ձեռքին լինոց ու մի ծանր մուրճ տեսան: Նրանք պատրաստվում էին հողմադաղը փլել:

— Անհնարին է:— Բացականչեց Նապոլեոնը:— Մեր կառուցած պատերը դրա համար չափից ավելի հաստ են: Նրանք այդ պատերը մի շաբաթում էլ չեն փլի: Արիացեք, ընկերներ:

Սակայն Բենիամինն ուշադիր հետևում էր մարդկանց գործողություններին: Մուրճով ու լինգով երկուսը անցք էին փորում հողմադաղի հիմքում: Դանդաղ, համարյա զարմանքով, Բենիամինը դնչով արեց:

— Ես այդպես էլ կարծում էի:— Ասաց նա:— Տեսնում եք, թե նրանք ինչ են անում: Հիմա այդ անցքի մեջ պայթուցիկ փոշի կլցնեն:

Անասուններն ահաբեկված սպասում էին: Ոչ ոք այլևս չէր հանդգնի ապաստանից դուրս գալ: Քիչ անց մարդիկ վազքով ցրվեցին չորս կողմը: Ապա լսվեց խլացուցիչ մի դղրոյուն: Աղավնիները նետվեցին վեր, բոլոր անասունները, բացի Նապոլեոնից, փռվեցին գետնին ու թաքցրեցին գլուխները: Երբ նրանք ոտքի ելան, հողմադաղի տեղում կախված էր սև ծխի հսկա մի ամպ: Զեփյուռը դանդաղ ցրեց այդ ամպը՝ հողմադաղ չկար:

Այդ տեսարանից անասունների արհուրոյունը վերադարձավ: Քիչ առաջ ապրած նրանց վախն ու վիատությունը խորտակվեցին այն ցասման մեջ, որը ծնեց այդ պիղծ ու անարգ գործողությունը: Վրեժի հուժկու աղաղակով, առանց հրամանի սպասելու, նրանք միահամուռ դուրս նետվեցին ուղիղ թշնամու վրա: Այս անգամ նրանք էլ չէին երկյուղում կարկուտի պես թափվող անգութ կոտորակից: Ճակատամարտը կատաղի էր ու դաժան: Մարդիկ անընդհատ կրակում էին, իսկ երբ անասունները մոտեցան, սկսեցին փայտերով ու ծանր կոշիկներով հարվածել: Սպանվեցին մի կով, երեք ոչխար և երկու սագ, համարյա բոլորը վիրավոր էին: Նույնիսկ Նապոլեոնի մոտ, որը մարտական գործողությունները ղեկավարում էր թիկունքից, գնդակը թոցրել էր պոչի ծայրը: Բայց մարդիկ նույնպես էժան չէին պրծել: Դմբուզն իր սմբակներով կոտրել էր երեքի գլուխը, մեկին պոզահարել էր կովը, իսկ մի ուրիշի շավարը զգզգել էին Ջանգակն ու Ջեսին: Իսկ երբ Նապոլեոնի թիկնապահ ինը շները, որոնց նա հանձնարարել էր թիբրի հետևով շրջանցում կատարել կատաղի հաչոցով կողքից հարձակվեցին մարդկանց վրա, վերջիններս խուճափ մատնվեցին: Նրանք հասկացան, որ իրենց շրջապատման վտանգ է սպառնում: Ֆրեդրիքն իր մարդկանց գոռաց, որ պետք է փախչել, քանի դեռ ուշ չէ: Հաջորդ պահին մորթապաշտ թշնամին արդեն վազում էր, որ կյանքը փրկի: Անասունները մարդկանց հետապնդեցին մինչև դաշտի ծայրը, ցանկապատից դուրս սպրդելուց առաջ մի քանի վերջին քացի կերցնելով նրանց:

Անասունները հաղթեցին, սակայն ուժասպառ էին ու արյունալվա: Նրանք դանդաղ քարշ եկան ֆերմայի կողմը: Խոտին փռվա-

գոհված ընկերների տեսարանը շատերի աչքերին արցունք բերեց: Վշտահար լուությամբ նրանք մի պահ կանգ առան նաև հողմադաղի տեղում: Այո, հողմադաղը չկար՝ նրանց աշխատանքից չնչին հետք անգամ չէր մնացել: Մասամբ ոչնչացվել էր նաև հիմքը: Չկային նույնիսկ նախորդ անգամվա պես վերականգնման համար պիտանի քարեր: Դայթյունի ուժը դրանք ցրել էր հարյուրավոր մետրերով: Թվում էր, թե հողմադաղը երբեք չի եղել:

Ֆերմայի մոտ Ջռանը, որն անբացատրելի պատճառներով կռվի ժամանակ չկար, ցատկոտելով մոտեցավ նրանց, գոհունակությամբ ժպտալով ու պոչը շարժելով: Շինությունների հետևից անասունները հրացանի հանդիսավոր կրակոց լսեցին:

— Ինչո՞ւ է կրակում հրացանը:— Հարցրեց Դմբուզը:

— Մեր հաղթանակը նշելու համար:— Բացականչեց Ջռանը:

— Ի՞նչ հաղթանակ:— Ասաց Դմբուզը: Նրա ծնկներից արյուն էր կարծում, նա կորցրել էր մի պայտն ու ճեղքել սմբազը, հետևի ոտքի մեջ կոտորակ էր մխրձված:

— Ինչպես թե ինչ հաղթանակ, ընկեր: Չէ որ մենք վնդեցինք թշնամուն Անասնաֆերմայի սրբազան հողից:

— Բայց նրանք ոչնչացրին հողմադաղը: Մեր երկու տարվա աշխատանքը:

— Հետո՞ ինչ: Մենք կկառուցենք նորը: Մենք վեց հողմադաղ կկառուցենք, եթե ցանկանանք: Դուք չեք գնահատում, ընկերներ, մեր մեծ հաղթանակի կարևորությունը: Թշնամին զավթել էր այս նույն հողը, որին մենք հիմա կանգնած ենք: Իսկ այժմ, շնորհիվ ընկեր Նապոլեոնի առաջնորդության, մենք հետ ենք գրավել մեր հողի վերջին թիզը:

— Այսինքն հետ ստացանք այն, ինչ ունեինք:— Ասաց Դմբուզը:

— Հենց դրանում է մեր հաղթանակը:— Ասաց Ջռանը:

Նրանք քարշ եկան բակ: Դմբուզի ոտքի կոտորակը ցավ էր պատճառում: Նա պատկերացրեց հողմադաղը հիմքից վերականգնելու ծանր աշխատանքը և մտովի արդեն հավաքագրեց իր ուժերը: Բայց և առաջին անգամ հիշեց, որ արդեն տասնմեկ տարեկան է, և իր հուժկու մկաններն այլևս այն չեն, ինչ առաջներում:

Սակայն երբ անասունները տեսան ծածանվող կանաչ դրոշմը և լսեցին հրացանի թնդյունը՝ ամբողջ յոթ կրակոց, իսկ ապա ունկնդրեցին Նապոլեոնի ճառը, որում նշվում էր իրենց արհուրոյունը, նրանց ի վերջո իսկապես թվաց, որ իրենք մեծ հաղթանակ են տարել:

Ճակատամարտում գոհված անասուններին պատվով թաղեցին: Դմբուզն ու երեքնուկը քաշում էին դիակառք ծառայող սայլը, մինչև Նապոլեոնն ինքը գլխավորում էր թափորը: Ամբողջ երկու օր նվիրվեց հանդիսություններին: Երգերից, ճառերից և հրացանի նոր կրակոցներից հետո ամեն անասուն ստացավ մեկական խնձոր, թռչուններին հատկացվեց երկուական բուռ հատիկ, իսկ շներին՝ երեքական բլիթ: Հայտարարվեց, որ ճակատամարտը կկոչվի Հողմադաղի ճակատա-

մարտ, և որ Լապոլեոնը սահմանում է մի նոր պարզ՝ Կանաչ Դրոշի Շքանշան, որը շնորհվում է իրեն: Համատարած ցնծության մեջ թղթադրամների չարաբաստիկ հարցը մոռացվեց:

Դրանից մի քանի օր անց խոզերը մարանում մի արկղ վիսկի գտան, որը տունը բնակեցնելիս աչքաթող էին արել: Այդ գիշեր տան պատուհաններից բարձր երգեցողություն լսվեց, որում, ի զարմանս բոլորի, առկա էին նաև «Անգլիայի գազանների» ելևէջները: Ինն անց կեսի կողմերը պարզ երևաց, թե ինչպես Լապոլեոնը, Ջոնզի հին թասակը գլխին, ետնամուտքից դուրս եկավ, վարձով վազ տվեց բակով մեկ և նորից մտավ տուն: Սակայն առավոտյան տանը կատարյալ լռություն էր տիրում: Խոզերից ծպտուն չէր գալիս: Ժամը իննին մոտ, դանդաղ ու տրտում քայլելով, հայտնվեց Ջոանը: Նրա աչքերը խամրած էին, պոչը՝ կախված, և ընդհանրապես նա լուրջ հիվանդի տեսք ուներ: Նա անասուններին ժողովեց և ասաց, որ սոսկալի բոթ ունի հայտնելու՝ ընկեր Լապոլեոնը մեռնում է:

Անասելի ողբ ու կոծ սկսվեց: Տան մուտքի առջև ծղոտ փռեցին, անասունները սկսեցին քայլել կճղակների ծայրերին: Բոլորը լացակումած իրար հարց էին տալիս, թե ինչ պիտի անեն, եթե զրկվեն իրենց Առաջնորդից: Լուր տարածվեց, թե Չնագնդուն վերջիվերջո հաջողվել է թունավորել Լապոլեոնի սնունդը: Ժամը տասնմեկին Ջոանը դուրս եկավ նոր հայտարարություն անելու: Իր վերջին կամքով Լապոլեոնը հրովարտակ է արձակում՝ ոգելից խմիչքների գործածությունը պատժվում է մահով:

Բայց և այնպես երեկոյան կողմ Լապոլեոնի վիճակը կարծես թե լավացավ, իսկ հաջորդ առավոտյան Ջոանը հաղորդեց, որ նա շուտով միանգամայն կապաքինվի: Նույն օրվա երեկոյան Լապոլեոնն անցավ աշխատանքի, իսկ հաջորդ օրը հայտնի դարձավ, որ նա Կիմփըրին պատվիրել է Կլիկնգոռնից ձեռնարկներ բերել խմորման ու թորման մասին: Մի շաբաթ անց Լապոլեոնը հրամայեց հերկել պարտեզի հետևի փոքրիկ հողամասը, որը ժամանակին նախատեսվել էր որպես տարիքն առած անասունների հանգստավայր: Հայտարարվեց, որ այդ արոտը հյուծված է և նոր ցանքի կարիք է զգում, սակայն շուտով ակնհայտ դարձավ, որ Լապոլեոնը մտադիր է այնտեղ գարի ցանել:

Համարյա նույն ժամանակ տեղի ունեցավ արտասովոր մի դեպք, որը ոչ ոք ի վիճակի չէր զգալ հասկանալ: Մի գիշեր ժամը տասներկուսի կողմերը անասուններին արթնացրեց բակից լսված բարձր արմուկը: Լուսնի լույսի ներքո, ամբարի այն պատի տակ, որին գրված էին Յոթ Պատվիրանները, գետնին էր ընկած կոտորված մի սանդուղք: Ժամանակավորապես շքամբ Ջոանը փոփած էր դրա կողքին, իսկ շուրջն ընկած էին մի լապտեր, վրձին ու սպիտակ ներկի շուռ տրված մի դուլ: Շներն իսկույն կես օղակ կազմեցին Ջոանի շուրջն ու վերջինիս ուղեկցեցին տուն, հենց որ

նա կարողացավ շարժվել: Անասուններից ոչ մեկը չըմբռնեց, թե դա ինչ էր նշանակում, բացի Բենիամինից, որը հասկացող տեսքով շարժեց դունչը, բայց ոչինչ չասաց:

Մի քանի օր անց Մյուրիելը, սեփական նախաձեռնությամբ վերընթերցելով Յոթ Պատվիրանները, նկատեց, որ անասունները ևս մի Պատվիրան սխալ են հիշել: Նրանք կարծել էին, թե Հինգերորդ Պատվիրանը եղել է. «Անասունը երբեք ոգելից խմիչք չի գործածի», սակայն երկու բառ մոռացել էին: Իրականում Հինգերորդ Պատվիրանն ասում էր. «Անասունը երբեք ոգելից խմիչք չի գործածի չափից առավել»:

ԳԼՈՒԽ 9

Դիբուզի ձեռքված սմբակը երկար ժամանակ չէր ապաքինվում: Հաղթանակի հանդիսությունների հաջորդ օրն ևնթ անասունները սկսեցին վերականգնել հողմադացը: Դիբուզը հրաժարվեց գեթ մեկ օրվա հանգիստ վերցնել և իր համար պատվի խնդիր դարձրեց ցավը թաքցնել: Սակայն երեկոյանը նա երեքնուկին խոստովանում էր, որ սմբակն իրեն շատ է նեղում: Երեքնուկը սմբակին իր ծամած դեղաբույսերով թրջոցներ էր դնում և, Բենիամինի հետ միասին, համոզում էր նրան պակաս եռանդուն աշխատել: «Ձիու թոքերը հավերժ չեն», ասում էր նա: Բայց Դիբուզը չէր լսում: Նա պատասխանում էր, որ իր կյանքում միայն մեկ իսկական նպատակ է մնացել՝ տեսնել հողմադացի կառուցումը թոշակի անցնելուց առաջ:

Սկզբում, երբ Անասնաֆերմայի օրենքներն առաջին անգամ էին ձևակերպվում, ձիերի և խոզերի թոշակի տարիքը որոշվել էր տասներկու, կովերինը՝ տասնչորս, շներինը՝ ինը, ոչխարներինը՝ յոթ, իսկ հավերինն ու սագերինը՝ հինգ տարեկան: Թոշակները նույնպես մեծահոգաբար էին հաստատվել: Ոչ մի կենդանի դեռևս թոշակի չէր անցել, բայց վերջերս այդ նյութը սկսել էին գնալով ավելի հաճախ շոշափել: Այժմ, երբ այգու հետևի հողամասը գարի էր ցանված, լուրեր էին շրջում, որ որպես զառամյալ անասունների հանգստավայր առանձնացվելու է մեծ արոտի մի անկյունը: Ասում էին, որ ձիերի թոշակը լինելու է օրական հինգ ֆունտ հացահատիկ, իսկ ձմռանը՝ տասնհինգ ֆունտ հարդ, ինչպես նաև մեկական գազար կամ անգամ խնձոր տոն օրերին: Դիբուզի տասներկու տարին լրանալու էր հաջորդ ամռան կեսին:

Իսկ մինչ այդ կյանքը շատ դժվարին էր: Չմեռը նույնքան ցրտաշունչ էր, ինչքան նախորդը, իսկ անասնակերն անգամ ավելի պակաս էր: Վերստին կրճատվեցին բոլորի օրաբաժինները, չհաշված շներինն ու խոզերինը: Օրաբաժինների չափից ավելի խիստ հավասարեցումը, ինչպես բացատրեց Ջոանը, հակասում է Անասնիզմի սկզբունքներին: Ամեն դեպքում նրա համար բոլորովին դժվար չէր մնացած անասուններին համոզել, որ իրակա-

նում, ինչ էլ որ թվա, նրանք կերի պակաս չեն գզում: Առայժմ, իհարկե, անհրաժեշտ էր օրաբաժինները ժամանակավորապես շտկել (Ջռանը միշտ ասում էր «շտկել» և ոչ թե՛ «կրճատել»), սակայն Ջոնզի ժամանակների համեմատ արաջընթացն անվիճելի էր: Զիլ ձայնով շուտասելուկի պես կարողավ թվերը, Ջռանը հանգամանորեն ապացուցում էր, որ նրանք ավելի շատ վարսակ, խոտ ու շաղգամ ունեն, քան Ջոնզի ժամանակ, որ նրանք այժմ ավելի քիչ են աշխատում, որ նրանց խմած ջուրն ավելի բարձրորակ է, կյանքի տևողությունն՝ ավելի երկար, որ մատղաշների մահացությունը պակասել է, իսկ գոմերի ծղոտն՝ ավելացել, և, վերջապես, որ ոջիլներն այժմ ավելի քիչ են անհանգստացնում: Անասունները հավատում էին դրա ամեն մի բառին: Եթե ճիշտն ասենք, նրանց հիշողությունից արդեն շնջվել էին Ջոնզն ու իր մարմնավորած ամեն ինչը: Նրանք գիտեին, որ ներկայիս կյանքը դաժան է ու անպաճույճ, որ իրենք հաճախ մրսում ու մեծ մասամբ քաղցած են, և որ արթուն ժամանակ սովորաբար միշտ աշխատում են: Սակայն կասկած չկար, որ նախկինում ամեն ինչ ավելի վատ է եղել: Նրանք ուրախ էին հավատալ այդ մտքին: Բացի այդ, նախկինում նրանք ստրուկ էին, իսկ այժմ՝ ազատ, և դրանում էր հիմնական առավելությունը: Ջռանը չէր մոռանում ամեն անգամ շեշտել այդ փաստը:

Կերակրելու բերաններն ավելացել էին: Աշևանը չորս մերուն ցնկնել էին համարյա միաժամանակ, բոլորը միասին բերելով երեսունմեկ գոճի: Գոճիները խայտաբղետ էին, բայց քանի որ Նապոլեոնը ֆերմայի միակ կինձն էր, հայրությունը հնարավոր էր գուշակել: Այդ տարվա մեջ, ավելի ուշ, աղյուս ու տախտակներ գնելուց հետո, հայտարարվեց, որ տան հետևի այգում դասասենյակ է կառուցվելու: Իսկ մինչ այդ խոճկորների դաստիարակությամբ տան խոհանոցում կգրաղվեր անձամբ Նապոլեոնը: Խոճկորները վազվզում էին պարտեզում և խուսափում էին մյուս անասունների մատղաշների հետ խաղալուց: Համարյա նույն ժամանակ օրենք դարձավ, որ, կածանի վրա խոզի հանդիպելով, մնացած անասունները պարտավոր էին ճանապարհը զիջել: Բացի այդ խոզերին արտոնված էր կիրակի օրերին պոչին կանաչ ժապավեն կապել:

Տարին բավական հաջող անցավ, սակայն ֆերման շարունակում էր դրամի կարիք զգալ: Դասասենյակի համար պետք էր աղյուս, ավազ ու կիր ձեռք բերել, անհրաժեշտ էր նաև կրկին միջոցներ կուտակել հողմաղացի սարքավորումների համար: Բացի այդ տան համար լամպի յուղ և մոմեր էին պետք, իսկ Նապոլեոնի սեղանի համար՝ շաքար (նա մնացած խոզերին դա արգելել էր, պատճառաբանելով, որ շաքարը գիրացնում է), չիաշված սովորական պետքերը, ինչպես, օրինակ՝ գործիքներ, մեխեր, պարաններ,

մի մասը վաճառվեցին, իսկ ձվեր մատակարարելու պարտավորությունը բարձրացվեց շաբաթական վեց հարյուրի, այնպես որ այդ տարի հավերը հազիվ կարողացան պահպանել իրենց բանակը:

Դեկտեբերին կրճատված օրաբաժինները փետրվարին կրճատվեցին նորից, և, յուրը խնայելու համար, գոմերում արգելվեց լույս վառել: Սակայն խոզերն իրենց կարծես թե վատ չէին զգում և փաստորեն անգամ գիրանում էին: Փետրվարի վերջին օրերից մեկի կեսին մի ջերմ, ախորժեղի ու գրգռիչ բույր, որպիսին անասունները մինչ այդ երբեք չէին զգացել, տարածվեց բակով մեկ խոհանոցի հետևի այն փոքրիկ գարեջրանոցից, որը Ջոնզի օրոք չէր գործածվել: Ինչ-որ մեկն ասաց, որ այդպիսի հոտ գալիս է գարի եփելուց: Քաղցած անասուններն անհամբեր հոտոտում էին օդը, կարծելով, թե ընթրիքին տաք լափ են ուտելու: Սակայն ոչ մի լափ չեղավ, իսկ հաջորդ կիրակի հայտարարվեց, որ այդուհետև գարու ամբողջ բերքը վերապահվելու է խոզերի համար: Այդու հետևի արտն արդեն ամբողջովին գարի էր ցանված: Շուտով նաև հայտնի դարձավ, որ ամեն խոզ օրական ստանում է մեկ փինթ գարեջուր: Նապոլեոնին հասնում էր կես գալոն, որը նրան մատուցվում էր *Արքայական Դերբի* սպասքի ապուրամանով:

Բայց և այնպես բոլոր զրկանքները մասամբ հատուցվում էին նրանով, որ այդ օրերի կյանքում ավելի շատ արժանապատվություն կար: Երգերը, ճառերն ու երթերը նախկինից ավելի շատ էին: Նապոլեոնի հրամանով ամեն շաբաթ անց էին կացվում այսպես կոչված Ինքնաբուխ Ցույցեր, որոնց նպատակն էր փառաբանել Անասնաֆերմայի պայքարն ու նվաճումները: Նշված ժամին բոլոր անասունները թողնում էին աշխատանքն ու շարքերով համաքայլ դոփում ֆերմայի շուրջը: Առջևից ընթանում էին խոզերը, ապա՝ ձիերը, կովերը, ոչխարներն ու թռչունները: Շները քայլում էին կողքերից, իսկ ամենքի առջևում գնում էր Նապոլեոնի սև աքլորը: Դմբուզն ու երեքնուկը միշտ երկու կողմից պահում էին կանաչ դրոշմ, որի վրա, ամբակից ու պոզից բացի, կար նաև նշանաբան՝ «Կեցցե՛ ընկեր Նապոլեոնը»: Երթից հետո արտասանվում էին Նապոլեոնին նվիրված բանաստեղծություններ, որին հետևում էր Ջռանի ճառը անասնակերի արտադրության ընթացիկ հաջողությունների մասին: Վերջում ամեն անգամ պարգևում էին հրացանը: Ինքնաբուխ Ցույցերի ամենանվիրյալ մասնակիցները ոչխարներն էին, և եթե որևէ մեկը տրտնջար (ինչպես ոմանք անում էին խոզերի ու շների բացակայությամբ), թե իզուր ժամանակ է վատնվում ցրտին կանգնելով, ոչխարներն իսկույն նրան լռեցնում էին իրենց զարհուրելի մկկոցով՝ «Չորս ոտք լավ, երկու ոտք վատ»: Սակայն, ընդհանուր առմամբ, անասուններն այդ ցույցերը վայելում էին: Նրանք շոյվում էին, վերիիշելով, որ, վերջիվերջո, իրենք էին իրենց իսկական տերերը, և որ իրենց աշխատանքն ուղղված է սեփական բարօրությանը: Եվ այդպես՝ երգերի, երթե-

րի, Ջոանի թվերի, հրացանի կրակոցների, աքլորականչի և ծածանվող դրոշի օգնությամբ, նրանք մոռանալով էին, որ իրենց ստամոքսը դատարկ է, համեմայն դեպս՝ ժամանակի մեծ մասը:

Ապրիլին ԱնասնաՖերման հռչակվեց Հանրապետություն և Պրեզիդենտ ընտրելու անհրաժեշտություն առաջացավ: Կար միայն մի թեկնածու՝ Նապոլեոնը, որն ընտրվեց միաձայն: Նույն օրը հայտարարվեց, որ երևան են եկել նոր փաստաթղթեր, որոնք թարմ մանրամասներ են բացահայտում Չնագնդու և Ջոնզի դավադրությունից: Պարզվում էր, որ Չնագնդին ոչ թե, ինչպես անասուններն էին կարծել, պարզապես փորձել է ռազմական հնարքների միջոցով տանուլ տալ Գոմի ճակատամարտը, այլ բացեիբաց կռվել է Ջոնզի կողմից: Փաստորեն հենց նա է եղել մարդկանց հրամանատարը, մարտի նետվելով «Կեցցե մարդկությունը» կոչը շուրթերին: Չնագնդու մեջքի վերքերը, որոնց տեսքն անասուններից ոմանք դեռ հիշում էին, իրականում Նապոլեոնի ատամներից էին:

Աման կեսին, տարիների բացակայությունից հետո, ֆերմայում հանկարծ նորից հայտնվեց Մովսես ագռավը: Նա բոլորովին չէր փոխվել, նորից ոչ մի աշխատանք չէր անում և առաջվա պես շարունակում էր նույն ոգով պատմություններ անել Շաքարաքլոր Լեռան մասին: Նա թառում էր մի որևէ կոճղի, թերը թափահարում և, եթե լսող կար, ժամերով խոսում: «Վերևում, ընկերներ», հանդիսավոր ասում էր նա, մեծ կտուցը վեր տնկելով, «հենց ձեր տեսած այն մուր ամպի հետևում գտնվում է երջանիկ մի երկիր՝ Շաքարաքլոր Լեռը, որտեղ մենք, թշվառ կենդանիներս, հավիտյան կազատվենք մեր չարչարանքներից»: Նա նույնիսկ պնդում էր, որ իր բարձր թռիչքներից մեկի ժամանակ եղել է այնտեղ և տեսել է երեքնուկի մշտադալար արոտներն ու թփերի վրա աճող շաքարն ու կարկանդակները: Անասուններից շատերը հավատում էին նրան, մտածելով, որ եթե իրենց կյանքն այժմ սովյալ է ու տքնաջան, ապա արդար չէ արդյոք, որ մի տեղ պիտի լինի նաև ավելի լավ մի աշխարհ: Խոզերի վերաբերմունքը Մովսեսի հանդեպ դժվար էր հասկանալ: Նրանք արհամարհանքով ժխտում էին Շաքարաքլոր Լեռան գոյությունը, մինևույն ժամանակ թողնելով, որ Մովսեսը մնա ֆերմայում, չաշխատի և նույնիսկ գարեջրի օրաբաժին ստանա:

Սմբակը բուժելով, Դմբուզը սկսեց նախկինից ավելի եռանդուն աշխատել: Այդ տարի բոլոր անասուններն էին աշխատում ստրուկի պես: Ֆերմայի առօրյա գործերից և հողմաղացի վերականգնումից բացի, ավելացել էր խոճկորների դպրոցի կառուցումը, որի պարապմունքները սկսվելու էին մարտին: Կիսաբաղջ վիճակում երկար աշխատելը երբեմն անտանելի էր, բայց Դմբուզը երբեք չէր տրտնջում: Նրա արարքներն ու խոսքերը ոչ մի առիթ չէին տալիս կարծելու, թե նախկին ուժը լքել է նրան: Թեթևակի փոխվել էր միայն նրա արտաքինը՝ մաշկի փայլը խամրել էր, իսկ ազդերը՝

սմբել: Մյուսներն ասում էին՝ «Գարնան խոտի հետ Դմբուզը կարգի կգա»: Սակայն գարունը եկավ, իսկ Դմբուզը չկազդուրվեց: Երբեմն, երբ նրա մկանները լարվում էին մի մեծ քարաբեկորի քաշից, թվում էր, թե միայն շարունակելու կամքն է նրան ոտքի վրա պահում: Այդ պահերին նրա շուրթերը կազմում էին «ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ» խոսքերը՝ արտասանելու համար ձայն չէր մնացել: Երեքնուկն ու Բենիամինը կրկին անգամ նրան զգուշացրեցին, որ հետևի իր առողջությանը, բայց Դմբուզը դրան ուշադրություն չէր դարձնում: Մոտենում էր նրա տասներկուերորդ տարեդարձը: Նրան հուզող միակ խնդիրը թոշակի անցնելուց առաջ բավականաչափ քար կուտակելն էր:

Ամառային ուշ մի երեկո հանկարծակի լուր տարածվեց, թե Դմբուզին ինչ-որ բան է պատահել: Նա մենակ գնացել էր հողմաղացի համար հերթական անգամ քար կրելու: Պարզվեց, որ լուրը ստույգ է: Մի քանի րոպեից երկու աղավախ բերեցին մանրամասնությունները: «Դմբուզը վայր է ընկել: Կողքի վրա պառկած, չի կարողանում վեր կենալ»:

Անասունների կեսից ավելին նետվեցին բլրակի կողմը: Սայլի կողմադարձի միջև վիզը ձգած ընկած էր Դմբուզը՝ անկարող անգամ բարձրացնել գլուխը: Նրա աչքերը մշուշված էին, կողերը՝ քրտնաթաթախ: Բերանից արյան բարակիկ շիթ էր ծորում: Երեքնուկը ծունկի իջավ նրա կողքին:

— Դմբուզ, — կանչեց նա, — հնց ես:

— Թոքերս են: — Նվաղ ձայնով սասց Դմբուզ: — Բան չկա: Հուսով եմ, կկարողանաք առանց ինձ ավարտել հողմաղացը: Արդեն բավականաչափ քար է կուտակվել: Ամեն դեպքում ինձ ընդամենը մի ամիս էր մնացել: Ճիշտն ասած, ես սպասում էի թոշակի անցնելուս: Թերևս, քանի որ Բենիամինն էլ ծերանալու վրա է, նրան թույլ տան թոշակի անցնել ինձ հետ միաժամանակ, որ միասին լինենք:

— Պետք է անհապաղ օնություն կանչել: — Ասաց երեքնուկը: — Շուտ, մեկնումեկը վազեք ու իմաց տվեք Ջոանին:

Մնացած բոլոր անասուններն իսկույն հետ վազեցին Ջոանին լուրը հաղորդելու: Մնացին միայն երեքնուկն ու Բենիամինը, որը լուռ պառկեց Դմբուզի կողքին, իր երկար պոչով ձանձերին քշելով: Քառորդ ժամից հայտնվեց Ջոանը, կարեկցանքով ու հոգատարությամբ լի: Նա սասց, որ ընկեր Նապոլեոնը խորապես վշտացավ, իմանալով, որ ֆերմայի ամենից նվիրված աշխատավորներից մեկին նման դժբախտություն է պատահել, և արդեն կարգադրություններ է անում Դմբուզին փլինգոնում հիվանդանոց տեղավորելու համար: Այդ լսելով, անասունները փոքր-ինչ սրտնեղեցին: Մուլիից ու Չնագնդուց բացի, ուրիշ ոչ մի անասուն երբևէ ֆերման չէր լքել, և նրանց դուրը չեկավ հիվանդ ընկերոջը մարդկանց ձեռքը հանձնելու միտքը: Սակայն Ջոանը հեշտուրթ-

յամբ նրանց համոզեց, որ Վիլինգդոնի անասնաբույժը Դմբուզին շատ ավելի լավ կխնամի, քան հնարավոր է ֆերմայի պայմաններում: Մոտ կես ժամ անց Դմբուզը փոքր-ինչ խելքի եկավ և, մեծ դժվարությամբ ոտքի կանգնելով, քարշ եկավ իր գոմը, ուր երեքնուկն ու Բենիամինը նրա համար ծղոտե փափուկ անկողին էին պատրաստել:

Հաջորդ երկու օրը Դմբուզը մնաց գոմում: Խոզերը նրա համար լողասենյակի դեղադարակում գտնված վարդագույն դեղով մի մեծ շիշ էին ուղարկել, և երեքնուկը օրական երկու անգամ ճաշից հետո տալիս էր նրան այդ դեղը: Երեկոները երեքնուկը պառկում էր Դմբուզի կողքին ու նրա հետ զրուցում, իսկ Բենիամինը քշում էր ճանճերին: Դմբուզը նրանց խոստովանեց, որ չի փսոսում կատարվածի համար: Լավ ապաքինվելու դեպքում, նա կապրի ևս մի երեք տարի և հաճույքով կանխաճաշակում է այն խաղաղ օրերը, որ անց է կացնելու մեծ արոտից առանձնացված հողամասում: Նա առաջին անգամ հնարավորություն և ժամանակ կստանա զբաղվելու իր մտքի կատարելագործմամբ: Նա մտադիր է իր կյանքի մնացորդը նվիրել այբուբենի մնացած քսաներկու տառերը սովորելուն:

Ինչևէ, Բենիամինն ու երեքնուկը կարող էին նրան ընկերակցել միայն աշխատանքային ժամերից հետո, իսկ երբ ֆուրգոնը եկավ նրան տանելու, դեռ կեսօր էր: Անասունները, խոզերից մեկի ղեկավարությամբ, զբաղված էին շաղգամի արտը բաղահանելով, երբ հանկարծ ապշահար տեսան, թե ինչպես Բենիամինը, բարձրաձայն զռալով, վազում է իրենց կողմը: Նրանք առաջին անգամ էին Բենիամինին հուզված տեսնում, և ընդհանրապես նրան դեռ ոչ ոք երբևէ վագելիս չէր տեսել: «Արագ, արագ...», գոռում էր նա, «Վագեք: Դմբուզին տանում են»: Առանց խոզի կարգադրությանը սպասելու, անասուններն, աշխատանքը թողած, նետվեցին շենքերի կողմը: Իսկապես, բակում կանգնած էր երկու ձի լծած մի մեծ փակ ֆուրգոն, որի կողքերին ինչ-որ բան էր գրված: Վարորդի տեղում խարդախ տեսքով թասակավոր մի մարդ էր նստած: Դմբուզի տեղը գոմում դատարկ էր:

Անասունները խմբվեցին ֆուրգոնի շուրջը: «Ցտեսություն, Դմբուզ», բացականչեցին բոլորը միասին, «Ցտեսություն»:

— Հիմարներ: Հիմարներ:— Գոռաց Բենիամինը, ցատկոտելով նրանց շուրջն ու փոքրիկ սմբակներով դոփելով գետինը:— Հիմարներ: Միթե չեք տեսնում, թե ֆուրգոնին ինչ է գրված:

Անասունները լռեցին, և Մյուրիելը սկսեց տառ-տառ վերծանել գրությունը: Բայց Բենիամինը նրան մի կողմ հրեց և մեռյալ լռության մեջ կարդաց:

— «Աֆրեդ Սիմոնդ — Չի Քերթոդ և Սոսինձ Եփող, Վիլինգդոն: Կաշվի և աղացած ոսկորների առևտուր: Շան բների վաճառք»: Միթե չեք հասկանում, թե դա ինչ է նշանակում: Դմբուզին տանում են մորթելու:

Անասունները սարսափահար ճիչ արձակեցին: Նույն պահին ֆուրգոնավարը ձիերին մտրակեց, և ֆուրգոնը բակից արագ դուրս

եկավ: Անասունները, բարձր ճչալով, նետվեցին դրա հետևից: Երեքնուկն ամենքից առաջ ընկավ: Ֆուրգոնի ընթացքն արագացավ: Երեքնուկը փորձեց անցնել վարգի, բայց չկարողացավ: «Դմբուզ», գոռում էր նա, «Դմբուզ, Դմբուզ, Դմբուզ»: Հենց այդ ժամանակ, ասես լսելով դրսի աղաղակը, ֆուրգոնի հետևի փոքրիկ պատուհանում հայտնվեց Դմբուզի սպիտակ գծով մուկթը:

— Դմբուզ:— Սոսկալի ձայնով գոռաց երեքնուկը:— Դմբուզ, դուրս արի: Շուտ դուրս արի: Նրանք քեզ տանում են մորթելու:

Բոլոր անասունները միացան այդ կանչին՝ «Դուրս արի, Դմբուզ, դուրս արի»: Բաց ֆուրգոնն արդեն թափ էր առել և աստիճանաբար հեռանում էր: Պարզ չէր՝ արդո՞ք Դմբուզը հասկացել է երեքնուկի գոռոցը: Սակայն հաջորդ պահին նրա մուկթը պատուհանից հեռացավ, և ֆուրգոնի ներսից սմբակների տոսկալի դոփյուն լսվեց: Դմբուզը փորձում էր դուրս պրծնել: Ժամանակին նրա սմբակների մի երկու հարված կհերիքեր ֆուրգոնը ջախջախելու համար: Բայց, ավա՜ղ, ուժը լքել էր նրան. շուտով դոփյունը թուլացավ և մարեց: Վհատված անասունները սկսեցին կոչ անել ֆուրգոնը բաշող ձիերին: «Ընկերներ, ընկերներ», գոռում էին նրանք, «Ձեր եղբորը մի տարեք մորթելու»: Բայց տխմար գրաստները, առանց կատարվածը հասկանալու, միայն խլրտացրին ականջներն ու ավելի արագ վագեցին: Դմբուզի մուկթն այլևս պատուհանի մեջ չէրևաց: Ինչ-որ մեկը գլխի ընկավ, որ հարկավոր է առաջ վագել ու փակել հնգահեծան դարպասը, բայց արդեն ուշ էր: Ֆուրգոնն անցավ դարպասի միջով դեպի ճանապարհը և շուտով անհայտացավ: Դմբուզին այլևս ոչ ոք չտեսավ:

Երեք օր անց հայտարարվեց, որ Դմբուզը վախճանվել է Վիլինգդոնի հիվանդանոցում, չնայած ձիուն վայել լավագույն խնամքը ստանալուն: Տխուր լուրը հայտնեց Ջոանը, ասելով, որ անձամբ ներկա է եղել Դմբուզի վերջին ժամերին:

— Դա իմ երբևէ ապրած ամենահուզիչ տեսարանն էր:— Ասաց Ջոանը, տոտիկով արցունքը սրբելով:— Ես նրա մահձի մոտ էի մինչև վերջին պահը: Մեռնելուց առաջ, արդեն համարյա խոսելու անկարող, նա ականջիս շնչաց, թե զղջում է միայն նրա համար, որ վախճանվելու է նախքան հողմաղացի ավարտը: «Առաջ, ընկերներ»: շնչաց նա, «Առաջ հանուն Ապստամբության: Կեցցե՛ Անասնաֆերման: Կեցցե՛ ընկեր Նապոլեոնը: Նապոլեոնը միշտ ճիշտ է»: Ահա նրա վերջին խոսքերը, ընկերներ:

Այստեղ Ջոանի կեցվածքն անսպասելիորեն փոխվեց: Նա մի պահ լռեց, շարունակելուց առաջ կասկածանքով լի հայացքներ նետելով շուրջը:

Իր ականջներին հասել է, ասաց նա, որ Դմբուզի մեկնման պահին անասունների մեջ հիմար ու անհիմն բամբասանք է շրջել: Ոմանք նկատել են, որ նրան տանող ֆուրգոնի կողքին գրված է եղել «Չի քերթոդ», և հանգել են այն շուտափույթ եզրակացությանը, թե Դմբուզին տանում են մորթելու: Համարյա անհավատալի

է, ասաց Ջռանը, որ կարելի էր այդպիսի հիմար բան մտածել: Միթե, վրդովված բացականչեց նա, դետուդեն անելով և պոռը շարժելով, միթե նրանք իրենց Պաշտելի Առաջնորդ ընկեր Նապոլեոնից նման բան էին սպասում: Այնինչ բացատրությունն ավելի բան պարզ է՝ անասնաբույժն այդ ֆուրգոնը վերջերս է գնել քերթողից և դեռ չի հասցրել շնջել հին գրությունը: Հենց դա էլ հանդիսացել է թյուրիմացության պատճառը:

Այդ լսելով, անասունների սրտից մի ծանր քար ընկավ: Իսկ երբ Ջռանը պատկերավոր նկարագրեց Դմբուզի ստացած հրաշալի խնամքը և այն թանկարժեք դեղերը, որոնց համար առանց մտածելու վճարել էր ընկեր Նապոլեոնը, նրանց վերջին կասկածներն անգամ չբացան, և Դմբուզի մահվան պատճառած վիշտը մասամբ փարատվեց այն մտքից, որ իրենց ընկերն առնվազն երջանիկ է մեռել:

Հաջորդ կիրակի առավոտ Նապոլեոնն անձամբ ներկայացավ ժողովի և մի կարճ ճառ արտասանեց Դմբուզի պատվին: Ցավոք, ասաց նա, իրենց հանգուցյալ ընկերոջ դիակը ֆերմա տեղափոխել հնարավոր չէ, սակայն ինքը հանձնարարել է պարտեզի դափնիներից մի մեծ պսակ հյուսել և ուղարկել նրա գերեզմանին: Բացի այդ, խոզերը նախատեսում են մի քանի օրից Դմբուզի հիշատակին նվիրված բանկետ կազմակերպել: Նապոլեոնն ավարտեց իր ճառը, հիշեցնելով Դմբուզի սիրելի «ես ավելի եռանդուն կաշխատեմ» և «Ընկեր Նապոլեոնը միշտ ճիշտ է» ասույթները, որոնք, ասաց նա, լավ կանի որդեգրի ամեն մի անասուն:

Բանկետի նշանակված օրը Վիլինգդոնից ժամանեց նպարավաճառի ֆուրգոնը, տան առաջ մի մեծ արկղ բեռնաթափելով: Այդ գիշեր տնից բարձր երգեցողություն էր լսվում, ապա՝ կատաղի վեճի պես մի բան, որը ժամը տասնմեկի կողմերն ավարտվեց փշրվող ապակու սոսկալի աղմուկով: Հաջորդ օրը մինչև կեսօր տնից ոչ մի ծպտուն չեկավ, և լուր տարածվեց, թե խոզերն ինչ-որ տեղից փող են ճարել մի նոր արկղ վիսկի գնելու համար:

ԳԼՈՒԽ 10

Անցան տարիներ: Փոխվում էին տարվա եղանակները, անցնում-գնում էին անասունների կարճատև կյանքերը: Եկավ մի ժամանակ, երբ էլ ոչ ոք չէր հիշում նախապատմական օրերը, բացի երեքնուկից, Բենիամինից, Մովսես ազռավից և մի քանի խոզերից:

Մյուրիելը մեռել էր, չկային Ջանգալը, Ջեսին և Փինչըրը: Մեռել էր նաև Ջոնզը՝ ուրիշ մի երկրամասի գինեմուկների հանգրվանում: Դմբուզին հիշում էին միայն նրան անձամբ ճանաչած քչերը: Երեքնուկը պառավ ու պարարտ մի ձի էր, փայտացած հողերով ու թրջվելու հակված աչքերով: Երկու տարի առաջ լրացել էր նրա թռչակի տարիքը, սակայն դեռ ոչ մի անասուն իրականում թռչակի չէր անցել: Արոտի մի մասը զառամյալ անասունների

համար առանձնացնելու մասին վաղուց արդեն ոչ ոք չէր խոսում: Նապոլեոնն այժմ մեկնկես ցենտներանոց հասուն մի կինճ էր: Ջռանն այնքան էր գիրացել, որ ծալքերի միջից հագիվ էր կարողանում տեսնել: Միայն Բենիամինը համարյա չէր փոխվել՝ թերևս մուռթն էր փոքր-ինչ մթնել և մեկ էլ խառնվածքը: Դմբուզի մահից հետո նախկինից խոժոռ ու լռակյաց էր դարձել:

Ֆերմայի գլխաքանակը մեծապես աճել էր, բայց ոչ այնքան, ինչքան նախատեսվել էր վաղ տարիներին: Ծնվել էին շատ անասուններ, որոնց համար Ապստամբությունը սոսկ ուրիշներից լսած աղոտ մի հուշ էր: Բացի այդ ձեռք էին բերվել նաև նորերը, որոնք նախքան ֆերմա գալն ընդհանրապես երբևէ նման բան չէին լսել: Երեքնուկից բացի, ֆերմայում այժմ երեք ուրիշ ձի կար: Նրանք հրաշալի անասուններ էին, եռանդուն աշխատողներ և լավ ընկերներ, բայց՝ բացառիկ բուր: Նրանցից ոչ մեկն այբուբենի Բ տառից այն կողմ չսովորեց: Նրանք ընդունում էին Ապստամբության և Անասնիգմի սկզբունքների մասին իրենց լսած ամեն ինչը, մանավանդ, երբ պատմողը երեքնուկն էր, որի հանդեպ նրանք համարյա որդիական հարգանք էին դրսևորել, սակայն կասկած չկար, որ նրանք այդ ամենից ոչինչ չէին հասկանում:

Ֆերման այժմ ավելի բարգավաճ էր և ավելի լավ կազմակերպված: Նրան անգամ կցվել էր երկու նոր դաշտ, որոնք ձեռք էին բերվել միտոր Փիլքինգտոնից: Վերջապես բարեհաջող ավարտվել էր հողմաղացի շինարարությունը, և ֆերման այժմ կախիչ ու հարդի սեփական էլևատոր ուներ, չհաշված բազում այլ նոր շինություններ: Վիմփրոն իր համար երկանիվ կառք էր գնել: Այդուհանդերձ հողմաղացն այդպես էլ չգործածվեց էլեկտրականություն ստանալու համար՝ նրանում այլուր էին աղում, որը շոշափելի եկամուտ էր տալիս: Անասունները տքնաջան աշխատում էին երկրորդ հողմաղացի շինարարության վրա. ասում էին, թե դինամոները տեղադրվելու են այնտեղ: Այն ամենն, ինչ անասուններին սովորեցրել էր երազել Չնագնդին՝ էլեկտրական լուսավորությամբ տաք ու սառը քրով գոմեր և եօրյա աշխատանքային շաբաթ, այլևս չէր հիշատակվում: Նապոլեոնը դատապարտել էր այդ գաղափարները որպես Անասնիգմի ոգուն հակասող: Իսկական երջանկությունը, ասում էր նա, անդադար աշխատանքի և ժուժկալ կյանքի մեջ է:

Մի տեսակ այնպես էր ստացվել, որ ֆերման կարծես հարստացել էր՝ առանց անասունների կյանքի բարելավման, չհաշված, իհարկե, խոզերին ու շներին: Թերևս դրա պատճառը մասամբ նաև այն էր, որ խոզերն ու շները շատ ու շատ էին: Չի կարելի ասել, որ վերջիններս յուրովի չէին աշխատում: Ֆերմայում, ինչպես երբեք չէր հոգնում բացատրել Ջռանը, վարչական և կազմակերպչական բնույթի անծայրածիր աշխատանք կար անելու: Այդ աշխատանքի մեծ մասի էությունը հասկանալու համար անասունները չափից ավելի թանձրամիտ էին: Օրինակ, Ջռանը նրանց բացատրում էր, որ խոզերն

ամեն օր ստիպված են տաժանակիր աշխատանք կատարել ինչ-որ խորհրդավոր «հաշվետվությունների», «հանձնարարականների», «հաշվեկշիռների» ու «քաղվածքների» հետ: Մեծ-մեծ թղթեր ոտքից-գլուխ ծածկվում էին մանր ձեռագրով, իսկ լրացվելուց հետո նետվում էին արխիվը: Ջոանն ասում էր, որ ֆերմայի բարեկեցության համար դա մեծագույն կարևորություն է ներկայացնում: Դրանով հանդերձ ոչ շները, և ոչ էլ խոզերն իրենց աշխատանքով անասնակեր չէին արտադրում, չնայած միշտ հիանալի ախորժակ ունեին:

Ինչ վերաբերում է մնացածներին, ապա նրանց կյանքը, ինչքան որ իրենք էին հասկանում, միշտ էլ նույնն էր եղել: Նրանք հիմնականում քաղցած էին, քնում էին ծղոտի վրա, խմում էին ջրափոսից, աշխատում էին դաշտում, ձմռանը հանգիստ չունեին ցրտից, իսկ ամռանը՝ ճանձերից: Երբեմն առավել տարեցները բրբրում էին իրենց աղոտ հիշողությունը, փորձելով որոշել, թե արդյոք Ապստամբության օրերին, երբ Ջոնզը նոր էր վտարվել, կյանքն ավելի լավ էր, թե վատ: Չկար ոչինչ, որի հետ կարելի լիներ ներկան համեմատել, միակ չափանիշը Ջոանի թվերն էին, որոնք անշեղորեն հավաստում էին, թե ամեն ինչ գնալով ավելի ու ավելի լավ է դառնում: Անասունների համար այդ հարցը մնում էր անլուծելի, ամեն դեպքում նրանք այժմ նման բաների մասին մտածելու ժամանակ էլ չունեին: Ծեր Բենիամինը պնդում էր, որ պարզ հիշում է իր կյանքի բոլոր մանրամասները, ասելով, որ ոչինչ երբևէ ավելի վատ կամ ավելի լավ լինել չէր կարող. ըստ նրա քաղցը, զրկանքներն ու հիասթափությունը կյանքի անսասան օրենքներն էին:

Բայց և այնպես անասունները երբեք չէին դադարում հույս փայփայելուց: Դեռ ավելին, նրանք երբեք, մի ակնթարթ անգամ չէին կորցնում Անասնաֆերմայի անդամների իրենց արտոնության պարծանքը: Նրանք շարունակում էին մնալ ամբողջ երկրի, — ամբողջ Անգլիայի, — միակ ֆերման, որը պատկանում էր անասունների: Նրանցից ոչ մեկը, անգամ մատղաշները, անգամ հեռավոր տեղերից բերված նորեկները, չէին դադարում հիանալ այդ փաստով: Իսկ երբ նրանք լսում էին հրացանի կրակոցը և տեսնում ծածանվող կանաչ դրոշմը, նրանց հոգիներն անսահման հպարտությամբ էին լցվում, և խոսակցությունն անպայման դառնում էր այն հերոսական օրերին, երբ վնդվեց Ջոնզը, գրվում էին Յոթ Պատվիրանները և պանծալի ձակատամարտներում ջախջախվում էին զավթարար մարդիկ: Անցյալի երազանքներից ոչ ոք չէր հրաժարվել: Բոլորը հավատում էին Գնդապետի կանխատեսած Անասունների Հանրապետությանը, որում Անգլիայի հողին չպիտի ոտք դնե մարդը: Այդ օրը դեռ գալու էր, թեկուզ ոչ շուտ, գուցե անգամ ոչ իրենց կյանքի ընթացքում, բայց անպայման գալու էր: Թերևս տեղ-տեղ նույնիսկ կամացուկ լսվում էր «Անգլիայի գազանների» մեղեդին, համենայն դեպս ֆերմայի բոլոր անասուններն այն

գիտեին, չնայած ոչ ոք չէր համարձակվում բարձրաձայն երգել: Եթե անգամ կյանքը չարքաշ էր և ոչ բոլոր իդներն էին իրականացել, նրանք գիտեին, որ տարբերվում են մնացած անասուններից: Եթե նրանք քաղցած էին, ապա պատճառը բռնակալ մարդկանց կերակրելու կարիքը չէր, եթե նրանք հյուծվում էին աշխատանքից, ապա գուներ իրենց համար էին աշխատում: Ոչ ոք նրանց մոտ երկու ոտքի վրա չէր քայլում: Ոչ ոք ուրիշին «տեր» չէր կոչում: Բոլոր անասունները հավասար էին:

Մի օր ամռան սկզբին Ջոանը ոչխարներին հրամայեց հետևել իրեն և տարավ ֆերմայի հեռավոր ծայրի մի տափարակը, որը ծածկված էր ծիփների մատղաշ ծառերով: Ոչխարներն ամբողջ օրը մնացին այնտեղ, արածելով Ջոանի հսկողության ներքո: Երեկոյան նա վերադարձավ ֆերմա, բայց, քանի որ եղանակը տաք էր, ոչխարներին հետ չբերեց: Ոչխարներն այնտեղ մնացին մի ամբողջ շաբաթ, որի ընթացքում նրանց ոչ ոք չէր տեսնում: Օրվա մեծ մասը Ջոանն անց էր կացնում նրանց հետ: Նա ասաց, որ ոչխարներին սովորեցնում է մի նոր երգ, որի համար առանձնացում է պահանջվում:

Ոչխարների վերադարձից շատ չանցած, երբ գեղեցիկ մի երեկո անասունները հետ էին գալիս դաշտային աշխատանքներից, ֆերմայի բակից ձիու սարսափահար մի խրխինջ լսվեց: Ընկրկելով, անասունները մեխվեցին իրենց տեղերում: Խրխինջը կրկնվեց: Ճանաչելով Երեքնուկի ձայնը, բոլորը վարգով նետվեցին բակը և տեսան... Երեքնուկի տեսածը:

Մի խոզ քայլում էր հետևի ոտքերի վրա:

Այո, հենց Ջոանը: Մի քիչ անշնորհք, ասես դեռ անսովոր իր զգալի քաշը պահելուն, սակայն կատարյալ հավասարակշռությամբ, նա կտրում-անցնում էր բակը: Հաջորդ պահին տան դռնից դուրս եկավ խոզերի երկար մի շարան՝ բոլորը հետևի ոտքերի վրա: Ոմանք մյուսներից ավելի լավ էին քայլում, իսկ մի երկուսը թեթևակի երբեք էին, ասես ձեռնափայտի կարիք զգալով, բայց բոլորը հաջողությամբ անցան ամբողջ բակով մեկ: Վերջապես, շների զարհուրելի հաչոցի ու սև աքաղաղի զիլ կանչի ներքո, տնից դուրս եկավ փառավորապես ուղղաձիգ Նապոլեոնը: Նա ամբարտապան հայացքներ էր գցում չորս կողմը, շուրջը թռչկոտում էին շները:

Նրա տոտիկում մտրակ էր սեղմված:

Մեռյալ լռություն տիրեց: Ապշահար ու ահաբեկված, անասուններն իրար սեղմված դիտում էին խոզերի դանդաղ երթը բակով մեկ: Աշխարհն ասես շուռ էր եկել: Ապա, առաջին ցնցումը հանդարտվելուն պես, եկավ մի պահ, երբ, հակառակ ամեն ինչի, — հակառակ շների վախի, հակառակ երբեք չտրտնջալու, ինչ էլ որ լինի՝ երբեք չբողբոլելու տարիներով մշակված սովորույթի, — անասուններն ուր որ է կընդվզեին: Սակայն հենց այդ պահին, ասես ազդանշանով, ոչխարները սկսեցին բարձր մայել:

— Չորս ոտք լավ, երկու ոտք ավելի լավ: Չորս ոտք լավ, երկու ոտք ավելի լավ: Չորս ոտք լավ, երկու ոտք ավելի լավ:

Այսպես շարունակվեց հինգ րոպե անընդմեջ: Երբ ոչխարները լռեցին, բողոքելու հնարավորությունն արդեն անցել էր, քանի որ խոզերը շարքով մտել էին տուն:

Ինչ-որ մեկը հպվեց Բենիամինի ուսին: Նա շուռ եկավ: Երեք-նուկն էր: Նրա ծեր աչքերն ավելի մշուշված էին, քան երբևէ: Առանց որևէ բան ասելու, նա կամացուկ քաշեց Բենիամինի բաշից ու տարավ նրան ամբարի այն պատի տակ, որին գրված էին Յոթ Պատվիրանները: Մի քանի պահ նրանք լուռ նայում էին սպիտակ տառերով սև պատին:

— Ես արդեն լավ չեմ տեսնում:— Վերջապես ասաց երեքնուկը:— Նույնիսկ ջահել օրերին ես, միևնույն է, չէի կարողանա կարդալ: Բայց ինձ թվում է, որ գրությունը փոխվել է: Ասա ինձ, Բենիամին, Յոթ Պատվիրանները նույնն են, թե չէ:

Կյանքում առաջին անգամ Բենիամինը խախտեց իր օրենքը և բարձրաձայն կարդաց պատի գրությունը: Այնտեղ ոչինչ չկար, միակ Պատվիրանից բացի.

**ԲՈՒՈՐ ԱՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՎԱՍԱՐ ԵՆ,
ՍԱԿԱՅՆ ՈՐՈՇ ԱՆԱՍՈՒՆԵՐ
ԱՎԵԼԻ ՀԱՎԱՍԱՐ ԵՆ, ԶԱՆ ՄՅՈՒՍՆԵՐԸ**

Դրանից հետո արդեն զարմանալի չթվաց, որ հաջորդ օրն աշխատանքները վերահսկող բոլոր խոզերը մտրակներ ունեին: Ջարմանալի չթվաց, որ խոզերը ռադիոընդունիչ են գնել, հեռախոս են անցկացնում և բաժանորդագրվել են «Ջոն Բուլ», «Դե-սից-դենից» և «Դեյլի միրըր» թերթերը: Ջարմանալի չթվաց, որ Նապոլեոնը պարտեզում զբոսնում է ծխամորձը բերնին, և որ խոզերը պահարանից հանել ու հագնում են միստր Ջոնզի շորերը: Նապոլեոնը սև բաճկոն, որսորդական անդրավարտիք ու կաշվե ոտնակալներ էր հագնում, իսկ իր սիրելի մերուկը՝ միսիս Ջոնզի կիրակնօրյա մետաքսե զգեստը:

Մեկ շաբաթ անց ֆերմա ժամանեցին մի քանի երկանիվ կառքեր: Հարևան ֆերմերների պատվիրակությունը հրավիրված էր ստուգայի: Ամբողջ ֆերման ուսումնասիրելով, նրանք իրենց հիացմունքը հայտնեցին տեսածով և մանավանդ՝ հողմաղացով: Անասուններն այդ ժամանակ զբաղված էին շաղգամի արտը քաղ-հանելով: Նրանք ջանասիրաբար աշխատում էին, խուսափելով հողից կտրել մուռնները, չիմանալով խոզերից ավելի վախենալ, թե մարդկանցից:

Այդ երեկո տնից բարձր ծիծաղ ու երգեցողություն լսվեց: Խառը ձայները հանկարծ շարժեցին անասունների հետաքրքրասիրու-

յունը: Բնչ էր այնտեղ կատարվում այժմ, երբ անասուններն ու մարդիկ առաջին անգամ հանդիպում էին որպես հավասարներ: Միասնական մղումով նրանք սկսեցին հնարավորին չափ անձայն սողոսկել տան հետևի այգին:

Դռնակի մոտ նրանք կանգ առան, վախենալով անցնել, բայց երեքնուկը նրանց առաջնորդեց ներս: Կճղակների ծայրերին նրանք մոտեցան տանը, և այն անասունները, ում հասակը բավարարում էր, ներս նայեցին հյուրասենյակի պատուհանից: Երկար սեղանի շուրջ նստած էին Հինգ-վեց ֆերմերներ և նույնքան բարձրաստիճան խոզեր: Նապոլեոնը գրավում էր սեղանի գլխի պատվավոր տեղը: Խոզերն իրենց աթոռներին նստած էին միանգամայն անբռնազբոս: Բոլորն ակներևաբար մի պահ ընդհատել էին թղթախաղը կենաց ասելու համար: Մի մեծ սափոր փոխանցվում էր մեկից մյուսին, թարմացնելով զավաթների պարունակությունը: Պատուհանից նայող ապշահար անասուններին ոչ ոք չէր նկատել:

Տոքսվուդի միստր Փիլքինգտոնը ոտքի կանգնեց, զավաթը ձեռքին: Քիչ անց, ասաց նա, ինքը ներկաներին խնդրելու է կենաց լսել: Սակայն նախքան այդ ինքն իր պարտքն է համարում մի քանի խոսք ասել:

Ինքը, ինչպես և, անկասկած, բոլոր ներկաները, մեծագույն գոհունակությամբ է ընդունում այն փաստը, որ կասկածամտության և թյուրիմացությունների շրջանն ի վերջո ավարտված է: Եղել է ժամանակ, իհարկե, ներկաները չեն հարել նման հայեցակետերի, բայց եղել է ժամանակ, երբ Անասնաֆերմայի մեծապատիվ տերերը հարևան մարդկանց մոտ, ինքը չէր ասի թշնամական, համենայն դեպս որոշ չափով անբարյացակամ վերաբերմունք էին հարուցում: Եղել են դժբախտ միջադեպեր, հաճախ տարբեր տեսակի տարաձայնություններ են ծագել: Խոզերին պատկանող ֆերմայի գոյությունը համարվել է աննորմալ և շրջապատի համար գաղափարապես վտանգավոր: Շատ ֆերմերներ, առանց նյութի մեջ խորանալու, համարել են, որ նման ֆերմայում տիրելու է թողտվության ու անկարգապահության ոգին: Նրանց անհանգըստացրել է սեփական անասունների և անգամ աշխատավորների վրա դրա թողած հնարավոր ազդեցությունը: Սակայն այժմ բոլոր նման կասկածները ցրված են: Այսօր, ընկերների հետ այցելելով Անասնաֆերման և սեփական աչքերով ուսումնասիրելով դրա ամեն մի թիզը, ինքը տեսավ ոչ միայն ամենաժամանակակից մեթոդների կիրառություն, այլև այնպիսի մի կարգապահություն, որը կարող է օրինակ ծառայել բոլոր մնացած ֆերմերների համար: Ինքը չի մեղանչի ճշմարտության դեմ, եթե ասի, որ Անասնաֆերմայի ստորին անասուններն ավելի շատ են աշխատում և ավելի

բիջ կեր են ստանում, քան երկրի ցանկացած այլ անասուն: Հիրավի, ինքը, իր ընկերների հետ միասին, այսօրվա տեսածից շատ բան մտադիր է անմիջապես ներմուծել իրենց ֆերմաներում:

Ինքը ուզում է ավարտել, կրկին անգամ շեշտելով, որ Անասնաֆերմայի և իր հարևանների միջև հաստատված բարեկամական զգացումները միանգամայն օրինաչափ են: Մարդկանց և խոզերի միջև շահերի որևէ ընդհարում երբեք չի եղել և չպիտի լինի: Նրանց դժվարություններն ու պայքարն ընդհանուր են: Չէ որ աշխատուժի հետ կապված պրոբլեմներն ամենուր միևնույնն են: Այստեղ պարզ դարձավ, որ միստր Փիլքինգտոնը մտադրվում է խնամքով պատրաստված մի սրամտություն անել, բայց հրճվանքից մի պահ չէր կարողանում այն արտաբերել: Մի քանի անգամ փղձկալով, որից նրա բազմաթիվ կզակները շառագունեցին, նա վերջիվերջո կարողացավ ասել. «Եթե դուք ստիպված եք զսպել ձեր ստորին անասուններին, մենք էլ մեր ստորին դասակարգերն ունենք»: Այդ սրամտությունից սեղանը պռոթկաց ծիծաղով, իսկ միստր Փիլքինգտոնը նորից խոզերին շնորհավորեց ֆերմայի ցածր օրաբաժինների, երկար աշխատածամերի և ընդհանուր երեսառածության բացակայության համար:

Վերջապես, ասաց նա, ժամանակն է ոտքի կանգնել և լցնել գավաթները: «Պարոնայք», եզրափակեց միստր Փիլքինգտոնը, «պարոնայք, ես առաջարկում եմ խմել Անասնաֆերմայի բարգավաճման կենսոցը»:

Մենյակը լցվեց խանդավառ բացականչություններով ու դոփյունով: Նապոլեոնն այն աստիճան շոյված էր, որ, տեղից ելնելով, սեղանը շրջանցեց, իր գավաթը Փիլքինգտոնի հետ չխկացնելու համար: Երբ իրարանցումն ավարտվեց, Նապոլեոնը, որը մնացել էր կանգնած, տեղեկացրեց, որ ինքն էլ մի քանի խոսք ունի ասելու:

Ինչպես Նապոլեոնի բոլոր ճառերը, այս մեկն էլ կարճ էր ու տեղին: Նա նույնպես ասաց, որ ուրախ է տեսնել փոխադարձ կասկածամբտության դարաշրջանի ավարտը: Երկար ժամանակ տարածված էր այն տեսակետը, — նա հիմք ուներ կարծելու, որ դա չարակամ թշնամիների բանսարկության հետևանքն է, — թե իր և իր գործընկերների աշխարհայացքը քայքայիչ և անգամ հեղափոխական տարրեր է պարունակում: Նրանց վերագրում էին հարևան ֆերմաների անասուններին ապստամբության հրահրելու նկատառումներ: Դրանից մեծ սուտ դժվար է հորինել: Նրանց միակ ցանկությունն ինչպես այժմ, այնպես և անցյալում, հարևանների հետ խաղաղ և գործնական հարաբերությունների պահպանումն է: Այս ֆերման, որը պատիվ ունի ղեկավարելու ինքը, կոպերատիվ հաստատություն է: Այդ ապացուցող իրավական փաստաթղթերը, որոնք գտնվում են իր մոտ հանդիսանում են բոլոր խոզերի միասնական սեփականությունը:

Հավատալով, որ նախկին կասկածամտությունը հաղթահարված է, ֆերմայում, այդուհանդերձ, մի շարք միջոցառումներ են ձեռնարկվել, որոնք պիտի ծառայեն վստահության հետագա ամրապնդմանը: Անասունների միջև մինչ այդ տարածված էր իրար դիմելու «ընկեր» հիմար ձևը: Այսուհետև այն հայտարարվում է պատիին: Կար նաև տարօրինակ մի սովորույթ, որի ծագումն անհայտ է, ամեն կիրակի շարքով անցնել այգում գամված մի ծեր խոզի գանգի կողքով: Դա նույնպես պիտի դադարեցվի: Այցելուները նկատած կլինեն այգում ծածանվող կանաչ դրոշը: Նրանց ուշադրությունը հրավիրվում է այն փաստին, որ նախկինում դրոշի վրա տեղ գտած սպիտակ կճղակն ու պոզն այլևս չկան: Այսուհետև դրոշը լինելու է պարզապես կանաչ:

Նապոլեոնն ավելացրեց, որ ընդամենը մի ճշտում է ուզում մտցնել միստր Փիլքինգտոնի սքանչելի հարևանական ճառի մեջ: Միստր Փիլքինգտոնն իր խոսքում բազմիցս անդրադարձավ «Անասնաֆերմային»: Նա, իհարկե, չէր կարող իմանալ, քանի որ Նապոլեոնն առաջին անգամ էր դա ազդարարում, որ «Անասնաֆերմա» անունը վերացվում է: Այսուհետև այն կոչվելու է «Մենըր ֆերմա», որն, ըստ նրա, հանդիսանում է ֆերմայի իսկական և ստույգ անվանումը:

— Պարոնայք, — եզրափակեց Նապոլեոնը, — ես առաջարկում եմ նույն կենսոցը, սակայն փոքր-ինչ ձևափոխված: Բերնեբերան լցրեք ձեր գավաթները: Խմենք Մենըր ֆերմայի բարգավաճման կենսոցը:

Հետևեցին նույն սրտաբուխ բացականչությունները, և գավաթները մինչև վերջ խմվեցին: Մինչ դրսի անասունները դիտում էին, նրանց թվաց, որ ներսում տարօրինակ մի բան է կատարվում: Ի՞նչ էր պատահել խոզերի դեմքերին: Ծեր երեքնուկի մշուշոտ աչքերը դառնում էին մեկից մյուսին: Ոմանք հինգ կզակ ունեին, ոմանք՝ չորս, ոմանք՝ երեք: Սակայն ինչ-որ բան կարծես երեար ու հալչեր: Ծափահարությունից հետո վերսկսվեց ընդհատված թղթախաղը, և անասունները լուռ ու մուռն հեռացան:

Հազիվ էին նրանք մի քսան քայլ հեռացել, երբ հանկարծ կտրուկ կանգ առան: Տնից սոսկալի աղաղակ էր գալիս: Հետ նետվելով, անասունները նորից հավեցին պատուհանին: Ներսում կատաղի վեճ էր բռնկվել: Բոլորը գոռում էին, զազազած ինչ-որ բան հերքում, խփում սեղանին ու կասկածոտ հայացքներ փոխանակում: Պատճառը կարծես թե այն էր, որ Նապոլեոնն ու միստր Փիլքինգտոնը միաժամանակ ազգաժի մեկնոց էին դրել:

Լսվում էր տասներկու զազազած ու միանման ձայն, և արդեն պարզ էր, թե ինչ է կատարվել խոզերի դեմքերի հետ: Դրսի անասունները նայում էին մեկ խոզին, մեկ մարդուն, ապա նորից խոզին ու նորից՝ մարդուն, սակայն անկարող էին արդեն մեկին մյուսից տարբերել:

«Ապոլոն» հրատարակչություն

ՀԻՆԳ ՎԻՊԱԿ

**ԱԼԲԵՐ ՔԱՄՅՈՒ, ԹՈՍԱՍ ՎՈՒՆՅ, ՌԻՉԱՐԴ ԲԱԽ,
ՋՈՐՋ ՕՐՎԵԼ, ԳԱՐՐԻԵԼ ԳԱՐՍԻԱ ՄՍՐԿԵՍ
(Վիպակներ)**

Խմբագիր՝ **ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԱՅՎԱԶՅԱՆ**
Գեղ. խմբագիր՝ **ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ**
Տեխ. խմբագիր՝ **ՄԻՔԱՅԵԼ ՊՈՂՈՍՅԱՆ**
Վերստուգող սրբագրիչ՝ **ԱՆՆԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Իջեցված է արտադրություն՝ 24.06.91թ.: Չափսը՝ 84x108^{1/32}: Թուղթ՝ տպագրական օֆսեթ: Տառատեսակը՝ «Արարատ»: Տպագրություն՝ օֆսեթ: Պայմ. տպ. 15.3, տպ. մամ. 9, հրատ. 18 մամ.: Տպաքանակ՝ 40062: Պատվեր՝ 915 : Գինը՝ 6ռ.:

«Գարուն» ամսագրի «Ապոլոն» հրատարակչություն:
Երևան-15, Գրիգոր Լուսավորչի 15:

Շարվածքը կատարվել է ֆոտոշարվածքի արտադրական կենտրոնում:
Երևան-9, Տերյան 89:

ՀՀ մինիստրների խորհրդին առընթեր Հ. Մեղապարտի
անվան պոլիգրաֆկոմբինատ:
Երևան-9, Տերյան 87: